

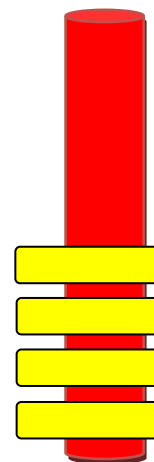
A Carn !

Publicació electrònica d'Història Militar Catalana

Productor: [Manel Güell Junkert](#); Lloc d'edició: [Tarragona](#);

Periodicitat: [quadrimestral](#) (gener - maig - setembre)

D-L: [T-612-08](#); ISSN: [2013-1348](#); *Hosting*: www.acam.cat; Email: manelguell@acam.cat

Any 8 – II Època

23

Setembre de 2013

Contingut

3

EDITORIAL: "Adéu, mestre Recasens"

5

ARTICLES

BAYONA I PRATS, LLUÍS – LLUÍS BUSCATÓ I SOMOZA. "La recuperació del castell de Llívia"

21

GÜELL, MANEL. "El desboscament per causes militars"

48

EL PERSONATGE

REDONDO PENAS, ALFREDO. "Francesc Borràs Esteve (1882-1925). Un legionari català a la guerra del Marroc"

57

RECENSIONS / RECULL

J. ESTRUGA. *El tresor cartogràfic de Catalunya. Els mapes més antics. Segles XVII i XVIII*; **P. VILA.** *La memòria sota el mar. El naufragi de l'Annunziata i la Gran Pelikana en aigües del Cap de Creus*; **A. MOLINER.** *Tarragona (mayo-junio 1811). Una ciudad sitiada durante la Guerra del Francés*; **J. SÁNCHEZ CERVELLÓ.** "La població civil a la zona de la Batalla de l'Ebre durant la Guerra Civil"; **D. GESALÍ-D. IÑÍQUEZ.** *La guerra aèria a Catalunya (1936-1939)*; **E. VILA.** *Cartes des del front*; **J. CLARA.** *Els búnquers de la costa catalana*; **J. C. LÓPEZ GARCÍA.** "Arquitectura defensiva protohistòrica..."; **M. J. SEGADO-ÚCEDA.** "Los señores de la guerra. Historia de los ejércitos en la Antigüedad. Roma..."; **E. HERNÁNDEZ PRIETO.** "La 'economía de guerra' romana durante la Segunda Guerra Púnica en Hispania"; **M. ORTUÑO.** "Los templarios en la Corona de Aragón"; **M. GÜELL.** "Clarícies sobre Francesc de Montserrat (1617-1688), durant la guerra de Separació al Camp de Tarragona". **M. BORRELL.** *Santa Coloma de Farners a l'edat moderna...*; **J. BARBARÀ.** "Els últims gironins de Filipines"; **La Batalla del Ebro: perspectivas y balance. I. Ponencias. Actas del Congreso Internacional de Historia La Batalla del Ebro. 70 años después... [12 ponències recensades] **P. SALAT.** "La memòria dels qui no tenien veu: història oral de la Guerra Civil".**

75

LA CITA:

Catalunya i la guerrilla

85

NOTÍCIES

95

AGENDA

81

**L'ESPASA I LA
PLOMA:**

**La *Conclusión*, a la
qual va arribar Pedro
Calderón de la Barca**

92

EXPUGNARE OPPIDUM:

Puigcerdà i Noailles (1678)

Adéu, mestre Recasens

El 7 de juny de 2013 deixava el món dels vius l'eminent historiògraf tarragoní Josep M. Recasens i Comes, als seus 95 anys, socialista veterà, polític de la vella escola (o sigui, l'honesta, aquella que no va estar exquixada per continus escàndols de corrupció o de prevaricació), homenàs de mida, tant humana, com intel·lectual, però per damunt de tot, un historiador amb totes les lletres, possiblement el millor que mai no hagi tingut Tarragona. Aquesta afirmació és rara provenint d'altres historiadors, atès que en el gremi, s'imposa la prudent cura d'evitar afirmacions frontals. Però no és el cas. Per demostrar la seva innegable dextresa i vàlua en la reconstrucció de la Història, nomès cal llegir algunes de les seves obres, que no citarem per no fer-nos prolixos i que ja han quedat plasmades en dues miscel·lànies d'homenatge, el 1992 (Miscel·lània arqueològica a Josep M. Recasens. Tarragona: Junta del Port) i el 2007 (L'Home i l'historiador. Miscel·lània en homenatge a Josep M. Recasens i Comes. Tarragona: Autoritat Portuària). En tot cas, ens limitarem a reafirmar-nos en allò que déiem el 2007: "Tota la seva obra ha estat magnífica, per ser fruit d'una manera de fer acurada, sistemàtica, científica, innovadora, pacient i laboriosa [...] ha estat, a més, un precursor del seu temps, obrint nous camins enmig de la incertesa epistemològica, oxigenant el panorama historiogràfic local, atepeït fins aquell moment, de la carrincloneria positivista que ignorava les noves pautes marcades per l'Escola dels Annals".

Amb moltes menys paraules podríem dir que Recasens ha estat el mestre degà dels historiadors tarragonins. I no ens equivocaríem. Era fill d'uns altres temps, de quan l'honradés i la integritat solien ser el Nord de la conducta de les persones, sobretot de les que tenien majors responsabilitats (culturals, intel·lectuals, humanes, polítiques...), i així els hi anava: sense Crisi, atès que aquesta es retroalimenta de les febleses humanes, de la manca de valors, de la pèrdua de criteris cívics (l'ensulsiada econòmica, només n'és un dels símptomes).

Un il·lustre contemporani de Josep M. Recasens, que dirigia la Revista Tècnica

de la Propiedad Urbana de Tarragona (RTPUT), explicava com va haver de dirimir entre els dos grans historiadors locals de la postguerra a Tarragona. D'una banda, el galè franquista Juan Salvat y Bové i de l'altra, el republicà Recasens. Aquells anys, no hi havia feina per a la gent d'esquerres, poc menys que perseguits en tots els àmbits, i Recasens es guanyava la vida com bonament podia. Una manera era publicant treballs d'història (ja amb la seva marca d'excel·lència). Quan la RTPUT li publicà i retribuí un primer article, no va trigar Salvat y Bové a presentar-se davant del seu director, per exigir amb maneres poc elegants, el cessament d'aquelles infaustes col·laboracions editorials. Però l'il·lustre contemporani director de la RTPUT també era fill del seu temps, i va despatxar com millor va poder l'enfurismat franquista, sense cedir a les seves vils pretensions. Salvat y Bové mai més no va tornar a col·laborar en aquella revista, però Recasens hi va encetar una línia d'articles de les que honoren a la historiografia local de qualsevol població. Una mateixa manera de fer i d'entendre el món, inclús entre contemporanis amb pensaments polítics a les Antípodes. Així eren, o podien ser, les persones abans i de les accions llurs se'n derivava fàcilment el benefici col·lectiu. Adéu a tota una generació que encara conservava alguns valors, adéu, mestre Recasens.

ARTICLES:

La recuperació del castell de Llívia. El Baluard i la clau de la Cerdanya

LLUÍS BAYONA I PRATS

llbayona@ddgi.org

LLUÍS BUSCATÓ I SOMOZA

llbuscato@ddgi.org

Servei de Monuments de la Diputació de Girona

Resum: El castell de Llívia va ser una fortificació defensiva d'època medieval, que va actuar com a clau d'accés a la Cerdanya, i per tant, al Principat de Catalunya. Són interessants: la ubicació, l'estil de construcció, els diferents elements, i un repàs als processos arquitectònic i històric. També, sobretot, el desenvolupament del projecte de restauració i posta en valor dut a terme per la Diputació de Girona.

Paraules clau: Llívia, fortalesa, defensa, fossat, murs, torres, Cerdanya, turó, font d'aigua, Damià Descatllar, restauració, conservació.

Estadística: 16 notes, 0 centres documentals consultats, 18 obres bibliogràfiques citades.

Resumen: El castillo de Llívia fue una fortificación defensiva de época medieval, que actuó como llave de acceso a la Cerdaña, y por tanto, al Principado de Cataluña. Son interesantes: la ubicación, el estilo de construcción, los diferentes elementos, y un repaso a los procesos arquitectónico e histórico. También, sobre todo, el desarrollo del proyecto de restauración y puesta en valor llevado a cabo por la Diputación de Gerona.

Palabras clave: Llívia, fortaleza, defensa, foso, muros, torres, Cerdaña, colina, fuente de agua, Damià Descatllar, restauración, conservación.

Estadística: 16 notas, 0 centros documentales consultados, 18 obras bibliográficas citadas.

Abstract: The castle of Llívia was a medieval defense fortification, acting as an access key to the Cerdanya, and therefore, the Principality of Catalonia. They are interesting: the location, the style of construction, the different elements, and a review of the architectural and historical processes. Also, especially, the

development of the restoration and enhancement conducted by the *Diputació* of Gerona.

Keywords: *Llivia*, fortress, defense, moat, walls, towers, *Cerdanya*, hill, water fountain, Damià Descatllar, restoration, conservation.

Statistic: 16 notes, 0 documentary consulted centers, 18 bibliographical mentioned works.

Résumé: Le château de Llivia était une fortification médiévale de défense, agissant comme une clé d'accès à la Cerdagne et, par conséquent, la Principauté de Catalogne. Ils sont intéressantes: l'emplacement, le style de construction, les différents éléments, et un examen des processus architecturaux et historiques. En outre, en particulier, le développement de la restauration et la valorisation menée par le *Diputació* de Gérone.

Mots clés: *Llivia*, la force, la défense, les douves, les murs, les tours, la Cerdagne, colline, fontaine d'eau, Damià Descatllar, la restauration, la conservation.

Statistique: 16 notes, 0 centres documentaires consultées, 18 oeuvres bibliographiques citées.

Riassunto: Il castello de Llivia era una fortificazione de difesa medievale, in qualità di chiave di accesso per il Cerdagna, e quindi, il Principato di Catalogna. Sono interessanti: la posizione, lo stile di costruzione, i diversi elementi, e una revisione dei processi architettonici e storici. Inoltre, in particolare, lo sviluppo del recupero e valorizzazione condotta da la *Diputació* di Gerona.

Parole chiave: *Llivia*, forza, difesa, fossato, mura, torri, *Cerdanya*, collina, fontana di acqua, Damià Descatllar, il restauro, la conservazione.

Statistica: 16 note, 0 centri documentario intervistatis, 18 opere bibliografiche citate.

Situació i primers temps

El castell de Llivia es troba al cim d'un turó isolat des del qual es controla visualment el conjunt de la plana cerdana, per aquest motiu ha estat des de l'antiguitat un indret de gran valor estratègic. Fins i tot, s'havia plantejat que ja estava fortificat a l'època ibèrica i romana. Tanmateix, les primeres dades —únicament documentals— relatives a una fortalesa al lloc són força tardanes i daten de l'època visigòtica, quan Llivia tingué un paper destacat durant la fracassada revolta del duc **Pau** contra el rei **Vamba** (672) i, posteriorment, durant el breu domini àrab de la Cerdanya, quan suposadament fou la base de la revolta del governador musulmà de la zona contra l'emir de Còrdova (731)[1]. Malauradament, en les intervencions arqueològiques realitzades al llarg dels darrers anys, pràcticament no s'han detectat restes estructurals anteriors al segle IX, únicament ha aparegut barrejada ceràmica romana i de la cultura ceretana, que és una evolució final del bronze cerdà, a la zona propera a la torre d'Estavar (únic element del tercer recinte que es conserva en alçada, a l'angle sud-est del conjunt)[2]. No ha succeït així als peus del turó, on s'han trobat interessants restes d'època romana[3].

Figura 1: Cisterna principal del castell de Llívia. Aquesta és una estructura excavada a la roca i coberta per una volta d'obra que permetia assegurar la provisió d'aquest preuat element als defensors del castell. Alhora, la torre de l'homenatge gaudia de la seva pròpia cisterna, d'idèntiques característiques però menor dimensió.

[Lluís Bayona i Prats © Servei de Monuments de la Diputació de Girona]

En canvi, a dalt, al costat intern de l'actual cantonada sud-oest del castell, únicament s'han localitzat un conjunt d'estructures d'hàbitat molt senzilles, de voltants dels segles IX i XI, que es devien relacionar amb una petita fortificació situada un xic més al Nord. Aquesta devia ser un castell roquer, probablement d'estructura molt simple, que s'alçava a la part més alta del turó i n'aprofitava la topografia per millorar-ne la defensa. Concretament, d'aquesta fortificació es conserven les restes de dues torres de planta semicircular que caldria situar en una data entorn dels segles XI i XII, actualment molt malmeses per la seva reutilització com a fonaments de les torres de la façana nord de la fortalesa gòtica[4].

La fortalesa gòtica

Les restes actualment visibles del castell de Llúvia corresponen majoritàriament a la reforma general que patí la fortificació a finals del segle XIII, que suposà l'amortització de les estructures precedents. Possiblement, calgui emmarcar històricament aquesta gran reforma en els enfrontaments que esclataren a conseqüència de la consolidació d'una frontera militar amb el regne de França, com a resultat del Tractat de Corbeil (1258), i la posterior creació de l'efímer regne de Mallorca, que comprenia els comtats de la Cerdanya, el Rosselló, les Illes Balears, senyoria de Montpeller i alguns altres escadussers territoris del migdia francès (1279-1349).

Estil

La construcció d'aquesta nova fortalesa, a més, coincideix amb la implantació de l'art gòtic, que en el cas de la poliorcètica comportà l'aparició d'un nou model de fortificacions. Aquestes estaven vinculades directament a la monarquia, com passa amb Llúvia, als ordes militars o a alguns grans senyors feudals, que eren els únics que podien fer front a les importants despeses que comportava la seva construcció[5]. Llavors, els castells passaren a ser més grans que els seus precedents immediats, els anomenats *castells roquers*, i adoptaren una planta regular que s'organitza entorn d'un gran pati central, i al voltant es redistribueixen les diverses estances que configuren la fortalesa.

Concretament, el castell de Llúvia se'ns presenta com un dels exemples més destacats i reeixits d'aquesta mena de castells, a l'igual que els de Belcaire d'Empordà, el de Torroella de Montgrí, ambdós al Baix Empordà, o el més elaborat de Bellver a Mallorca[6].

Elements

A conseqüència d'aquestes reformes la fortalesa passà a ser una gran construcció compacta de planta quadrangular, d'uns 35 metres de costat, amb grans torres circulars a les cantonades, i envoltada per un profund fossat. Actualment, aquest és l'element més visible del conjunt, ja que aproximadament té uns vuit metres d'amplada i uns cinc de

profunditat. Originalment, com era habitual a l'època, tingué una doble funció: una a curt termini, servir com a pedrera per abastir la construcció de la fortalesa; i una segona a llarg termini, reforçar la defensa del castell.

Estructuralment, l'escarpa del fossat és atalussada i arrodonida a les cantonades. En canvi, la contraescarpa és més rectilínia i s'hi combina la roca natural i la construcció amb parament de pedra lligat amb morter de calç, per donar-li així una alçada uniforme que d'altra manera no es podria assolir a causa dels diversos desnivells de la roca base. Interiorment, s'organitzava a l'entorn d'un pati central sota del qual hi havia una gran cisterna de planta rectangular, excavada a la roca, amb les parets internes recobertes de morter hidràulic. Les mides són d'11 metres de llargada per 5 d'amplada i una alçària aproximada de 4 (actualment, però, és menys fonda a causa de la runa acumulada).

La coberta és de volta, construïda a base d'esquists disposats a plec de llibre i lligats amb morter de calç, al centre de la qual hi havia una petita obertura quadrangular, d'uns 0,65 metres per costat. L'accés a l'aigua es feia a través d'aquesta obertura i s'extreia, segons la documentació, mitjançant un torn amb poal i cadena de ferro[7].

La torre de l'homenatge

L'únic element que trencava la simetria del conjunt fortificat era l'angle nord-est del castell, que funcionava com una mena de torre de l'homenatge. Tot i que aquest element ja havia perdut l'hegemonia que tenia anteriorment en els castells roquers, en què era l'estructura més destacada, aquí en el castell de Llivia sobrevivia reconvertida en una mena de reducte.

De fet, comptava amb un fossat propi que l'aïllava de la resta del castell, d'uns quatre metres de fondària, el qual no es comunica amb el fossat exterior excepte per un petit desguàs; una petita cisterna (d'identiques característiques que la principal) que n'assegurava el funcionament autònom de la resta de la fortificació, en permetre-li comptar amb la seva pròpia font d'aigua; i, finalment, un pont, amb arcades d'obra, que travessava el fossat nord del castell i li donava un accés propi des de l'exterior.

Aquesta defensa, a més, estava reforçada per la corresponent torre rodona de la cantonada nord-est. Alhora, tot i que no s'ha trobat cap resta que ho corrobori a causa del grau d'arrasament del conjunt, devia existir un petit pont, possiblement fet de materials peribles -fàcil d'enretirar en cas de necessitat-, que la comunicava amb la resta de la fortalesa. En definitiva, constituïa un veritable fortí que podia funcionar aïlladament, si s'esqueia, de la resta de la fortalesa.

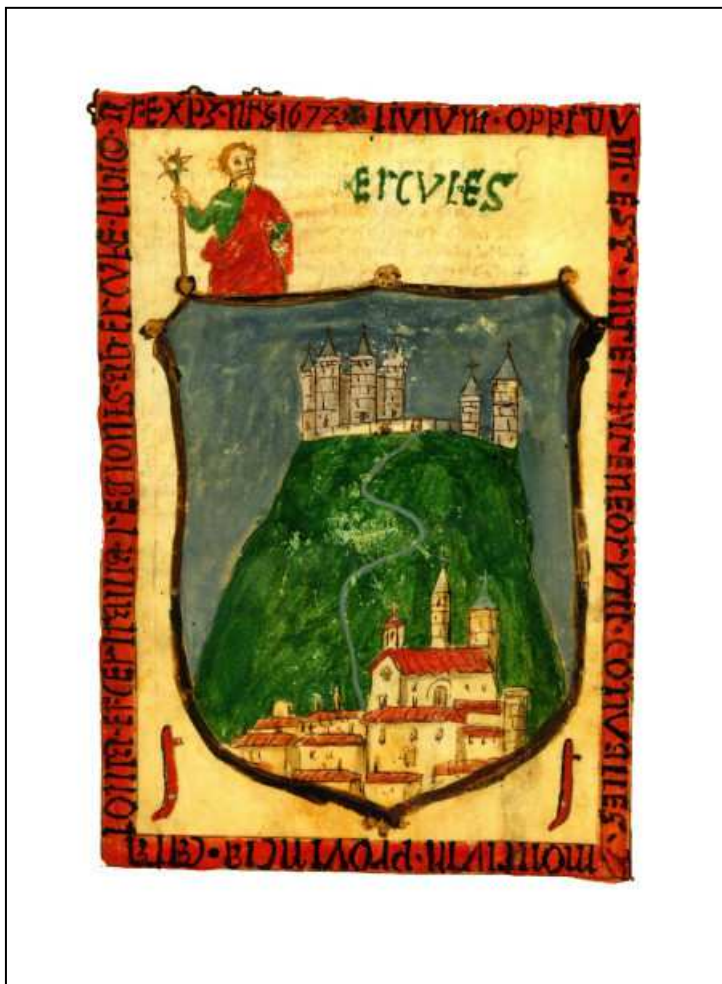

Figura 2: Restes de les arcades del pont que comunicava la torre de l'homenatge amb l'exterior. Es tractava d'un pont d'obra (si més no els seus arcs) que permetia travessar ràpidament el fossat. Tenia una doble funció: donar als defensors del castell una sortida, en cas que la fortalesa fos presa i, alhora, facilitar possibles sortides dels defensors per atacar als assetjants.
[Lluís Bayona i Prats © Servei de Monuments de la Diputació de Girona]

El Castell, refugi de la comarca

Conjuntament amb la reforma del castell es produí una reorganització de la zona d'hàbitat propera, que passà a situar-se més al sud i ocupà bona part del turó. A la pràctica, aquest comptava amb la seva pròpia compartimentació interna, que la dividia

en dos sectors, de manera que tot el conjunt constava de tres recintes fortificats: el castell, un recinte de planta triangular annex i un tercer recinte, més extens, que ocupava la resta del turó. És a dir, Llívia passà a ser una important fortalesa dividida internament en una part sobirana —el castell pròpiament dit— i una part jussana —zona d'hàbitat de la població—, separades internament per un profund fossat.

Aquest gran conjunt, però, devia funcionar més com un lloc de refugi que no pas com una població fortificada, atès que la davallada de la població al pla ja era una realitat al segle XIII, com demostra un privilegi, que comentarem a continuació, concedit l'any 1257 per **Jaume I** (1208-1276).

La connexió entre aquests dos recintes es feia per mitjà d'un pont, possiblement sostingut per arcades d'obra (a l'escarpa s'observen les restes de dues arcades, mentre que a la contraescarpa hi ha dos carreus de granit encastats juntament amb el negatiu d'alguna estructura que

Figura 3: Pàgina del “Llibre Ferrat”, cartulari on es troben copiats els principals privilegis de Llívia, on apareix el mític fundador de la població, Hércules, i una vista molt simplificada de la vila, als peus del turó, i el castell, a dalt. [© Ajuntament de Llívia]

formaria part de la fonamentació d'una arcada o passarel·la). Aquest, per facilitar-ne la defensa, no s'alça al centre del mur sud del castell sinó lleugerament desplaçat cap a l'Est, de forma que queda flanquejat per la torre sud-est. Des d'aquest angle, els defensors podien batre a voluntat qualsevol atacant que intentés accedir-hi[8].

La principal fortificació de la Cerdanya

Època medieval

Al llarg dels segles XIV i XV el castell de Llívia mantingué la seva importància com a principal fortificació del comtat de la Cerdanya, tot i que perdé pes polític i administratiu de forma creixent a favor de Puigcerdà, raó per la qual rebé nombrosos privilegis dels monarques catalanoaragonesos i dels reis privatis de Mallorca. L'any 1257 **Jaume I** autoritzà als seus habitants a bastir cases al pla sempre que mantinguessin els vells habitatges del puig per refugiar-s'hi en cas de necessitat.

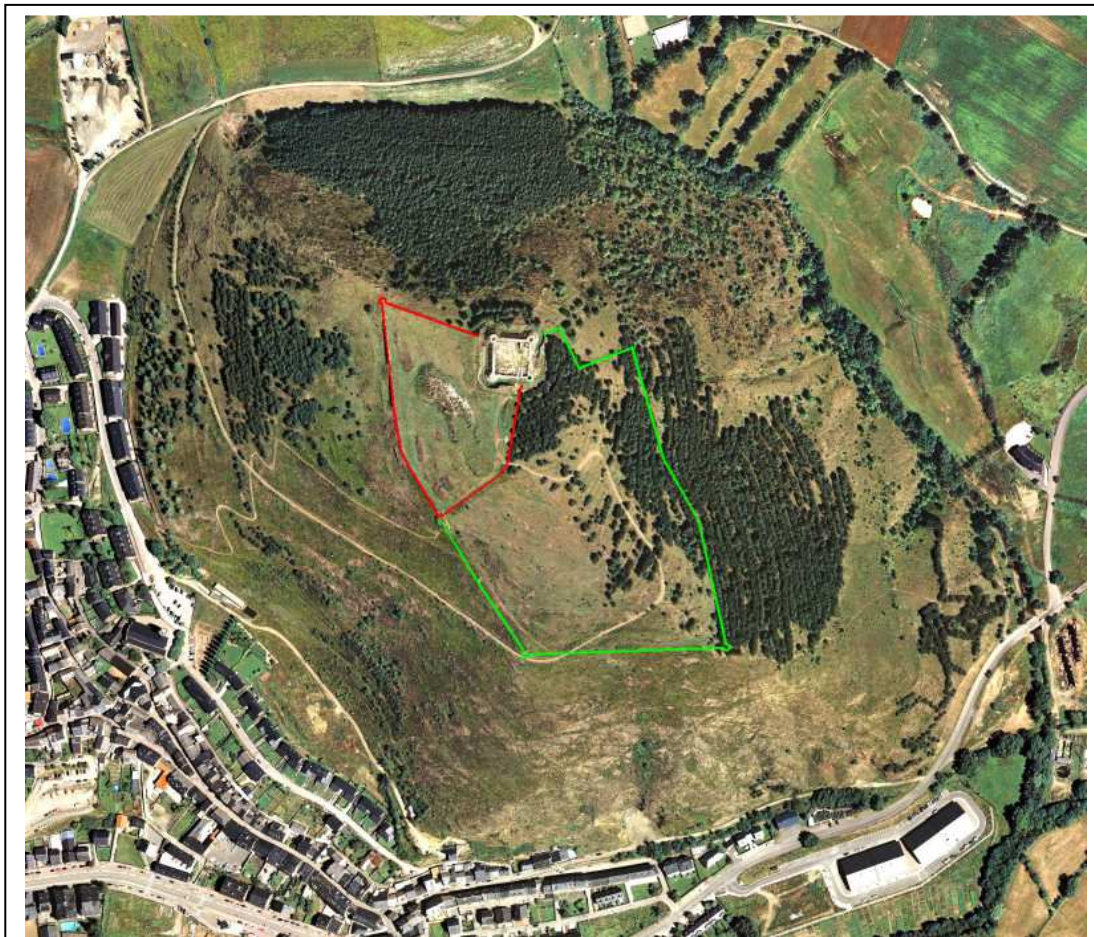

Figura 4: Vista aèria del turó on s'alça el castell de Llívia. S'hi pot observar perfectament la planta regular del castell, amb les gran torres circulars que s'alcen a les cantonades, i el fossat que l'envolta. També s'hi intueixen les restes del segon i tercer recinte que formaven la fortificació, tot i que molt malmesos.

[© Institut Cartogràfic de Catalunya, www.icc.cat]

Igualment, l'any 1304, **Jaume II de Mallorca** (1243-1311) estengué els privilegis de què gaudien els habitants de Llivia a aquells veïns de la parròquia i batllia que hi construïssin albergs o cellers i contribuïssin al manteniment, vigilància i defensa de la fortalesa. De fet, les concessions de privilegis i les seves renovacions foren una constant al llarg d'aquests segles, alhora que també trobem repetides referències a la reparació de les seves defenses[9].

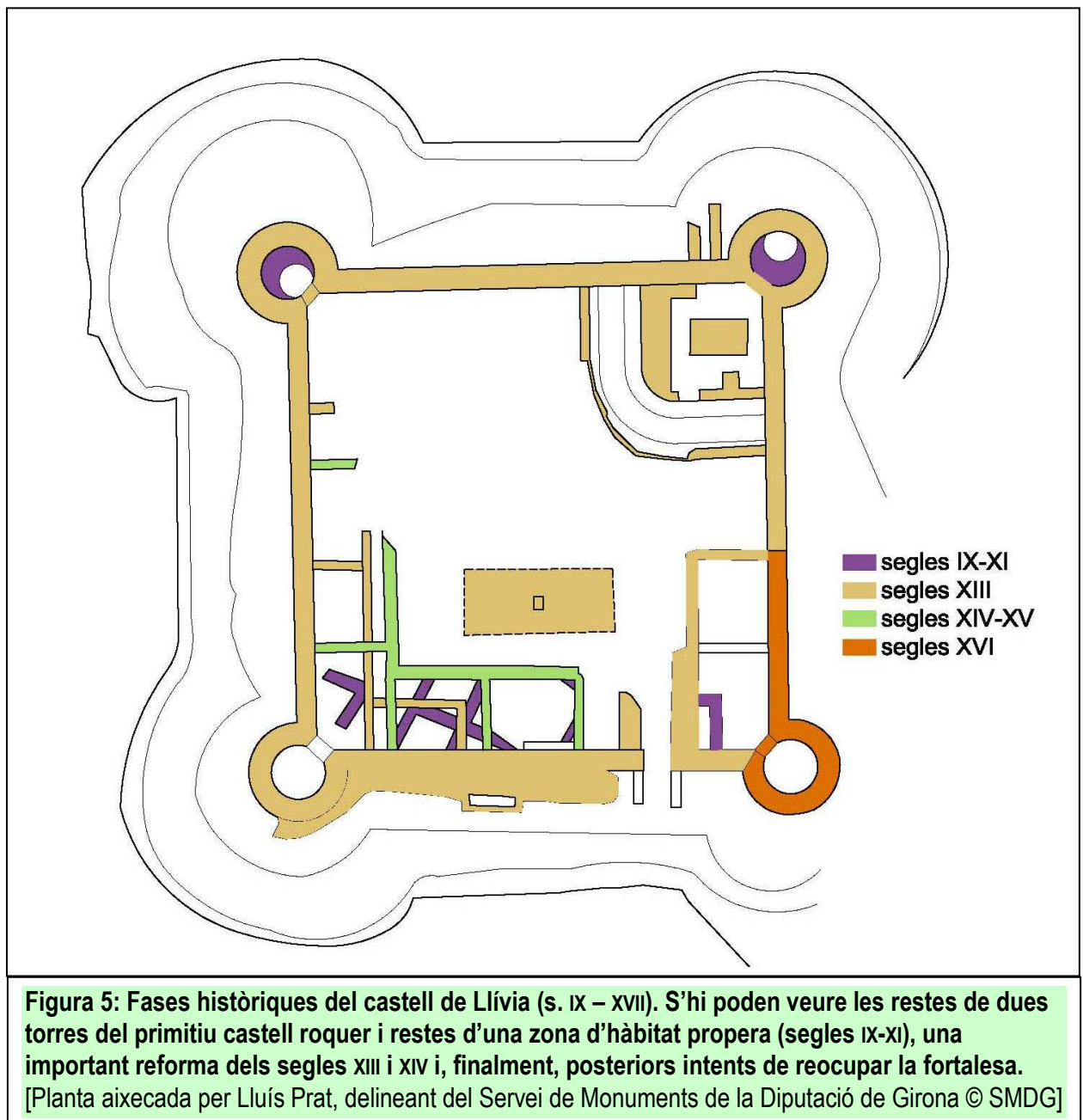
Malauradament, no sembla que aquestes concessions fossin suficients, ans el contrari, són una prova clara de la decadència demogràfica de la població. Bona mostra d'això que diem es produí durant el fracassat intent de revolta que realitzà el deposat rei de Mallorca, **Jaume III** (1315-1349), el novembre del 1344. Aquest fugí de la residència forçada que tenia prop de Barcelona i va anar a Puigcerdà, on aconseguí aixecar un petit exèrcit i prendre la vila. Immediatament després, els dies 20 i 21 de novembre, atacà sense èxit el castell de Llivia[10]. Acció que la *Crònica* de **Pere III** descriu amb els següents termes:

“E tantost, aquest dia mateix, N'Artal de Pallars, amb companyia de cavall e de peu, anà combatre lo castell de Llivia, car lo barri ja era desemperat per los de l'establida, qui eren pocs. [...] e combaté lo castell, car lo barri ja el los havia desemparat, e no hi feren res, saul que hi prengueren grans nafres, e tornaren-se'n a Puigcerdà”[11]

És a dir, davant d'un atac per sorpresa, havia estat impossible concentrar prou recursos humans per a la defensa de la fortalesa. No obstant això, el castell era suficientment poderós com per resistir l'escomesa, malgrat comptar amb una reduïda guarnició.

Pel que fa a l'estat general en què ens ha arribat el conjunt, aquest està pràcticament arrasat a nivell de fonaments, la qual cosa no ens permet conèixer quines reformes exactes s'hi feren al llarg dels segles XIV i XV, tot i que en tenim nombroses referències documentals. Alhora, les recents intervencions arqueològiques tampoc han permès conèixer a fons l'organització interna del castell, de la qual també tenim notícies per la documentació escrita. Un cas destacat és el de la capella castral, advocada a Santa Bàrbara, que es trobava a l'interior de la fortalesa, al costat de la torre mestra, i que a finals del segle XIV presentava alguns desperfectes que calia reparar[12].

A la pràctica, només s'han pogut constatar un seguit de reformes, realitzades a mitjan segle XIV, que afectaren a les estances internes del castell, que les van dotar d'unes majors dimensions. Concretament, aquestes obres coincideixen amb un canvi en la forma constructiva dels murs, que passen de fer-se en sec a bastir-se a base d'esquists irregulars lligats amb morter de calç[13].

Sota els Trastamares

Ja entrat el segle XV, la fortalesa es mantenia com una de les principals fortificacions de la comarca, la qual cosa era reconeguda pels monarques catalanoaragonesos, com demostra el fet que la reina **Maria de Castella** (1401-1458), lloctinent del Principat per absència del seu marit **Alfons** el Magnànim (1398-1458), la prengué sota la seva protecció perquè la considerava: "*dictum castrum et podium de Livia, que sunt clavis et firmamentum terre Ceritanie...*". Alhora, li atorgà sises (impost que es cobrava sobre comestibles i altres mercaderies) per finançar les reparacions, i també privilegis als seus habitants a condició de mantenir els habitatges de la força i les seves muralles[14].

Posteriorment, com a conseqüència del conflicte que esclatà entre la Generalitat i el comte-rei **Joan II** (1398-1479), conegut com a *Guerra civil catalana* (1462-1472), es produí la intervenció francesa en el territori, amb l'amagada voluntat d'annexionar-lo. Aquesta annexió es féu d'acord amb les clàusules del Tractat de Baiona (1462), pel qual el monarca català empenyorava els comtats del Rosselló i la Cerdanya a canvi de l'ajut econòmic i militar francès. Tanmateix, un cop finit el conflicte, el castlà (governador) del castell, **Damià Descatllar** (1430-1520) -que al llarg de tota la guerra s'havia mantingut lleial a **Joan II**-, es revoltà contra el domini francès, a l'igual que la resta dels comtats. De fet, el sobirà, fins i tot, aconseguí prendre Perpinyà i resistir-hi un poderós setge francès. Malauradament, les forces de la Corona d'Aragó, molt delmades per la recent guerra civil, no foren suficients per afrontar la reacció del monarca francès que, de mica en mica, reocupà el territori nord-català[15].

L'any 1477 Llívia patí un primer setge que pogué superar i, fins i tot, **Descatllar** intentà passar a l'ofensiva i atacà la propera vila de Puigcerdà, que era addicta al rei francès. Tot això, però, només retardà allò inevitable, atès que l'any següent el castell fou novament assetjat. Aquesta vegada, la resistència es perllongà al llarg de catorze mesos, però al final capitulà (davant la impossibilitat de ser socorregut, única opció de salvació que li quedava al governador del castell).

Figura 6: Tasques de neteja al fossat nord del castell. En derruir la fortalesa, aquest element fou colgat amb la runa dels paraments i els murs, amb la voluntat d'inutilitzar la fortalesa de forma definitiva. En aquesta imatge es poden observar alguns dels nombrosos projectils de pedra, juntament amb altres materials, que s'hi van abocar.

[Lluís Bayona i Prats © Servei de Monuments de la Diputació de Girona]

Un cop conquerida la fortalesa, **Lluís XI** ordenà enderrocar-la per evitar que pogués servir de base a una nova insurrecció. Aquest és el principal motiu pel qual les estructures d'aquest sistema defensiu ens han arribat totalment arrasades, ja que es farcí el fossat amb els materials provinents de l'enderroc. L'arqueologia ha permès corroborar aquest fet, en trobar-se aquest curullat de runes, amb una destacada presència de nombrosos elements constructius: dovelles, muntants de portes o finestres, llindes, etcètera. -que en finalitzar la restauració s'han dipositat dins del fossat de la torre de l'homenatge per garantir que no siguin espoliats-. També cal fer esment de les nombroses boles de pedra localitzades que, clarament, estaven destinades a ser utilitzades en el combat com a projectils de trabuquets i bombardes. El seu nombre demostra que en el moment d'enderrocar la fortalesa es trobava preparada per defensar-se, la qual cosa concorda amb la notícia que fou entregada mitjançant pactes.

Sota els Àustries

A més, les intervencions arqueològiques també han permès constatar que a principis del segle XVI hi hagué un breu intent de reconstrucció, que afectà el sector sud-est, i algunes ocupacions puntuals durant la guerra dels Segadors (1640-1659). Finalment, cal esmentar l'ús puntual del castell per a activitats ramaderes, que comportaren l'obertura d'un pany de la muralla sud, just on se situava l'entrada original, i l'excavació d'una entrada a peu pla a la cisterna, per afavorir així l'accés dels ramats a l'aigua.

Restauració del conjunt

El projecte de restauració del castell de Llívia ha pretès posar en valor aquest important conjunt fortificat, que fins avui havia restat desconegut als visitants de la població a causa de la seva quasi total demolició. De fet, la destrucció havia estat tan intensa que les seves restes eren pràcticament invisibles i només alguns murs escadussers i arrasats, dispersos pel cim del turó, permetien intuir-ne la situació i estructura. L'actuació del Servei de Monuments, com és habitual, s'ha dut a terme amb la voluntat d'assegurar-ne la conservació un cop excavat. Així, les obres de consolidació s'han fet paral·lelament a la intervenció arqueològica, sistema encara més necessari en un clima advers com el de la

Cerdanya, on deixar a l'aire lliure unes estructures que fins llavors havien romàs enterrades i protegides dels elements suposava la seva immediata degradació.

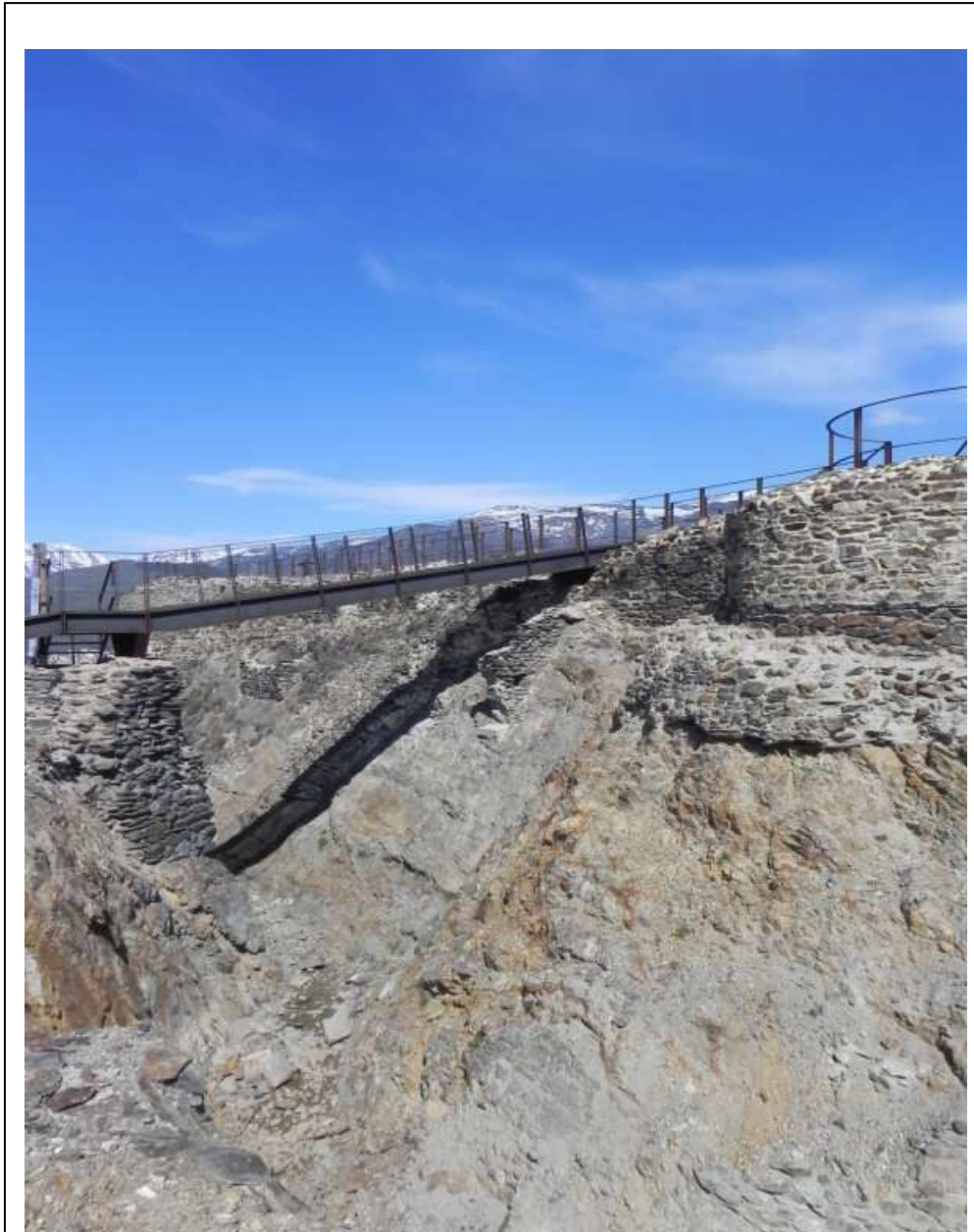

Figura 7: Vista parcial de la façana sud del castell un cop restaurada. Els murs s'han consolidat per evitar-ne la degradació mitjançant el seu rejuntat amb morter de calç, mentre que per facilitar-ne la visita s'ha bastit una passarel·la d'obra, feta d'acer patinable (tipus *corten*) i fusta; i un pont, d'idèntics materials, que permet travessar el fossat recuperat en la seva totalitat.

[Lluís Bayona i Prats © Servei de Monuments de la Diputació de Girona]

Pel que fa a restauració, el principal objectiu ha estat posar en valor el conjunt, promoure'n l'ús i deixar-lo obert al públic per potenciar així la seva visita i, de retop, garantir-ne la conservació[16]. En concret, s'ha volgut donar al possible visitant una visió general del castell, des de l'interior, amb les quatre torres cantoneres com a elements més destacats, ja que funcionen com a miradors de la propera plana, però sense destacar estructuralment.

Originalment, la primera proposta de restauració era més conservadora, ja que preveia no remuntar pràcticament els murs i deixar-los tal com havien aparegut durant les excavacions arqueològiques. A més, es volia aixecar les torres amb una estructura metàl·lica per recuperar així, en part, la volumetria original, on aquests elements constructius destacaven sobre el conjunt. Posteriorment, però, en madurar el projecte, s'ha optat per una actuació més integrada, amb una reposició mínima dels paraments.

Pel que fa a l'adequació per a la visita, s'han bastit diverses passarel·les perimetrals de fusta i acer patinable tipus *corten*, amb formes minimalistes, que permeten visitar el castell sense perill i sense fer-ne malbé els elements conservats. Aquestes estructures es recolzen en els murs, però són perfectament reversibles en el cas que algun dia es decidís la seva eliminació. Igualment, amb la neteja dels fossats, que actualment són l'element visualment més impactant de la fortalesa, i la construcció d'un pont d'accés —allà on es trobava el primigeni que comunicava amb la vila— s'ha intentat que el visitant acabi de fer-se una idea general de l'estructura original, quan el castell era l'element predominant dalt del turó i actuava com un dels principals punts de control i vigilància del comtat de la Cerdanya. Finalment, s'han instal·lat diversos plafons explicatius que permeten als possibles visitants fer-se una ràpida idea de la història del castell i de la funcionalitat de les seves diverses dependències.

NOTES

* Ens quedariem curts si, a més de la nostra autoria, no esmentéssim l'aportació del personal del Servei de Monuments, que amb la seva tasca ha permès dur a terme aquest projecte: els aparelladors Lluís Galia i Elisa Llenas; els delineants Lluís Prat i Pere Turón, els membres de la brigada d'obres del Servei i, finalment, el dissenyador Xavier Roqueta, que s'ha encarregat de la maquetació dels plafons informatius.

[1] CATALÀ I ROCA, PERE (dir.). *Els castells catalans*. IX. 2a ed. Barcelona: Rafael Dalmau, 1993, IV, 690 i ss.

[2] PADRÓ, JOSEP; ANNA M. FERRAN; MIQUEL CURA. "Treballs arqueològics a Llívia", *Cypsela*, 2 (1978) 233-246, i CAMPILLO, JORDI; ORIOL MERCADER. "El paper de la Cerdanya en les relacions transpirinenques en època antiga". *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 37 (1996-1997) 877 i ss. I també, per les dades més recents: ALIAGA, SARA; GEMMA CABALLÉ; CARME SUBIRANAS. "Intervencions arqueològiques al castell de Llívia (campanyes 2000-2001). Darreres interpretacions". Dins: *VI Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, Sant Joan de les Abadesses, 2002, p. 314.

[3] CAMPILLO I QUINTANA, JORDI; HELENA BORRÀS I MÚRCIA. "Noves dades sobre Iulia Lybica (Llívia, Cerdanya) a partir de la revisió dels materials", *Cypsela*, XI (1996) 99-103; PADRÓ, JOSEP.

Excavacions a Julia Lìbica (Llívia, Cerdanya). Girona: Museu d'Arqueologia de Catalunya, 2000. I també: GUÀRDIA, JORDI (et al.). "Enterrament d'època tardoromana d'un macaco amb aixovar al jaciment de les Colomines (Llívia, Cerdanya)", *Empúries*, 55 (2007) 199-227.

[4] ALIAGA, SARA; GEMMA CABALLÉ; CARME SUBIRANAS. "La intervenció arqueològica al castell de Llívia (La Cerdanya)". Dins: *IV Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, Figueres, 1998, p. 330 i ss. I també: ALIAGA-CABALLÉ-SUBIRANAS. "Intervencions arqueològiques...", p. 314.

[5] HERNÁNDEZ, F. XAVIER. *Història Militar de Catalunya. Aproximació didàctica*. Vol. II: *Temps de conquesta*. Dib. Francesc Riart. Barcelona: Rafael Dalmau, 2002, p. 224.

[6] RIU BARRERA, EDUARD. "Tipus i evolució dels castells". Dins: *L'art gòtic a Catalunya*. III. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 2005, p. 252 i ss.

[7] LLADÓ FONT, JAUME. "Castells reials a la Cerdanya oriental". Dins: *Setè Col·loqui Internacional de Puigcerdà*, 6-8 de juny de 1988. Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans, 1988, p. 279.

[8] ARCOS LÓPEZ, ROSER. *Memòria de la intervenció arqueològica als fossats del castell de Llívia*, 2011 (inèdita), p. 22.

[9] BARAUT, CEBRIÀ. *El Llibre Ferrat. Privilegis i ordinacions de*

la vila de Llívia. Puigcerdà: Patronat del Museu de Llívia, 1985, p. 8-9, 67 i 70. I també: MORRAL I ROMEU, EULÀLIA; JOSEP M. CANALS I ÀRIAS; DOMÈNEC MIQUELL I SERRA. "La cuirassa del castell de Llívia", *Empúries*, 48-50 (1986-1989) 143 i 144.

[10] TASIS I MARCA, RAFAEL. *Pere el Cerimoniós i els seus fills*. Barcelona: Vicenç Vives, 1980 (reed.), p. 32.

[11] SOLDEVILA, FERRAN. *Les quatre grans cròniques*. Barcelona: Selecta, 1971, p. 1.086.

[12] LLADÓ. "Castells reials...", p. 279.

[13] ALIAGA-CABALLÉ-SUBIRANAS. "Intervencions arqueològiques...", p. 315.

[14] BARAUT. *El Llibre...*, p. 39, 45 i 46.

[15] PELÁEZ, MANUEL J. *Catalunya després de la Guerra Civil del segle XV*. Barcelona: Curial, 1981, p. 55 i ss.

[16] BAYONA I PRATS, LLUÍS. "La preservación de los valores documentales de los monumentos militares: la torre del Àngel de Pontós, las de Sant Miquel de Girona y las de Sant Francesc de Olot". Dins: *Los monumentos militares y la sociedad catalana. Actas de la IV Jornada sobre Patrimonio Fortificado de los siglos XVI al XX*. Girona: Fundació Les Fortaleses Catalanes, 2009, p. 75 i ss.

El desboscament per causes militars

L'impacte humà, social i mediambiental

MANEL GÜELL

Historiador i arxiver

manelguell@acarn.cat

Resum: La indústria de la Guerra, a l'Antic Règim, devastava els boscos degut a la utilització de la fusta en sistemes defensius (muralls, torres, feixines), metal·lúrgia, elaboració de pólvora o fabricació d'armes, de complements d'artilleria i sobretot de vaixells de guerra. Al tema d'un mediambient ressentit, s'hi afegeix el de la servitud de carretatge i el d'una regulació de l'aprofitament del bosc marcadament abusiva a favor de la monarquia.

Paraules clau: Fusta, boscos, aprofitament, ús, devastació, artilleria, foneries, construcció naval, carretatge.

Estadística: 70 notes, 9 centres documentals consultats, 73 obres bibliogràfiques citades.

Resumen: La industria de la Guerra, en el Antiguo Régimen, devastaba los bosques debido a la utilización de la madera en sistemas defensivos (murallas, torres, fajinas), metalurgia, elaboración de pólvora o fabricación de armas, complementos de artillería y sobre todo de barcos de guerra. Al tema de un medioambiente resentido, se le añade el de la servitud de carretaje y el de una regulación del aprovechamiento del bosque marcadamente abusiva a favor de la monarquía.

Palabras clave: Madera, bosques, aprovechamiento, uso, devastación, artillería, fundiciones, construcción naval, carretaje.

Estadística: 70 notas, 9 centros documentales consultados, 73 obras bibliográficas citadas.

Abstract: The industry of War in the Old Regime, devastated forests to the use of wood in defensive systems (walls, towers, fascines), metallurgy, processing or manufacturing gunpowder, weapon, artillery supplements and especially warships. Plus an impoverished environment, was added the serfdom of drayage and the regulation of forest use abusive markedly to monarchy.

Keywords: Wood, forest exploitation, use, devastation, artillery, foundries, shipbuilding, drayage.

Statistic: 70 notes, 9 documentary consulted center, 73 bibliographical mentioned works.

Résumé: L'industrie de guerre sous l'Ancien Régime, les forêts dévastées en raison de l'utilisation du bois dans les systèmes défensifs (murs, des tours, des fascines), la métallurgie, la transformation ou la fabrication des armes, des compléments d'artillerie à poudre et en particulier les navires de guerre. De plus un environnement appauvri, a ajouté le servitude de camionnage et la réglementation de la forêt utilisation abusive nettement en faveur de la monarchie.

Mots clés: Bois, l'exploitation forestière, l'utilisation, la dévastation, l'artillerie, les fonderies, la construction navale, le camionnage.

Statistique: 70 notes, 9 centre documentaire consulté, 73 oeuvres bibliographiques citées.

Riassunto: L'industria della guerra nel vecchio regime, foreste devastate a causa dell'uso del legno in sistemi difensivi (mura, torri, fascine), la metallurgia, la lavorazione o di produzione integratori artiglieria polvere da sparo, armi e soprattutto navi da guerra. Più un ambiente impoverito, è stato aggiunto servitù dal drayage e un regolamento della foresta utilizzo abusivo nettamente a favore della monarchia.

Parole chiave: Legno, sfruttamento forestale, l'uso, la devastazione, artiglieria, fonderie, costruzioni navali, drayage.

Statistica: 70 note, 9 centri documentario intervistati, 73 opere bibliografiche citate.

En la llista de “punts negres” contra el fenomen de la Guerra, així com són les mortandats, la fam, la ruïna, la pesta, etcètera, n’hi ha una que, no per menys danyívol cal passar per alt: el desmesurat desboscament. Aquesta negativa dinàmica mediambiental provocà una important minva del patrimoni natural i perjudicà manta camperols, brussaires, caçadors, carboners, eremites, fusters, guardaboscós, jornalers, llenyataires, mercaders, serradors, traginers i demás oficis que vivien de les arees bosquines. Què en podien traure els militars del fustam dels boscos?, com afectava el desboscament a l’economia rural? Més que no en pensàiem.

La brutalitat de la guerra

Encetem amb la forma “d’ús i aprofitament” del bosc més tràgica, danyívola i improductiva, la de la destrossa per a fer mal a altres, o per assolir objectius militars destructius (dels constructius en parlem tot seguit). És la que comporta la brutalitat de la dinàmica militar.

En els setges per bloqueig, sovint, les tropes atacants perpetraven la tala sistemàtica de tota l’horta circumdant de la plaça assetjada. Era una mena d’advertiment macabre que, a més els permetia un horitzó visual net i impedia els defensors sortir a cercar fusta o aliments. Deia el marquès de QUINCY en el seu tractat militar que davant d’un setge el general havia de fer aplanar tot el paisatge del campament per mantenir lliures les comunicacions de dreta a esquerra i poder formar la batalla fàcilment “*para que rompan los Bosques, y hallanen los Fosos, construyendo Puentes...*” [1].

De vegades, la tala sistemàtica d’arbres obeïa a raons purament intimidatòries. El març de 1637 les tropes imperials passaven per Turíngia i perpetraven tot de desmans, “*mais*

abbatu mesmes tour les arbres qu'ils ont trouvé en leur chemin". I no cal anar al centre d'Europa per trobar bretolades com aquestes. El novembre de 1651, els francesos havien destroçat part del bosc de Poblet en diverses incursions de revenja, tan nombroses com inútils[2].

La construcció d'estructures defensives

L'ús constructiu de la fusta per a finalitats militars, tenia molts vessants i aplicacions. Nosaltres les enquadrem bàsicament en tres: la fabricació d'estructures defensives, l'ús del carbó vegetal i la construcció naval.

Muralles, torres i fortificacions

Troblem el proveïment de fusta amb l'objectiu de refer o complementar algunes parts de la muralla (almenys la de Tarragona), i ens imaginem que es tractaria lògicament, de muralles antigues no abaluartades. Els primers dies de desembre de 1411, el Consell de Tarragona comprava la tala i transport de 100 albers per fer verdesques a la muralla. La segona accepció de l'*Alcover-Moll* ens descobreix que per "verdesca" s'enten la "*construcció de fustes bastida damunt una torre, muralla, barbacana, pont, etc., per cobrir els defensors contra els trets dels enemics*"[3]. El consistori tarragoní hagué de confegir un llistat dels horts de la ciutat, amb el nom dels propietaris i el nombre d'albers que tenia cada un. Un pressupost elaborat per uns mestres fusters estimava el preu mig de l'alber entre els 2 i els 5 sous; la factura total que pagà la ciutat fou de 335 sous[4] (es van tallar, doncs, una setantena d'albers, pel cap baix).

El desembre de 1623 el virrei havia donat ordre de posar a punt les defenses de la plaça forta de Roses, la principal seu naval del Principat. A aquest efecte, els soldats de la guarnició van procedir a fer llenya per "*refer los rastrillos de las portas de mar y terra*". El maig de 1679, a les envistes de l'erecció de la fortalesa de Montlouis, a la Cerdanya francesa, el president del Consell Sobirà del Rosselló, **Ramon Trobat**, recomanava preservar els boscos ceretans per tal que les fargues poguessin abastir adequadament l'exèrcit[5].

Feixines

Quan s'havia de fortificar un exèrcit en campanya, sempre recorria a les feixines. Els soldats arreplegaven o tallaven branques primes i brancons i en lligaven un feix ben premut, de manera que amb un bon nombre de feixines complementaven les defenses de les trinxeres o d'altres improvisades a la campanya. A partir del segle XIX es va substituir la feixina pel sac de sorra, que és el que avui veiem que constitueix els parapets defensius en punts improvisats.

Complements de l'artilleria

En el seu tractat d'artilleria, L. COLLADO esmenta que calia tallar fusta per encavalcar les peces i fer caixes, rodes, radis i eixos:

“Y aun faltando la commodidad de haverlas, enviarlas à cortar donde quiera que se hallaren per los montes, y bosques del Estado sugetas à aquel Dominio, no obstante que los tales bosques y arboledas sean de monasterios, o Abadias, ò de qualquiera otras personas privilegiadas, pagando però por ellos lo que por personas pláticas sean apreciadas, procurando siempre que aquellas maderas sean cortadas en buena Luna” [6].

Els primers dies de desembre de 1623, per ordre del virrei, els soldats de la guarnició de Roses feien llenya per posar a punt l'artilleria de la fortalesa [7].

Dins d'aquest apartat, hi inclouríem també totes aquelles andròmines i ginyes poliorcètics precursors i, alguns d'ells, coetanis, de l'artilleria de foc, que s'empraven per a l'expugnació de places fortes, com eren: els ariets, les ballestes de torn, els carros de transport i de txoc (alguns barroerament blindats), les casamates d'aproximació, les escales de tota mena (llargues, curtes, desmontables, extensibles), els fonèvols i manganells (tipus de catapultes), els ponts, les rampes d'assalt, tot tipus de torres (artillades, d'assalt, elevables, extensibles, d'observació), els trabucs i trabuquets, etcètera [8].

Armes portàtils

Alabardes, ballestes, destrals, llances, piques i xussos estaven fetes de fusta, i els canons d'arcabussos, carrabines, espingardes, fusells, mosquets, pedrenyals, pistoles o xispes, ensapats en fusta[9]. Cada un dels milers i milers dels soldats que han estat mobilitzats en qualsevol època, n'havien d'anar provistos. A la societat civil, deia la *Proclamación católica* dels catalans que “*las armas de fuego son comunes a todos, como se crían con ellas...*” [10].

Existia tota una indústria artesanal de producció, adobament i reposició d'armes portàtils. No calia tenir ni coneixements ni una qualificació especial per adobar armes espatllades, i per on s'espatllaven primer era per la part més feble, la de la fusta[11]. En vivien: armers, fusters o pedrenyalers. Els Àustries tenien una gran fàbrica armamentística a Plasència, que abastí els soldats que lluitaren a la guerra de Catalunya. Al Principat, a banda del petit artesanat ocasional, se'n fabricaven a Barcelona i a Ripoll[12].

Carbó vegetal

El carbó vegetal com a material de combustió era, abans de l'aparició de l'electricitat, una font d'energia de la qual no es podia prescindir, i que s'havia materialitzat en l'aparició de carboneres que el transformaven a partir de la llenya. El carbó vegetal no només s'emprava per a la cocció de forns domèstics (per cuinar, assecar roba o escalfar la llar), sinó també dels artesanals a través dels quals els menestrals fornien pa, fabricaven aiguardent, assahonaven el cuir o treballaven el ferro, el vidre o la rajola[13].

Per a la fabricació de pólvora

La majoria de tractats d'artilleria fan referència, en alguna o altre part, a la composició de la pólvora, ben coneguda de tots els artillers: sofre, salnitre i carbó vegetal. F.BARRA hi dedica un bon espai, ja que considerava que la fabricació de pólvora de qualitat depenia en gran mesura de l'adequada barreja de les parts que corresponien a cada un d'aquests elements. El millor carbó vegetal per a aquesta mescla era l'extret de l'avellaner, salze o

garbons (i el millor, de “*cañamuxas*”), però s’insistia en que la fusta havia de ser ben cremada i ben moltes després les cendres[14].

M.A.VILA suposa que a Catalunya es degué començar a fabricar pólvora a començaments del segle XV; de fet, localitzem un ban del virrei relatiu a la venda de pólvora, de l’any 1571. El cert era que a la primera meitat del segle XVII ja hi havia un molí polvorer a Banyoles (1622) i un altre a Barcelona (1638), i quan va esclatar la guerra contra França (1635) els oficials reials reberen ordres d’adquirir pólvora dels polvoristes que la treballaven. Pot ser constituïa una indústria incipient, però el fet és que existia en més d’un indret. La capital del país n’era centre neuràlgic. Allí s’hi trobaven manta molins polvorers i magatzems per desar-ne amb seguretat. S.BERART ens diu en la seva *Manifestación*, que el 1653 els consellers es van comprometre davant les autoritats militars vencedores de reedificar els molins reials a través d’una forta inversió de 15.000 escuts; també que el 1692 invertiren gairebé 6.600 lliures per a la fàbrica de sis magatzems de pólvora. El cronista JERONI DE REAL consignava un avalot a Girona el maig de 1670 en haver empresonat l’hostaler del “*molí de la pólvora*”. Segons F.X.HERNÁNDEZ, el sector que liderava la producció de pólvora era el Bages, amb centres fabrils localitzats des de mitjan segle XVI a les Obagues i a la riba dreta del Cardener; allí funcionaven a ple rendiment tres grans molins polvorers el 1679, i també n’hi havia a: Cardona, Sallent, Girona, Montcada i Sant Andreu del Palomar[15]. Són ‘flashos’ ocasionals i insignificants, si es vol, emperò útils per demostrar la continuïtat al país d’una indústria polvorista sostinguda.

Per a la metal·lúrgia

Cert tipus de fusta constitueix un preuat material de combustió molt útil per a la indústria metal·lúrgica. Una part d’aquesta indústria la constituïen les foneries on es fabricaven canons i altres armes d’acer, les quals feien funcionar els forns amb carbó vegetal ja que el resultat era que el ferro sortia més dolç, tou i manipulable que si empraven carbó de pedra (cas en el qual solien aparèixer rotures a les peces perquè la qualitat del ferro era més agre, dura però vidriosa)[16]. Entre els segles XVI-XVII Anglaterra va quedar desforestada per l’elevada quantitat de carbó vegetal que consumien les foneries de canons per a la seva armada[17].

La construcció navil·liera també estava vinculada a les fargues prop de muntanyes frondoses. A l'entrada que els francesos feren per Guipúscoa el juliol de 1638, ja van constatar que **Felip III** tenia fàbriques de vaixells atlàntics (galeons) a Pasajes, "*tout a cause de la commedité des bois, qui y son aussi abondans aux prochaines montagnes*", també per la proximitat de les fargues que "*son fort proches & en grand nombre*" [18].

De fet, al llarg de la cordillera pirenaica, zona abundant en boscos, van proliferar tot de fargues per treballar el ferro. L'any 1637, només del Rosselló, s'extreien anualment 60.000 quintals de ferro que eren tramesos a les fargues més pròximes, de manera que "*solam[en]te faltan artificios para fabricar y forjar armas, // pues los materiales y pertrechos para ellas las ay en abundancia*" [19]. Sabem que una sola farga mitjaneta consumia ja més d'un miler d'hectàries de bosc [20]. Si l'hectària equival a 10.000 metres quadrats -100m x 100m-, un miler d'hectàries equivaldran a deu milions, o sigui una clenxa quadrada desforestada d'aproximadament 3'3 quilòmetres per costat. Amb raó els Banyuls (i com ells,

Esquema d'una farga catalana
[www.10gencat.net/agaur.web/recursos/La_Farga/Docs/0-introduccio,htm]

tot propietari de fargues) compraven boscos sencers. Amb raó, igualment, aquesta dinàmica de propietats suscitava molta conflictes socials, com va succeir a la Vall Ferrera [21].

Resulta lògic pensar que més d'una d'aquestes fargues proveïria fonerries militars. I no només a la Corona de Castella, atès que a Barcelona ja es fabricaven canons d'artilleria a les darreries del regnat de **Ferran II**, com es deixa entendre del contingut d'una carta que aquest comte-rei adreçà als consellers el 1513 [22].

La fabricació de vaixells de guerra

El desboscament per a la construcció d'embarcacions (civils i militars) venia de lluny. Un estudi francès centrat entre l'any 800 abans de Crist i el 600 després de Crist, conclou que la gestió forestal permeté limitar el desboscament sever únicament en ocasions, i localitza greus desboscaments en zones costaneres on la construcció d'edificis i d'embarcacions era molt intensa[23].

El cost forestal

Un passatge de la *Proclamación Católica* (1640), deia: “Y con el maderage de sus montes labra V. Magestad continuamente galeras en el Ataraçanal de Barcelona, con que señorea el mar Mediterraneo” [24]. Era així efectivament, però des de molts segles enrera[25].

El 4 de novembre de 1354 **Pere III** el Cerimoniós resolía la formació d'una poderosa flota de 50 galeres per tal de prosseguir la guerra contra Gènova, “y diose en ella toda furia, y cortábase la madera para las galeras que se habían de armas en Barcelona en las montañas de Prades en unos grandes pinares que había junto al castillo de Siurana” [26]. Si comptem que per cada galera es precisaven més d'un miler d'arbres d'una superfície de bosc d'una dotzena d'hectàries[27], ens trobem que aquella flota costaria uns 50.000 pins i arrassar 600 hectàries de bosc (recordem que l'hectària són 10.000 metres quadrats -100m x 100m-, estem parlant, doncs, de 6.000.000 metres quadrats -3.000m x 2.000m-, o sigui, un espai rectangular equivalent a tres quilòmetres, per dos, per tres, per dos). Aquella flota degué deixar visiblement pelats els boscos pradencs.

D'aquesta dada en passem a una altra del primer terç del segle XVIII, període per al qual s'ha comptabilitzat la construcció d'un total de 76 vaixells de guerra per a l'Armada Reial. Altres càlculs que abasten tota aquella centúria, revelarien la construcció per a l'Armada espanyola d'uns 229 navil·lis de línia, entre grans bucs, fragates, corbetes, bergantins, goletes i xabecs[28]. Si els càlculs aproximatius que cita R.PIÑÓN són vàlids (cada vaixell de línia requeria una inversió en material forestal equivalent a 2.000 arbres i 25 hectàries de bosc), llavors, ens trobem que la primera generació humana que va viure en aquell segle va veure considerablement desforestats els boscos espanyols (de fet, els del nord de la península). La monarquia degué emprar durant aquests primers trenta anys, 152.000

arbres i arrassar 1.900 hectàries de bosc. Estem parlant d'uns 20.000.000 de metres quadrats forestals, un espai rectangular aproximat de quatre quilòmetres i mig per costat. Només per a la construcció dels 76 vaixells de guerra! (quan se'n van construir 228 més que no van ser de guerra, en total 304 vaixells: 608.000 arbres; 7.600 hectàries; 76.000.000 metres quadrats; espai rectangular d'uns 8'7 quilòmetres per costat).

Amb tal desboscament, no ens estranya que *“Las necesidades navales del siglo XVI devastaron los bosques de hoja caduca que antes habían poblado las laderas de los montes cantábricos”*. Hi havia, certament, una política de

Operaris construint un vaixell
[www.junglelightspeed.com/files/shipbuilding.jpg]

reforestació, però el ritme de l'activitat constructora naval no donava temps a la recuperació arbòria[29]. Un ritme i una activitat que en tres segles (els d'època moderna) podia haver arrassat quasi 500 milions de metres quadrats (un espai d'uns 22'4 quilòmetres per costat). Amb tot, molta de la fusta procedia de les colònies americanes, per la qual cosa aquestes estimacions s'haurien de considerar a la baixa.

A Catalunya, al segle XVIII es tallava fusta sobretot per als pals (recta i de gran longitud)[30]. De fet, el cost de desforestació estimat a Osona és mínim. Segons el seu estudi A.LEIDI i S.PONCE calculen que el trienni 1787-1789 només es van tallar 3.187 roures, xifre que consideren *“menyspreable respecte de la massa forestal dels boscos osonencs”* i que peremptuen com a menys de l'1%[31]. No tenen en compte, emperò que si aquesta activitat de tala indiscriminada, solia ser continua i anual, i considerant un cost d'un 1% complert cada quinquenni, al llarg del segle s'arriba al 5%, i al llarg de tota l'època moderna, al 15%. Aquests percentatges, per bé que purament especulatius, ja no resultarien tan 'menyspreables'....

Pertrets navals

Quan es diu que la Corona es reservava fustam dels boscos per a la construcció de navil·lis de guerra, s'acostuma a oblidar la circumstància que amb la fabricació d'aquestes naus, també s'hi comptava la provissió d'algunes peces i complements indispensables. Els principals pertrets dels vaixells de la divuitena centúria eren els bossells, els remes i les bombes per taurer aigua d'una nau. Els pals i les vergues d'una sola precisaven de més de 1.500 peces entre bossells (capses ovals que tanquen les diverses politges que formen un aparell, i que podien oscil·lar entre els 20 i els 80 cm.) i demés accessoris. Els remes de dotació de cada fragata solien ser una cinquantena (d'uns 8 metres de llargària i 15 centímetres de diàmetre al pal), de fusta de faig (imputrescible) de Tortosa, si bé després de 1731 l'Armada se'n proveí de Biscaia i Navarra, d'una major qualitat. La fabricació de remes era complexa, ja que s'havien de tallar els arbres en nits de lluna a l'abril o al maig, i s'havien de treballar desseguida; no es podien transportar Ebre avall fins el setembre, quan la crescuda ho permetia. Només l'any 1739 els boscos del País Basc proveïren 1.400 remes. De bombes per evacuar l'aigua, tots els bucs n'havien de portar almenys una, i es tractava d'una andròmina construïda amb fusta molt dura (de caoba, de roure o d'alber). El 1745 el cost en arbres per pertretxar una dotzena de navil·lis era de fins a 84 exemplars, d'entre 6 / 9 metres d'alçada i 30 / 37 centímetres de gruix[32].

A partir de 1780 les drassanes espanyoles importaren d'Anglaterra la tècnica de construcció de vaixells de folrar el casc amb planxes de coure. Aquest material n'alentia el deteriorament marí en frenar considerablement l'aparició d'algues i mol·luscs a la quilla i evitava que es fés malbé abans d'hora. Per aquesta causa el període de vida de la meitat de les embarcacions solia ser d'un decenni i l'altra meitat durava més, però després de recarenar-la costosament. Folrar un navili mitjà requeria un nombre de planxes de coure equivalent a les 2.400 (1.935 metres quadrats), sense comptar els milers i milers de claus d'acer que les havien de subjectar. El coure i l'acer no són fusta, però s'havien de treballar igualment a les fargues que utilitzaven carbó vegetal[33]. Amb anterioritat a aquesta nova tècnica es calafatejava amb quitrà i brea (substància viscosa molt densa, mesclada amb pega, seu i oli), les quals s'obtenien per medi d'un pacient procés de destil·lació de la fusta, preferiblement la de pi[34].

Costos i danys col·laterals

La destroça del paisatge rural que comportava la dinàmica de la tala desmesurada i sense una efectiva política de repoblació forestal, resultava catastròfica. La burocratització del procés alentia molts

Destrossa al bosc

[https://fbcdn-sphotos-f-a.akamaihd.net/hphotos-ak-ash3/48099_488826704511681_591342753_n.jpg]

tràmits, de manera que a l'hora de procedir a la tala tot eren presses a un ritme vertiginós. Llavors, es tallava ràpid i malament, amb una descurança que es traduïa en la tala d'arbres petits massa joves, o en arbres tallats de més, atès que molts queien trencats o esquerdats i, inútils per a la Marina, eren abandonats allí mateix. Molts altres els feien servir prèviament per atalossar pistes de pas o prevenir despreniments, això quan els llenyataires llogats per l'assentista (gent forana provinent de "*companyies concessionàries de dubtosa reputació*") no s'obrien pas pel bosc tombant-ho tot indiscriminadament. Un cop fora del bosc, per estalviar temps i fer un trajecte més directe, feien passar les bèsties que traguaven els troncs pel damunt d'hortes i conreus, quan no remenaven terrenys. D'aquesta manera havien arruïnat i desboscant les comarques costaneres, i per això els agents reials passaren a les rouredes d'Osona i a d'altres comarques de l'interior del país. El mal negoci que suposava vendre fusta a l'Armada per a la construcció de vaixells de guerra provocà que molts propietaris no tinguessin cura dels seus boscos, amb la qual cosa esdevenia un patrimoni natural descuidat, brut d'herbots i branquillons, sense caminois de pas, amb sotabosc acumulat i vilorda per tot arreu. En la real orde de 31 de gener de 1748, **Ferran VI** començava amb un preàmbul força eloqüent: "*Hallándome enterado del decadente estado de los montes, con especialidad los inmediatos a la mar a causa de las cortas que indebidamente se han hecho con mucha frecuencia, talas y quemas y el ningún*

cuidado que se ha tenido y tiene en atender à su importante reparo por medio de los plantios y visitas...” [35].

La desaparició d'arbrat, de bosc, comportava la regressió d'una part important de la cadena alimentícia rural. El bosc proporciona un hàbitat a tota mena de fauna salvatge i, per tant, esdevé reserva de caça (a través de trampes o d'armes de foc) per a animals comestibles des del porc senglar passant pel llop, la guineu, el conill, la llebre, fins a l'esquirol; també tota mena d'aus (guatlles, perdius, tords, tòrtres). També afavoreix la cria d'insectes, i aquí ens hem de referir a la indústria de l'apicultura (mel i cera), abundant i tradicional en zones com la Conca de Barberà i el Baix Penedès. El menú d'aliments que ofereix el bosc, també contempla productes del món vegetal com: els gerds, el grèvol, les móres, els pinyons i, sobretot, les castanyes. Era (i és) paradís per als boletaires (bolets de bou, fredolics, llores, mucoses, negrets, pebrassos, rovellons). I no val a oblidar-nos d'una gran multiplicitat d'herbes remeieres amb propietats curatives, guaridores o digestives (aplicables a través d'infusions o cataplasmes), com ara la farigola, per esmentar-ne una de ben coneguda i popular, i d'altres com: l'espernallac, l'espígol, la foixarda (purgant), el fonoll, el gitam (avortiu per al bestiar), l'herba fetgera, del Nord, la pigotera, la prima, la malva, el marrubí, la matafaluga, la ruda, la sàlvia, el te de roca, la viola de llop, etcètera. Un altre aspecte era aquell lligat a la producció de neu a través dels pous de gel que aprofitaven les alçades recòndites i, sobretot ombrívols, que oferia el bosc. Eren els frigorífics de l'època que asseguraven el manteniment d'una sèrie de productes alimentícies preparats, útils (i en alguns casos vitals) per a períodes entre collites quan ja s'havia acabat el menjar [36].

Les pèrdues no es limitaven exclusivament al sector alimentici, ans afectaven directament als usos agrícoles i ramaders, inclús als artesanals. Les ordinacions de 1627, per exemple, prohibien la pràctica dels formiguers (cremar el camp amb feixos de llenya en terrossos) molt estíllada pels pagesos com adob, perquè comprenia la rompuda de noves terres per a guanyar-les al conreu; també prohibien les cremes de bosc per renovar pastures. La indústria artesanal del quitrà, la brea o la pega, girava al voltant d'un pacient procés de destil·lació de fusta, preferiblement de pi negre. El quitrà o la pega s'empraven no només per embatumar les quilles de naus de guerra, sinó de qualsevol altre embarcació civil que es construís. També era utilitzada per fer bótes de vi (i recordem que l'activitat vitivinícola del país era molt intensa i que florí una gran indústria de l'aiguardent amb notable capacitat exportadora). Del pi també s'extreia la

trementina, indispensable pels apotecaris. Hem deixat per al final la pèrdua que representava la mercantilització de la mateixa fusta en sí (prohibida l'exportació fora del regne a les ordinacions de 1627). En algun cas, com el de la Vall d'Arán, era el mateix comerç de la fusta allò que constituïa la riquesa laboral de la comarca[37]. Tot això i més que ens poguem deixar, desapareixia amb el retrocés de massa forestal.

Servituts militars

A banda del cost “verd”, també hi era el laboral. Als segles XVI i XVII la monarquia es limitava a requisar i obligar al camperolat a tallar i tragar la fusta fins a les dressanes, en un clar abús de les seves prerrogatives regnícoles. Amb el temps, anà pagant la fusta, així que la rebia. Al segle XVIII, pagava per cada arbre que es reservava, però ho feia arbitràriament (no tots els arbres eren iguals, però el pagament els considerava a tots idèntics) i molt per sota d'un preu que es pogués considerar de mercat. Per imposar-se, es valia del seu exorbitant poder legislatiu i judicial.

A l'igual que els allotjaments, els trànsits o els bagatges, altres de les prestacions als exèrcits reials a les quals hi estava obligada la pagesia als segles XVI i XVII, eren els carretatges i el subministrament de llenya per als soldats allotjats, servituts que es derivaven de la dinàmica de desboscament del patrimoni forestal.

El Carretatge

La monarquia tenia el monopoli competencial de l'armada naval i gravava els camperols amb aquest servei, que consistia no només a cedir arbres de llurs propietats, sinó a tallar-los i a dur-los en carro (carretejar-los) fins a les draçanes. No es tracta ara de desenvolupar un tema com aquest, que demanaria un estudi exhaustiu i un plantejament monogràfic complet. Aquí

ens limitarem a fer-ne cinc céntims amb el grapat de fitxes que tenim recollides d'ací i d'allà.

Carros de transport de fusta

[www.armandobronca.com/vuelven-los-carros-y-caballerias.5214]

El carretatge ja existia al segle XIV i a Girona[38], o sigui que se li poden suposar uns antecedents baixmedievals. El fenomen es projectà a la segona meitat del segle XVI, quan **Felip I** potencia les forces navals. Necessitava que les drassaces construïssin més vaixells de guerra, més ràpidament i menys costosos. Un dels costos era la fusta, que s'havia de transportar des del seu lloc d'origen fins a les drassanes de la costa. En lloc de manar fer-ho a l'exèrcit o d'organitzar una efectiva xarxa de carrosseries, sortia molt més barat traslladar (de fet, imposar) la tasca als vassalls. Així, ens trobem com el penúltim dia de 1560 el virrei **García de Toledo** donava ordre als jurats de Girona per tal que fessin enviar totes les carretes dels ciutadans forans allà on els ho indiqués l'agutzil **Perot Salavardenya**, per tal de transportar la fusta destinada a la fabricació de galeres[39]. Girona no seria la única població que passaria per aquesta amarga experiència, ens imaginem que devien ser moltes les universitats que, més o menys properes a boscos i a drassanes, rebrien idèntiques ordres.

D'ençà, Capitania General mantingué aquesta nova servitut, imposada sobre els vassalls com a nou vectigal (o sigui, sense haver estat pactada en Corts Generals i, per tant, il·legal), atès que aquelles universitats que no volien o no podien servir, havien de cotitzar el *cap-sou*, una nova imposició en metàl·lic que ho substituïa. El contrafur era evident. Devien ploure manta denúncies sobre la Diputació del General, fins que l'abril de 1587, els diputats impulsaren la denúncia sistemàtica sobre les compulses de Capitania General en el tema dels carretatges i enviaren una nodrida ambaixada a la Cort de Madrid, amb la qual s'hi queixaven vivament, ambaixada que es repetí fins a tres cops abans de 1596, quan les opresions dels oficials reials eren tan intolerables que originaven queixes generalitzades de totes les poblacions del Maresme, el Vallès i el Baix Llobregat[40]. A Madrid, les veus de les protestes catalanes han estat sempre com la pluja, perquè les autoritats en fan tant de cas com si sentissin ploure. Això degué donar ales als oficials reials, que en alguns casos no pagaven els jornals de feina ni el preu just de la fusta. A la Cort General de 1599, s'aplegaren per formar greuge contra el carretatge diverses poblacions (Llorerdavall, Martorell, Mollet, Montornès, Parets, Sant Just, Santa Perpètua, Vall Romanes), amb similars resultats. Els braços advocaren per no requisar carros de transport entre juny i octubre (època feinerà al camp) i que la taxació de la fusta no la dictés Capitania General, sinó un jutge ordinari. Ni la Reial Audiència ni el Consell de Guerra ho van secundar[41].

La servitut seguia vigent, tan odiosa com sempre, fins el punt que, vers 1610, dins del plet de les universitats de la baronia del Lluçanès per retornar a la jurisdicció reial (pagant elles la redempció), una de les condicions que plantejaven a la Corona era la d'estar exemptes del carretatge[42]. Les universitats que no podien quedar-ne exemptes, havien de pagar el cap-sou, que acabà generalitzant-se arreu del país. Girona fou una d'elles, per tal com el 1627 i el 1629, el virrei **Miguel de los Santos de San Pedro** trametia un procurador als jurats per cobrar-lo; també Tarragona i la Selva del Camp (que el 1630 devia dos pagaments vençuts)[43].

Al fons del Baró de Castellet, consta una relació dels llocs de la vegueria de Montblanc que cotitzaven aquesta imposició, de data 1633, amb especificació de les anualitats vençudes que devien. La majoria només eren deutores de dues anualitats, però un bon grapat ho eren de nou. Hi eren: Albarca, Bellmunt, La Bisbal, Cabacers, Cornudella, Falset, la Figuera, Garcia, Gratallops, Marçà, Margalef, Mas-roig, La Morera, Poboleda, Porrera, Siurana, Tivissa, Torroja, Ulldemolins i les Vilelles Alta i Baixa[44]. Les cotitzacions anaven des de la lliura -lliura i mitja que cotitzaven Margalef, la Morera, el Mas-roig, Torroja i les Vilelles, fins a les set que cotitzava Falset, les vuit de la Bisbal o les nou de Tivissa. Les 21 universitats d'aquell districte cotitzaven un total anual d'unes 63 lliures 7 sous, i entre totes en devien 136 quotes i una quantitat de 466 lliures 25 sous. Aquestes xifres, degudament exponenciades a tot el país, representen una considerable calaixada per a la Corona.

La servitut seguia més vigent (i punyent) que mai a les envistes de la Revolució de 1640. Trobem a l'arxiu local de Reus, una ordre impresa del virrei comte de **Santa Coloma** de 3 de desembre de 1638, per la qual les autoritats locals (jurats, batlles i veguers) li havien de confegir una relació dels propietaris d'atzembles, bous, *rocins* i carretes per tal d'obligar-los a carretejar la fusta per a la fàbrica de galeres. A més, havien de declarar les que posseïen ells mateixos, "*y de sos parents, amichs, coneguts y ben volents, sens exceptar-ne persona alguna...*", i si no presentaven aquesta relació, en forma i dins el termini estipulat, pagarien multa de 100 lliures i/o anirien a la presó[45].

Mesures impositives tan encantadores com la del carretatge i la seva intransigent aplicació per part dels oficials reials, expliquen en bona mesura, l'argumentari de greuges que van portar al camperolat a sumar-se a la revolta segadora l'any 1640.

La llenya i el mobiliari per a les casernes

De llenya, la societat civil en consumia abundantment, ja que com hem dit, era l'“electre de l'Antic Règim”. Ara bé, en temps d'ocupació militar (i no altrament), els militars invasors imposaven a la població civil el seu subministrament regular a les casernes on s'estaven els soldats. Pujava, doncs, el consum de llenya local, força exponencialment, i a més, el comú de la població havia de córrer amb la despesa de tallar-la, recollir-la, aplegar-la i dur-la fins als cossos de guàrdia. De pagar-la, ningú no en deia res, ni calia preguntar.

A manca d'un estudi de més abast i seriositat, ens conformarem aquí, amb dos casos clars com van ser el de Reus a la guerra de Separació i el de Tarragona a la de Successió. Entenem emperò, que qualsevol guerra d'ocupació era capaç de generar aquestes dinàmiques en qualsevol població. L'any 1641, durant els mesos de febrer a abril, els hispànics van allotjar a Reus, i pels memorials de la vila sabem que el cost dels llenyataires i homes llogats per transportar la llenya, va sumar 32, 26, 23 i 54 lliures, respectivament[46].

L'any 1713, la ciutat de Tarragona hagué de fer front a innumerables despeses per atendre els durs allotjaments de l'exèrcit filipista del marquès de **Lede**. A més d'haver d'aportar a corre-cuita 1.500 màrfegues, també van haver de dotar les casernes de “*pots, quadrons y fusta per los tablados*” i moltes càrregues de carbó (ens imaginem, vegetal). La despesa diària de tot plegat era d'unes 40 o 50 lliures, cosa que pels quatre mesos que portaven allotjats representava unes 5.500 lliures. L'aportació de llenya encara fou més problemàtica. El 5 de novembre de 1713, **Lede** en va exigir d'un dia per l'altra, a pena d'enviar-la a tallar directament i devastar tots els horts i heretats locals. El Consell tarragoní n'hagué de fer baixar en cinc barcasses plenes de llenya del coll de Balaguer[47].

Regulació i control

Monopoli estatal

Conscients del valor del patrimoni natural del seu terme, els consells municipals procuraven regular-ne l'ús, en clara disputa amb el poder central, atès que la monarquia,

com a dipositària de la regalia de guerra, legislà per tal de reservar-se la fusta dels boscos. Aquesta actitud, present ja al segle XVII, creixia exponencialment ben entrada la següent centúria, quan la nova dinastia dels Borbons es disposà a renovar la marina de guerra. Llavors que era el 1748, *“la Marina inicia una política intervencionista i monopolitzadora per al control i acaparament dels recursos forestals cada vegada més escassos”* [48]. Al nord peninsular aquesta disputa ha deixat rastre historiogràfic [49], però el que aquí ens interessa és, concretament, el Principat de Catalunya.

Segle XVII

Les ordinacions que sobre matèria forestal decretà el 26 d'octubre de 1627 el virrei **Miguel de los Santos de San Pedro**, pot ser no hagin estat les primeres, però si les més analitzades al detall, i constitueixen *“un veritable projecte de política forestal per als boscos catalans”* [50]. En el seu preàmbul admetia *“La molta abundàtia de arbres que de sa naturalesa, y ab indústria dels vassalls del Rey nostre Senyor, se fan y procrean en las Montañas, valls y boschs del present Principat y comtats; com son: Pins, Roures, Alzinas, Avets, Albes...”*, però li preocupava l'abús que sofria en la seva explotació, *“Notables abussos, y extraordinaris excessos se han fet de molt temps a esta part, y cadal dia se continuen, en desvastar y arruynar, los dits boschs...”*. Aquesta preocupació provenia del fet que hi havia un propòsit clar de privilegiar l'explotació forestal a favor de la construcció naval militar. De no haver estat per aquest motiu, pensem que les autoritats reials no haurien mogut un dit per tallar aquesta suposada sobreexplotació forestal i s'haurien instal·lat segur en el semenfotisme. En aquest sentit, l'abús en l'explotació del bosc no provenia d'una tala desmesurada, ans de la societat civil que en vivia. Per això la normativa prohibia l'extracció de productes forestals, restringia algunes de les pràctiques agrícoles o ramaderes i regulava la comercialització de matèries bosquines.

A partir d'aquestes premises, les ordinacions de 1627 detallen uns processos, la majoria dels quals ens són ben familiars quan revisem els presos a partir de mitjan segle XVIII. El superintendent de les drassanes trametia un estol de comissaris a marcar arbres pels boscos del país, i els responsabilitzava de la tala, del pagament al propietari i del subsegüent trasllat fins a les drassanes. A diferència de la normativa que apareixeria segle i mig més tard, aquesta preveia que aquest funcionari no s'extralimités en les seves funcions ni actués corruptament en un arbitrari benefici o perjudici envers els propietaris. Tenia obligació, així mateix, d'elaborar una memòria sobre la quantitat i

qualitat dels arbres que examinava, la qual, un cop signada pel batlle del lloc, dipositaria a les drassanes.

Així mateix, es feia ressò de la pragmàtica de **Felip II** de Castella de 1574 i plantejava una política repoblacionista i, a tal efecte, designava els responsables de dur-la a terme, els batlles. A la vila o ciutat cap de districte es presentava un comissari reial amb la comesa de comprovar l'estat dels boscos i determinar quines zones calia repoblar, el qual elaborava una memòria juntament amb el conservador de boscos, el mestre major de les drassanes i els pèrits locals. En ella constava una relació dels propietaris que s'havien d'obligar a repoblar, una obligació que passava per casa del notari i de la qual responsabilitzaven les autoritats locals. En el cas de Mataró, a una quarentena de propietaris se'ls assignà una mitjana de 10-15 plançons per titular, entre polls i albers, a pena, és clar, de greus penes coercitives que els mataronins no van rebre gaire bé. Sobre l'eficàcia d'aquesta política repoblacionista, remetem a allò dit per J.LALINDE sobre els esforços dels virreis, els quals *"no pudieron nunca como Virreyes repoblar lo que despoblaron como Capitanes Generales para el empleo de la madera en fortificaciones y construcción de navíos"* [51].

De 26 d'octubre de 1638 és un interessant ban imprés del virrei comte de **Santa Coloma**, en el qual prohibia la tala d'arbres a Catalunya, ja que perjudicava les drassanes que n'havien de menester un bon nombre per a la fabricació de galeres [52]. Posterior a 1640 és el *"Stablecimiento y statutos del Puerto de Tortosa"*, un conjunt de capítols, agrupats en 87 ordinacions, que regulaven la tala de boscos i el transport de fusta per l'Ebre [53]. Tortosa va veure com, del poder de posseir un privilegi que li atorgava al control dels seus boscos en el segle XVI, passava, els primers anys de la divuitena centúria, a necessitar autorització del rei, prèvia consulta de la Junta de la Armada, per poder tallar-ne ella mateixa [54].

Segle XVIII

A mitjan segle XVIII, una reial ordre de 1748 prohibia als particulars tallar cap arbre *"sin noticia y permiso de los Intendentes"*, i quan la tinguessin, els acompanyava la ineludible obligació de reposar l'arbre o arbres tallats *"con nuevos plantíos"*. També Osona es trobà despullada si no de la propietat sí de l'usdefruit dels boscos, quan el 1784 l'Estat denegà al bisbat vigatà la tala de 24 dels 44 roures marcats per a la Reial Armada. L'ús que els hi

volien donar era tan social com podia ser la reposició de l'embigat de tres cases de pagès[55].

El control que la Corona acabà exercint sobre els boscos l'impulsà a regular un procediment a través del qual la fusta més profitosa passés dels boscos a les dressanes de la forma més pràctica, ràpida i sobretot, barata, possible. A l'Arxiu municipal de Valls i al d'Olot anaren a parar sengles còpies d'una reial ordenança de 31 de gener de 1748 sobre la cria, conservació i tala de muntanyes, on es desplegaven mètodes i regles que havien de seguir els intendants de Marina de Cadis, el Ferrol i Cartagena; així mateix, una reial cèdula relativa a la fusta destinada a la Reial Armada, amb data de juny de 1770[56].

Són una bona colecció les reials ordres, cèdules, ordenances o instruccions a corregidors que, al llarg del segle XVIII, van publicar-se per manar tenir cura dels boscos, repoblar-los d'arbres, crear zones de planter, a més de tota mena d'iniciatives de foment i control. S'arribava al detall d'alliçonar sobre: l'elecció dels terrenys més adequats per a la replantació (d'acord amb l'asolellament i l'abric al vent que oferien); la tècnica per l'extirpació de males herbes, per adobar amb fems, per a una adequada poda, calendari de trasplantació, distància que calia deixar d'un arbre al del costat, etcètera. Igualment, s'instava a que cada vassall plantés una mitjana de tres arbres, obligació de la qual quedaven exemptes *“las viudas pobres que no tengan en su compañía hijo que pase de diez y ocho años”* [57]. Aquesta mena de normatives van ser continues i reiteratives, tant se val el sobirà que manés. A mitjan desembre de 1789 **Carles IV** decretava un *Nuevo Reglamento para el Corte, y avaluo de los Arboles en el Principado de Cataluña, expedido por SM Dn. Carlos III en 19 de Diziembre de 1789*[58].

El control de la Corona era tan estricte que, no sabem amb quina freqüència, de vegades es traçaven i confegien mapes i plànols que plasmaven les zones boscoses dels termes municipals i/o de les baronies. Es farien necessaris per als agents reials a l'hora de controlar les àrees més extenses, de la mateixa manera que per als marins ho serien les cartes de navegació. Ens n'han arribat alguns, com el *“Mapa de los términos del lugar de Eugui y sus confines y los montes que se deben reservar para el consumo de carbón y madera necesario para las dos fábricas reales de municiones existentes en el referido término. Por el coronel don Agustín José Braus, teniente provincial de la artillería de España y comandante de la*

del ramo de Navarra”(1723)[59]. A València es podria reconstruir bona part del paisatge forestal antic a partir dels informes de la Marina[60].

El procediment de la tala

Es començava amb la realització d’una avaluació dels recursos forestals de cada terme municipal i una tria i marcatge dels arbres aptes per a la construcció de vaixells. Els agents de la Corona havien de visitar les muntanyes, reconèixer les propietats dels boscos i fer-ne un cens d’arbres. S’havien de valdre dels dots d’observació, del testimoni de la gent gran de la comarca i de la consulta del Cadastre. Tot això solia fer-se des de la plaça del poble, davant la impossibilitat d’un exhaustiu reconeixement, en temps real, i constituïa una metodologia poc rigorosa que deixava la porta oberta a frauds, ocultacions i deficiències de tota mena. La següent fase anava a càrrec dels comissionats de la Marina, els quals peritaven les fustes dels diferents tipus d’arbres i designaven quins i quants quedarien reservats per a la construcció de vaixells. Els marcaven amb números cada un dels quals corresponia a la finalitat que se li assignés dins de les sis classes de vaixells que havia. A aquests agents se’ls anomenava popularment “*codeadores del rey*”, ja que les mides que calculaven eren en colzes, i tenien potestat per acceptar o per rebutjar la fusta tallada[61].

Taxació desmesurada

Tot aquest personal (oficials, agents, comissionats, escrivens, pèrits, llenyataires, traguiners, etcètera) no el pagava pas la Corona, sinó el producte de les multes imposades als veïns o inclús a les autoritats locals,

“por no haver hecho los viveros, por no haver plantado, por no haber embarazado el descortezo de los árboles, por no haber guardado sus montes, por no haber embarazado los incendios, averiguado y preso los incendiarios, ó concurrido oportunamente con gente á apagarlos, por no haber cumplido los proveídos de las visitas antecedentes, por haber cortado árboles sin licencia, ó por otras faltas...” [62].

No cal ser massa viu per endevinar que si el producte de les multes havia d’assalaridar tot aquest personal, aquestes serien múltiples i abundants, en basar-se en un afany contributiu. Una doll d’ingressos de caràcter repressiu que deslliurava l’Estat d’aquesta despesa. La taxació del valor dels arbres, sempre sota mínims, provocà no pocs enfrontaments amb els propietaris. La racaneria de la Corona arribava fins i tot a

descomptar la despesa de tala i arrossegament del preu de venda (reial orde de 31 d'agost de 1787), de manera que es va donar el cas (en una tala allunyada al terme municipal de l'Esquirol) que aquesta despesa de tala i arrossegament superava el valor dels arbres en sí. També es va pretendre pagar a meitat de preu aquells arbres tallats per error i que resultessin inútils per a la finalitat que volien donar-li a la seva fusta, pretensió que rectificaren en cèdula de 1789 per la qual s'admetia que una vegada marcats els arbres, eren responsabilitat de l'Estat i, per tant, no procedia cap rebaixa[63]. Tal volta per compensar uns preus tan baixos, la Corona reconeixia a favor del propietari el ramatge, el brancam, les virostes i l'escorça del desbast, o sigui tot allò que no li era útil a l'Armada (reial ordre de 1748), però si que ho era, en canvi, per fer feixines o llenya per fogueres; també per cremar terrosos i adobar el sòl agrícola[64].

El bosc de Poblet

A inicis de la segona meitat de segle, l'Estat mostrà interès pel bosc de Poblet. Aquesta reserva verda havia estat preservada secularment pels monjos cistercencs que havien reprimit durament tota tala o sostracció de brancatge fraudulents per part dels pobladors dels voltants, veïns i/o vassalls. De mitjan agost de 1753 és una extens informe sobre el bosc pobletà d'**Andrés Chereguini**, ministre de Marina, Montes y Plantíos, i un interessant testimoni de la visita general. Tot seguit, a Vilaverd inventarià 45 jornals d'alzinar i pi bord (el 10% del terme) i ordenà els regidors preservar albers i noguers.

El juny de 1782 el ministre de Marina a Tarragona, **José Alonso Henríquez**, realitzava una nova visita general al bosc de Poblet. Bé, ell en persona no hi anà, sinó que hi envià al mestre deliniador **Pere Pau Vilallonga** acompanyat de dos guardabosc que feien de pèrits, els quals li reportaren un informe complet en base al qual **Alonso** dictà les mesures més convenientes de cara a la seva conservació. Hi ha una detallada descripció del bosc pobletà: superfície aproximada, partides que abastava, deveses, rieres, barrancs, poblats, tipus d'arbres -aladerns, alzines, roures, pins, freixes, garriga-, espessor i edat, impacte del bestiar cabrum i porcí, etcètera. El mestre deliniador marcà 28 pins bords de 60 palms de llarg (per a "*tablas de forro*"), 20 roures, de fins a 22 palms, 16 alzines, també de fins a 22 palms (per a "*curbas de navío*"). El marcatge d'únicament 64 exemplars podria ser degut al fet que el terreny del bosc no admetia planter per a la repoblació de l'arbrat llevat, però no era pas així, ans responia a la constatació que un nombre major d'exemplars s'haurien d'anar a tallar a barrancs de difícil accés. Els criteris de marcatge

s'ajustaven estrictament al fet que els exemplars tinguessin ja una edat que no els permetés créixer més.

El cenobi pobletà i el seu bosc

[www.urv.cat]

Alonso mateix degué estar darrera del cens d'arbres del terme de Tarragona elaborat el 6 de novembre de 1783. En una deposició de testimonis de maig de 1804 per un procés endegat pel comú de Vimbodí per tal de conservar el dret dels veïns a fer llenya al bosc del monestir de Poblet, es preguntava si el bosc havia estat visitat per agents de la Marina i si els veïns hi feien llenya *"assoguen fins i tot arbres útils per a la Marina"*, i s'afegia que *"La Marina perd arbres boníssims fins i tot per a vaixells de guerra"* [65].

A tall d'epíleg: l'abús

Extraccions fraudulent

En la gran majoria dels casos, l'extracció fraudulenta de fusta corresponia a una sola situació: la dels vassalls murris que penetraven en terres del baró i, sense llicència, feien

llenya o tallaven arbres. Per exposar dos casos (dels moltíssims que hi deu d'haver a cada comarca) ben documentats, tenim Sant Feliu de la Garriga i Poblet[66].

Però també la monarquia perpetrava (aquest cop, amb impunitat) actes que es podien considerar a contra-llei, quan feia cas omís dels privilegis locals que prohibien a ningú l'extracció de fusta. Això li succeí a la ciutat de Tortosa el 1588 i el 1621, quan la Corona n'extragué dels ports de Beceit. El gener de 1638 una carta del virrei als procuradors tortosins els feia saber que malgrat els privilegis que pogués tenir la ciutat li era lícit al sobirà tallar fusta i traure-la dels ports[67]. L'arribada de la Il·lustració sembla que frenà aquesta dinàmica, o almenys així fou a finals del segle XVIII per a la Vall d'Arán, que assolí aixecar el desnonament del seu bosc en fer valdre els privilegis pactats a la *Querimònia* de 1313[68].

L'Ocultació

Al segle XVIII, l'Estat pagava per cada arbre reservat a la construcció de naus, però ho feia a tan baix preu que l'operació mercantil no sortia gens a compte. Feta la llei, feta la trampa. Això, juntament amb les poques ganes dels oficials reials de patejar-se la totalitat de zones bosquines de cada terme i la seva desconexió del país, van afavorir el surgiment del fenomen de l'ocultació.

A Osona es van donar casos d'ocultació de zones de bosc tan flagrants com era amagar a Sant Pere de Torelló fins a 10 quarteres de bosc (entre dues i tres hectàrees –uns 25.000 metres quadrats, eo espai rectangular d'un quart de quilòmetre per costat-). Els registres en els amillaraments ho mostren d'allò més clar. On a mitjans del segle XIX es registraven finques amb propietats bosquines que sumaven (seguim a Osona) quasi 24.000 quarteres, un recompte de 1959 en calculava més de 64.000. És un índex d'ocultació brutal del 62'5%! “Recordem que, atesa l'ocultació de grans extensions de bosc, hi va haver llocs on els comissionats no van arribar i ni tan sols s'adonaren de la seva existència. Vastes zones dels municipis més boscosos restarien intactes” [69].

Tot plegat conforme una realitat prou extesa com per que es pugui considerar una nova línia d'investigació al voltant de la delinqüència forestal, com proposa J.GIMÉNEZ[70]. Això, emperò, ja serien figures d'un altre paner i no compet als objectius d'aquest treball.

[1] QUINCY, CHARLES SEVIN, marqués de. *Arte de la guerra, o máximas, é instrucciones del arte militar*. Sevilla: Extramuros, 2008, p. 35-36.

[2] *Gazette. Recueil de toutes les gazettes nouvelles ordinaires & Extraordinaires & Autres Relations*. 1637. Par Theopraste Ronaudot, consellire et medecin ordinaire de sa majesté, Mr. et Intendant General des Bureaux d'Adresse de France. París, 1637 [Bibliothèque Nationale de France (= BNF), 41 Lc2 1] [= *Gazette*], núm. 51, f. 211, i ALTISENT, AGUSTI. *Història de Poblet*. Poblet: Abadia, 1974, p. 504.

[3] ALCOVER, MN. ANTONI M^a - FRANCESC DE B. MOLL. *Diccionari català - valencià - balear*. X vols. Col. Manuel Sanchis Guarner i Anna Moll Marquès. Palma de Mallorca: Moll, 1979, x, p. 730. La GEC, copia la definició paraula per paraula. *Gran Enciclopèdia Catalana*, XVI. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1980, xv, p. 363.

[4] Arxiu Històric de Tarragona [= AHT], Actes del Consell [= AC], 1411-1412, f. 50-50v. Reproduït a l'apèndix 9 de MARTI JUANPERE, JORDI. *Els perills de l'interregne (1410-1413). La muralla i la defensa de la ciutat de Tarragona*. Treball de l'assignatura d'Història de Dret Medieval, de la URVT, juny de 1990.

[5] *Dietari de Jeroni Pujades, III (1621-1626)*. A c.d. Josep M. Casas Homs. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1975, p. 165, i JANÉ CHECA, ÒSCAR. *Catalunya i França al segle*

XVII. *Identitats, contraidentitats i ideologies a l'època moderna (1640-1700)*. Catarroja-Barcelona: Afers, 2006, p. 149.

[6] COLLADO, LUÍS. *Plática manual de artillería, en la qual se tracta de la excelencia de el arte militar, y origen de ella, y de las maquinas con que los antiguos començaron a usarla, de la invención de la pólvora, y artilleria, de el modo de conduzirla, y plantarla en qualquier empresa. Fabricar las Minas para bolar las Fortalezas, y Montañas, Fuegos artificiales, Varios secretos, y importantísimos advertimientos, al arte de la Artilleria, y uso de la Guerra utilísimos y muy necesarios. Y à la fin un muy copioso, y importante examen de Artilleros....* Milà: Pablo Gotardo Poncio, 1592, p. 101v.

[7] *Dietari de Jeroni Pujades...*, p. 165.

[8] Vegeu: BOLÒS, JORDI. *Catalunya medieval. Una aproximació al territori i a la societat a l'edat mitjana*. Barcelona: Pòrtic / ECSA, 2000, p. 77-89 i GARCÍA FITZ, FRANCISCO. "Tecnología, literatura técnica y diseño de máquinas de guerra durante la Baja Edad Media occidental. El *Thesaurus regis Franciae acquisitionibus Terrae Sanctae* de Guido da Vigevano (1335)". *Anuario de Estudios Medievales*, 41-II (2011) 819-864.

[9] A tall panoràmic, pot servir: DOLÍNEK, VLADIMIR. *Enciclopedia ilustrada de las armas de fuego antiguas*. Madrid: Susaeta, 2001. Sobre aquest tema hi ha prou sites (i prou il·lustratives) a la

Xarxa, com per haver-hi d'insistir més amb bibliografia en paper.

[10] *Proclamación católica a la Magestad piadosa de Filipe el Grande, Rey de las Españas, y Emperador de las Indias nuestro Señor*. Los Consellers y Consejo de Ciento de la ciudad de Barcelona. Barcelona: Sebastian y Iayme Matevad, 1640 [Biblioteca de Catalunya (= BC), F.Bons. 5229] [= *Proclamación Católica*], f. 151.

[11] Vegeu les parts d'un arma a BORJA PÉREZ, NICOLÁS. "Glosario de las partes o piezas de las armas de fuego portátiles". *Militaria. Revista de Cultura Militar*, Universidad Complutense de Madrid, 7 (1995) 113-140.

[12] GRAELLS I PUIG, EUDALD. "La manufactura de armas de fuego de Ripoll". *Revista Usted*, 12 (desembre de 1953); GRAELLS I PUIG, EUDALD. *Les armes de foc de Ripoll*. Ripoll: Impr. Maideu, 1974 (reed. Girona: Diputació, 1983); GUERRERO I URIARTE, ANTONI. "Armes de foc catalanes". Dins: *XXVII Assemblée Intercomarcal d'Estudiosos. Sant Joan de les Abadesses, 23 i 24 d'octubre de 1982*. Sant Joan de les Abadesses: Centre d'Iniciatives Turístiques, 1989, 199-202; GRAELLS I PUIG, EUDALD. "El Ripoll industrial en els segles XVII i XVIII". *Annals 1992-1993*, Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, Ripoll, 1994, 33-38; MARTÍ MORALES, RICARD. *Cataluña, armería de los Borbones. Las armas y los armeros de Ripoll*,

Barcelona, Manresa, Igualada [...] de 1814 a 1794. Barcelona: Salvatella, 2004.

[13] Vegeu: SANLLEHY I SABÍ, M. ÀNGELS. "L'explotació forestal dins una economia muntanyenca d'Antic Règim: era Val d'Aran (segles XVIII-XIX)". Dins: *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*. II. Barcelona: Universitat, 1984, I, 193-201; GRAU, JOSEP M. T – ROSER PUIG I TÀRRECH. *L'aprofitament del bosc a l'època moderna (la Conca de Barberà, s. XVIII)*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1990 (Episodis de la Història; 279), p. 7-10; BRAVO LOZANO, JESÚS. *Montes para Madrid. El abastecimiento de carbón vegetal a la villa y corte entre los siglos XVII y XVIII*. Madrid: Caja de Madrid, 1993; GATEAU LEBLANC, MARC. "L'usage militaire de la forêt dans le Toulousain de 1871 à 1914". *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, Vincennes, 81 (2001); CABRERA MUÑOZ, EMILIO. "El bosque, el monte y su aprovechamiento en la España del sur durante la Baja Edad Media". Dins: PÉREZ-EMBED WAMBA, FRANCISCO JAVIER (Coord.). *La Andalucía medieval*. Actas de les I Jornadas de Historia Rural y Medio Ambiente (Almonte, 23-25 de mayo de 2000). Huelva: Universidad, 2002, 249-272; CEBALLOS CUERVO, CARMEN. «Las múltiples posibilidades de aprovechamiento del bosque. Ferrerías: los intentos de la Corona por monopolizar su explotación en la Cantabria del Antiguo Régimen». Dins: ARANDA PÉREZ, FRANCISCO JOSÉ (Coord.). *El mundo rural en la España Moderna*. Actas de la VII Reunión Científica de la

Fundación Española de Historia Moderna, 2002, II. Conca: Universidad de Castilla – La Mancha, 2004, 999-1.014.

[14] COLLADO. *Plática...*, f. 79-79v. i BARRA, FRANCESC. *Breu tractat de artilleria...* Barcelona: Jaume Mathevat, 1642, p. 111, 112 i 116.

[15] VILA, MARC-AURELI. *La vida i l'economia de Catalunya. Segles XIII a XVII*. Barcelona: Pòrtic, 1983, p. 88; BC, F.Bons. 2.374; GÜELL, MANEL. «Consideracions al voltant de la Revolució Militar a Catalunya», *Pedralbes*, 28 (2008 = *La Catalunya diversa*. Actes del VI Congrés d'Història Moderna de Catalunya, 15-19 de desembre de 2008) II, 199-224 [Disponible a: <www.historiamoderna.net/vicongres...>], p. 207; BERART, SERAPIO DE. *Manifestacion, en que se publican muchos, y relevantes servicios, y nobles hechos, con que ha servido a sus Señores Reyes la Excelentísima Ciudad de Barcelona, singularmente en el sitio horroroso, que acaba de padecer en el presente año de 1697*. [S.l.]: [s.e.], [s.a.], f. 13 i 37; BUSQUETS DALMAU, JOAN. *La Catalunya del barroc vista des de Girona. La crònica de Jeroni de Real (1626-1683)*. II. Barcelona: Abadia de Montserrat, 1994 (Biblioteca Abat Oliba; 140), p. 422, i HERNÁNDEZ, FRANCESC XAVIER i FRANCESC RIART. *Els exèrcits de Catalunya. 1713-1714. Uniformes, equipaments i organització*. Barcelona: Rafael Dalmau, 2007, p. 178.

[16] PIÑÓN, RICARDO. "De Felipe V a Carlos III. Lucha por el mar". *La Aventura de la Historia*, 50 (desembre de 2002) 60-67, p. 66.

[17] CIPOLLA, CARLO M. *Las máquinas del tiempo y de la*

guerra. *Estudios sobre la génesis del Capitalismo*. Barcelona: Crítica, 1999, p. 125-126 n.133 i n.135.

[18] *Gazette*, 1638, núm. 85, f. 348.

[19] "Descripción de los condados de Rossellon y Cerdania". Biblioteca Nacional de España [= BNE], *Manuscriptos*, reg. 2.368, "Sucesos por años", 1637, f. 19-24, f. 21 v.

[20] SALES, NÚRIA. *Senyors bandolers, miquelets i botiflers*. Barcelona: Empúries, 1984, p. 59-60. Quant a les fargues, vegeu les actes del col·loqui de tardor: "Fargues de ferro i fargues d'aram. Història, geografia i aspectes tecnològics", publicades als *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles*, 18 (1997); SANCHE I PLANAS, MARTA. *Homes, fargues, ferro i foc. Arqueologia i documentació per a l'estudi de la producció de ferro en època medieval: les fargues dels segles IX-XIII al sud del Pirineu català*. Barcelona: Marcombo, 1999; MATEU SUBIRÀ, JOAQUIM. *Fargues de Catalunya i Andorra*. Barcelona: Rafael Dalmau, 2004 (Nissaga; 18).

[21] Vegeu ROVIRA I GÓMEZ, SALVADOR J. *Conflictes socials a la Vall Ferrera entorn dels boscos i el ferro, 1750-1850*. Tremp: Garsineu, 2011.

[22] RIERA VIADER, SEBASTIÀ. *Cartes de Ferran II a la ciutat de Barcelona (1479-1515)*. Barcelona: Arxiu Municipal, 1999, p. 252, núm. 630.

[23] HARRIS, WILLIAM VERNER. "Bois et déboisement dans le Méditerranée antique". *Annales, Histoire, Sciences Sociales*, v. 66-I (2011) 105-140. Vegeu igualment: ROHAN, JOSEPH. *Les causes du déboisement des montagnes*,

d'après les documents historiques du XIIIe au XVIIIe siècles, par.... Gap: Impr. J.C.Richaud, 1887.

[24] *Proclamación católica*, f. 144.

[25] I no únicament a Catalunya. Vegeu: QUINTERO GONZÁLEZ, JOSÉ. "La madera en los pertrechos navales. Provisión de montones, remos y bombas al arsenal de La Carraca". *Tiempos Modernos. Revista electrónica de historia moderna* [En línia], 2004, IV, núm. 10, Disponible a:

www.tiemposmodernos.org

[26] ZURITA, JERÓNIMO. *Anales de Aragón*. Saragossa: Institución Fernando el Católico, CSIC, IV, 1978, p. 23.

[27] PIÑÓN. "De Felipe V...", p. 64. Aquest autor calcula que per a la construcció d'un navili de línia del segle XVIII serien necessaris més de 2.000 arbres grans equivalents a 25 hectàrees de bosc. En ser la galera una embarcació més menuda i per fer números rodons, ho hem deixat en la meitat.

[28] LEIDI, ALESSANDRO – SANTI PONCE VIVET. "Tallada de roures per a l'Armada". *Ausa*, Vic, XIII (1989) 409-425, p. 411 i PIÑÓN. "De Felipe V...", p. 67. Vegeu, igualment: RAHN PHILLIPS, CARLA. *Seis galeones para el Rey de España. La defensa imperial a principios del siglo XVII*. Madrid: Alianza, 1986; CASTANEDO GALÁN, JUAN MIGUEL. "La construcción naval española en la transición de la dinastía de los Austrias a los Borbones". Dins: ÁLVAREZ LIRES, MARÍA (coord.). *Estudios de historia das ciencias e das técnicas: VII Congreso de la Sociedad Española de Historia de las Ciencias y de las Técnicas*,

Pontevedra, 14-18 de setembro de 1999. Pontevedra:

Diputació, 2001, p. 41-50;

GOODMAN, DAVID. *El poderío naval español. Historia de la Armada española del siglo XVII*. Barcelona: Península, 2001.

[29] GÓMEZ RIVERO, RICARDO. "La superintendencia de construcción naval y fomento forestal en Guipuzcoa (1598-1611)". *Anuario de Historia del Derecho Español*, 56 (1986) 591-636; STRADLING, ROBERT A. *La Armada de Flandes. Política naval española y guerra europea. 1568-1668*. Madrid: Cátedra, 1992, p. 42.

[30] PIÑÓN. "De Felipe V...", p. 64.

[31] LEIDI-PONCE. "Tallada...", p. 412 i 416 n.25.

[32] QUINTERO. "La madera...". Vegeu, així mateix: ARANDA Y ANTÓN, GASPARD DE. "La Carpintería y la industria naval en el siglo XVIII". *Cuadernos del Instituto de Historia y Cultura Naval*, 33 (1999) 9-123.

[33] PIÑÓN. "De Felipe V...", p. 66.

[34] GIMÉNEZ BLASCO, JOAN. "La qüestió forestal a Catalunya: les ordinacions de 1622". Dins: *Actes del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona: Universitat, 1984, 245-253, p. 248, i PIÑÓN. "De Felipe V...", p. 66.

[35] LEIDI-PONCE. "Tallada...", p. 412, 414 i 421.

[36] GRAU-PUIG. *L'aprofitament...*, p. 15-17. Vegeu, així mateix, NOGUÉ I FONT, JOAN. "El bosc, element clau d'un paisatge i d'una comunitat".

Documents d'Anàlisi Geogràfica, 2 (1983) 23-67.

[37] GIMÉNEZ. "La qüestió forestal...", p. 248 i 250 i

SANLLEHY. "L'explotació forestal...", I, 193-201.

[38] GUILLERE, CHRISTIAN. *Girona al segle XIV*. Tr. Núria Mañé. II. Barcelona: Ajuntament de Girona / Abadia de Montserrat, 1993-1994 (Biblioteca Abat Oliba; 132 i 137), I, p. 88-90.

[39] ARNALL I JUAN, M. JOSEPA; GIRONELLA I DELGÀ, ANA (est. i ed. a c.d.). *Lletres reials a la ciutat de Girona (1517-1713)*. III. Barcelona: Fundació Noguera, 2005 (Diplomataris), peça núm. 780, p. 1.123.

[40] SOLÉ I SABATÉ, JOSEP MARIA (ed.). *Història de la Generalitat de Catalunya i dels seus presidents*. II. 1518-1714. Barcelona: Generalitat de Catalunya / Enciclopèdia Catalana, 2003, p. 133 i 144.

[41] LALINDE ABADÍA, JESÚS. *La institución virreinal en Cataluña (1471-1716)*.

Barcelona: Instituto Español de Estudios Mediterráneos, 1964, p. 134.

[42] OLIVARES I BERIÓ, JORDI. *Viles, pagesos i senyors a la Catalunya dels Àustria. Conflictivitat social i litigació a la Reial Audiència (1591-1662)*. Lleida: Pagès, 2000, p. 42.

[43] ARNALL-GIRONELLA (a c.d.). *Lletres reials...*, III, peces núm. 992 i 1.007, p. 1.318 i 1.330; COMPANYYS I FARRERONS, ISABEL; PIQUE I PADRO, JORDI. *Catàleg de les cartes reials i dels lloctinents generals (1321-1734)*.

Tarragona: Ajuntament, 1999 (Documents del Fons municipal de Tarragona; 11), peça núm. 698, p. 189; Arxiu Històric Municipal de La Selva del Camp [= AHMSC], *Actes del Consell* [= AC], 1629-1639, ref. 15, s/f.

[44] BC, *Fons del Baró de Castellet*, 1/1.

[45] Arxiu Comarcal del Baix Camp [= ACBC], lligall

“Guerras contra Francia” (1542-1640), peça núm. 16.

[46] GÜELL, MANEL. «Reus, vila oberta. Els primers anys de la guerra de Separació». *Manuscripts*, UAB, 30 (2012) 15-54, p. 49.

[47] GÜELL, MANEL; JORDI ROVIRA I SORIANO. *Tarragona el 1715. Aspectes socials de la propietat urbana i rústica a l'època de la implantació Borbònica*. Tarragona: Virgili Editor, 1999 (Biblioteca Tarraconense; 7), p. 34-35.

[48] SANLLEHY. “L'explotació...”, p. 195.

[49] Per exemple, ODRIOZOLA OYARBIDE, MARÍA LOURDES. “La construcción Naval en Guipúzcoa. Siglo XVIII”. Dins: CABRERO, LEONCIO (Coord.). *España y el Pacífico: Legazpi*. Congreso Internacional. San Sebastián, 2003. Madrid: Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales, 1997, I, 83-112; ARAGÓN RUANO, ÁLVARO. “El bosque guipuzcoano en la Edad Moderna. Aprovechamiento, ordenamiento legal y conflictividad”. *Munibe*, 14 (2001) 1-285; DIEGO LIAÑO, CONCHA – JUAN CARLOS GARCÍA CORDÓN. “La Corona y los pueblos en la explotación de los montes de Cantabria. Deforestación y gestión del bosque en la segunda mitad del siglo XVIII”. *Cuadernos de la Sociedad Española de Ciencias Forestales*, 16 (2003 = Actes de la II Reunión sobre Historia Forestal), 215-220, o CEBALLOS. “Las múltiples...”.

[50] GIMÉNEZ. “La qüestió forestal...”, que seguim.

[51] LALINDE. *La institución virreinal...*, p. 372. Recordem que la figura del virrei estava investida d'un doble càrrec, el de lloctinent general (amb funcions governatives) i el de capità general (amb funcions militars).

[52] Arxiu de la Corona d'Aragó [= ACA], *Consell d'Aragó*, llig. 389.

[53] ACA, *Consell d'Aragó*, llig. 507.

[54] *Corta de árboles en Tortosa para la Armada*, s.l.: s.e., 1703, 2 f. (anunciat a www.iberlibro.com).

[55] LEIDI-PONCE. “Tallada...”, p. 411.

[56] Arxiu Comarcal de l'Alt Camp [= ACAC], *Documents impresos*, núm. 23 i 45, i LLONGARRIU I MONSALVATGE, RAMON. “Un inventari dels arbres de la Vall del Bac a mitjan del segle XVIII”. *Annals* 1982-1983, Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca, Olot, 1984, 159-167.

[57] LEIDI-PONCE. “Tallada...”, p. 419.

[58] Arxiu Històric Arxidiocesà. Tarragona [= AHA], *Arxiu Foixà*, capsa 26, núm. 5, lletra C.

[59] ÁLVAREZ TERAN, Mª CONCEPCION. *Mapas, planos y dibujos (Años 1503-1805)*. I. *Archivo General de Simancas*. Catálogo XXIX. Valladolid: Ministerio de Cultura. Dirección General de Bellas Artes, Archivos y Bibliotecas, 1980, p. 435.

[60] FERRER PEREZ, VICENTE. «La cubierta arborea de los montes valencianos en el

siglo XVIII a partir de los informes de Marina». *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LXXX (2004) 307-353.

[61] LEIDI-PONCE. “Tallada...”, p. 413-414 i PIÑÓN. “De Felipe V...”, p. 64.

[62] LEIDI-PONCE. “Tallada...”, p. 420-421.

[63] LEIDI-PONCE. “Tallada...”, p. 423-424.

[64] La pràctica dels formiguers constituïa una tècnica que el camperolat emprava com un sistema d'adob, barat però efectiu. GRAU-PUIG. *L'aprofitament...*, p. 14-15 i GIMÉNEZ. “La qüestió forestal...”, p. 250.

[65] GUAL VILÀ, VALENTÍ. *Poblet, senyor feudal. La documentació de l'armari III*. Valls: Cossetània, 2007, p. 39, 45-46, 223; GRAU I PUJOL, JOSEP M.T. “Una estadística forestal de Vilaverd del segle XVIII”. *Reboll. Butlletí del Centre d'Història Natural de la Conca de Barberà*, II època, 1 (estiu de 2002) 10 i AHT, *Papers solts*, “Montes, 1748-1805”.

[66] GÜELL, MANEL. *Els Margarit de Castell d'Empordà. Família, noblesa i patrimoni a l'època moderna*. Barcelona: Fundació Noguera, 2011 (Estudis; 56), p. 189-190 i 437, i GUAL. *Poblet...*

[67] Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre [= AHCTE], *Virrei i Audiència*, reg. 2.368 i 2.378.

[68] SANLLEHY. “L'explotació...”, p. 194-195.

[69] LEIDI-PONCE. “Tallada...”, p. 413, 418 i 419.

[70] GIMÉNEZ. “La qüestió forestal...”, p. 253

EL PERSONATGE:

Francesc Borràs Esteve (1882-1925) Un legionari català a la guerra del Marroc

[16/2/5+1]

Alfredo Redondo Penas
Historiador i arxiver
aredondopenas@gmail.com

Per parlar d'aquest legionari s'ha consultat el seu expedient militar personal, que rau dividit entre l'Arxiu General Militar de Segòvia i l'Arxiu Intermig Militar de Melilla ([AGMS, 1ª, llig. B-3.518 i AIMM, Expedients](#)) (de caràcter administratiu, conté sol·licituds per ascendir, destinacions, etcètera). Cal agrair a **Benito Gallardo Sierra** la col·laboració desinteressada demostrada en la cessió de les fotografies del cementiri de Melilla i del nínxol on reposen les despulles del nostre personatge.

Francesc Borràs Esteve nasqué a la ciutat de Barcelona un 31 de gener de 1882. Era fill d'**Enric Borràs Magriñà**, capità d'Infanteria, i de **Josepa Esteve Hidalgo de Quintana** ([CATALÀ \[2010\] 188](#)).

Anys de formació

El 6 de novembre de 1897, amb només 15 anys, entrà com a soldat d'infanteria voluntari de menor edat (en base a la reial ordre de 14 de gener de 1881, i article 206 del Reglament per a l'execució de la llavors vigent Llei de Reclutament) ([AGMS, 1ª, llig. B-3.518, f. 5](#)) al Regiment d'Infanteria d'Àfrica núm. 1. L'any següent, fou declarat major d'edat, així que complí els 16 anys. A primers de setembre de 1898 ingressà a l'escola d'Infanteria, on restà durant pràcticament dos anys i on assolí l'ascens a segon tinent d'infanteria per promoció. Fou destinat al Batalló Disciplinari de Melilla i va quedar en guarnició fins a finals de 1900.

El 1901 fou destinat al Regiment d'Infanteria de Navarra número 25 i

posteriorment marxà a Barcelona i s'incorporà al cos de la guarnició, destinació que li va permetre participar en els esdeveniments de la vaga general de l'any següent. Aquest fet li va suposar la concessió de la Medalla d'Alfonso XIII i l'ascens al càrrec de 1r tinent d'infanteria, ja en el 1903.

A finals d'aquest any rebé l'ordre telegràfica del Ministerio de la Guerra, amb data de 3 de novembre, en observança de la qual havia de marxar amb el seu regiment cap a Lleida i romandre-hi de guarnició. Allí rebé telegrama del capità general de la regió, de data 20 de gener de 1904, pel qual s'aprobava el seu nomenament com abanderat del 2n Batalló fins al gener de 1905, data en que seria destinat novament a Barcelona al Batalló de Caçadors d'Alfons XII núm. 15, segons reial ordre de 19 de novembre.

Un nou cos esperava al nostre heroi, aquest cop el Regiment d'Infanteria d'Alcàntara núm. 58, també a la ciutat comtal. En formava part quan es van produir, l'any 1909, els aldarulls que van dur a declarar l'estat de guerra en la denominada Setmana Tràgica. Prestà servei al castell de Montjuïc des de començaments de juliol però fou rellevat i s'incorporà a la resta del Regiment, situat a Gràcia, a les ordres del seu coronel, **Emilio Perera Abreu** amb servei extraordinari d'ocupació i vigilància.

Melilla, el baptisme de foc

L'11 d'agost, marxà cap a Melilla, on havia estat destinat per reial ordre de 9 d'agost, concretament al Batalló de Caçadors de Reus núm. 16. Per arribar-hi, embarcà al vapor *Manuel*

Calvó, amb el qual desembarcà a Màlaga el 14 i, des d'allí, arribà a Melilla el dia següent, a bord del *Ciudad de Cádiz*, "*desembarcando é incorporándose a su Batallón en el Campamento del Hipódromo quedó prestando los servicios de destacamento en los lavaderos de mineral y Bocarra de Mar Chica...*" (**AGMS, 1ª, llig. B-3.518, f. 5-7**).

Aquells dies, en els que hi podem situar la instauració del protectorat espanyol al Rif, Ifni i Tarfaia, la inestabilitat de la zona era evident. Un cop establert a la nova destinació, **Francesc Borràs Esteve** començà a efectuar diferents actes de servei, com la conducció d'un comboi a la 2ª Caseta, a les ordres del coronel **José Benedicto**, amb intercanvi de trets abans de retornar al campament. El 12 de setembre fou destacat al Blokans de carrils, i hagué de defensar la posició a trets fins el dia 17; el 18, marxà amb dues companyies a la posició de Sidi Ali, on romangué prestant servei de seguretat, aiguada, conducció de combois i reconeixements; l'enemic no els deixà d'hostilitzar, tant de dia com de nit. Després de diverses escaramusses, embarcà el 17 de desembre en direcció a Barcelona a bord del vapor correu *Alfonso XII*, i s'incorporà al Regiment d'Infanteria d'Alcàntara núm. 58, d'on procedia. Aquesta redestinació fou breu, per tal com ja en 1910 el ministre de la Guerra el retornava al seu antic Batalló de Caçadors de Reus; llavors que començava l'any, no va poder complir l'ordre degut a una malaltia.

El 1911 li fou concedit el càrrec de capità d'infanteria, per antiguitat i amb efectes retroactius de 21 de gener de 1910, promoció que li va suposar una nova destinació, a

Girona amb el Regiment d'Infanteria d'Assís núm. 55, fins el novembre. Llavors fou destinat a la Reserva de Tarragona núm. 72. Finalment, tornava a Melilla en ser cridat per incorporar-se al Batalló de Caçadors de Talavera núm. 18, sota les ordres del tinent coronel **Juan Arjona**.

Les seves funcions solien ser d'acampar amb el regiment a Segangan o en algun altre punt i, sota les ordres del seu tinent coronel, prestar serveis de seguretat i protecció dels combois, cosa aquesta que li suposà l'entrada en combat en diverses ocasions. El 27 d'agost de 1912 féu la primera sortida. L'any següent, destacat a Haldú, va tenir alguns enfrontaments amb l'enemic, el qual, situat a la kabila i a les alçades de Muchaten va hostilitzar el servei d'aiguada. L'octubre de 1913, acompanyà tres companyies del batalló a Burlar per tal de rebutjar un atac enemic, i allí aconseguí occir un contrari i ferir tres cavalls; fou felicitat pel comandant general.

Laratxe

El 26 de desembre de 1913 fou destinat a la plaça de Laratxe, on es trobava el Regiment d'Infanteria d'Extremadura núm. 11. Al llarg de 1914 s'estigué a la plaça, sota les ordres del comandant **Florencio Palacios**, i féu front els moros de les immediacions en combats de guerra viva. El 22 d'octubre una R.O. el destinava amb els Regulars Indígenes de Laratxe núm. 4.

El 1915 fou elegit per desenvolupar el càrrec de caixer de campanya d'alcàssar, que començà a mitjan agost i que compaginà amb el comandament de la seva companyia. Aquell any prengué part en diverses

operacions de campanya i féu força mèrits per aconseguir noves condecoracions i futurs ascensos.

El 1916 continuà realitzant diverses accions de protecció i d'enfrontaments armats amb la kabila de Wad-Ras, "*desde las 8 y media de la mañana hasta las 3 de la tarde que fortificada la posición regresó a pernoctar a Rgair donde quedó al servicio de campaña...*"(AGMS, 1ª, llig. B-3.518, f. 8-10).

Els enfrontaments se succeïren fins que el dia 17 de novembre **Francesc Borràs Esteve**, degué caure novament malalt, en ser destinat al Regiment d'Infanteria d'Assís núm. 55. Ja el 1917, desembarcava a Cadis amb la concessió de dos mesos de llicència per malaltia. Aquells dies, li fou comunicada la concessió de l'abonament de la pensió de dues creus Rojes del Mèrit Militar que posseïa, enlloc de la de Maria Cristina que li havia estat atorgada (per disposició de la reial ordre d'11 de novembre de 1911).

L'etapa tarragonina

Ja guarit i donat d'alta, fou destinat a Tarragona, al Regiment d'Infanteria d'Almansa núm. 18. El primer dia de 1918 fou destinat a Valls com a capità instructor dels reclutes de la quota d'instrucció de 1916, i desenvolupà el càrrec de comandant militar del destacament fins el 2 d'abril, que retornava a la plaça de Tarragona i s'hi quedava de guarnició. Alguna cosa degué ocórrer, no recollida en paper, que almenys deixà el rastre suficient com per ser detectada. El 6 de abril, el Govern Militar de Tarragona, li envià un telegrama en el qual li manifestava la

satisfacció per “la constante laboriosidad, celo y acierto con que desempeño el cargo de Comandante Militar y muy particularmente con motivos de las anormales circunstancias por que han pasado los servicios de Correos y Telégrafos, así como por los servicios de su clase y de guarnición en Tarragona...”(AGMS, 1ª, llig. B-3.518, f.11).

El 1919 se li concedi primera llicència per tal de contraure matrimoni amb **Josepa Dolors Monguió Margarit**. Diem primera llicència, donat que el març de 1922 se n’hi concedia una altra per tornar a casar-se, aquest cop amb **Anna Boada Piqué**. Continuà a Tarragona de guarnició fins que en data 11 d’octubre de 1920, sortí amb tot el regiment cap a Alforja i Arbolí per efectuar, a les immediacions i voltants, les escoles pràctiques, unes jornades que es van perllongar durant 10 dies.

A finals de febrer de 1921 li fou encarregada la classe especial dels voluntaris anuals i dels acollits als beneficis de la Llei d’Aspirants a l’ascens a oficial de complement, i desenvolupà el càrrec d’ajudant major del Regiment, amb l’aprobació del capità general de la Regió. A l’ensem, es féu càrrec de l’Acadèmia de Sotsoficials del Regiment, on impartí classes com professor els dos següents anys. Cessà el desembre de

1924, per una malaltia de la que no es recuperaria fins a mitjan de l’any següent.

Guerra al Marroc

L’estiu de 1925 tot el país bullia per tal de sufocar la insurrecció d’**Abd el-Krim**, bull que es materialitzaria finalment en el famós desembarcament d’Alhucemas.

Imatge fotogràfica del desembarcament d’Alhucemas, on és veu una de les barcasses de la qual surten tot de soldats armats, a peu de platja.
[<http://www.batallasdeguerra.com/2013/01/el-desembarco-de-alhucemas.html>]

Aquells dies, calia tot l’ajut possible i era molt preuada l’experiència de militars veterans que ja la hi tinguessin de la guerra del Marroc. **Borràs** entraria de ple en aquell conflicte i seria destinat als punts més calents i compromesos.

El 20 de juliol, ja recuperat totalment, obtingué el grau de comandant d’infanteria per antiguetat, i passà al Batalló expedicionari del Regiment d’Infanteria Otumba núm. 49 i tot seguit, sense temps a incorporar-s’hi, fou redestinat al Terç d’Estrangers, llavors a Ceuta. Un cop allí, assumí el comandament de la segona bandera del terç, designada per a

l'alliberament de la posició de Kudia Tahar, “guarnecida por valientes catalanes y aragoneses y reducida a una quinta parte de su efectivo por el fuego intensísimo que durante muchos días hicieron contra ella las baterías y ametralladoras de Abdel-Krim...”. Els recursos destinats a salvar aquests soldats havien estat ineficaços i els alts comandaments decidiren:

la muerte, clavaron sus bayonetas y cuchillos hasta el puño en el cuerpo de los rifeños... Y **Borrás**, sintiendo en sus venas correr sangre de conquistadores, siguiendo la tradición gloriosa de su patria reusense, emulando a su paisano, el invicto general **PRIM**,

“confiar el supremo esfuerzo a los leones del Rif, los soldados del Tercio. Y **Borrás** junto con la oficialidad de su Bandera, extendió la mano sobre la cruz de su espada y juró no volver con vida sin rescatar antes a aquel grupo de

hombres homéricos que no confiaban ya más que con la ayuda de Dios. Desfilaron los 700 del Tercio, el día 11, por la Plaza de España en Tetuán. Altas las cabezas, los brazos musculados y desnudos, y llevando en sus corazones todo el coraje vengativo de la raza, fueron al son de cánticos guerreros, en busca del falaz enemigo”.

La batalla fou dura i les baixes quantioses, tanmateix:

“nada arredraba a aquellos hombres, que familiarizados con

Legionaris disparant des d'una trinxera, Annual 1921

[www.mesecosicas.blogspot.com]

penetró el primero en la posición de Kudia Tahar al grito de ¡Viva España! ¡Visca Catalunya! La tarea fue una epopeya. Pocos volvieron, pero, la segunda Bandera, perdida la oficialidad y con su teniente coronel herido, cumplió su palabra. Volvió a Tetuán el día 13 con esos hombres de epopeya, restos de la diezmada guarnición de Kudia Tahar y sobre cuyas sienes coronaba el laurel de la gloria. Al frente de ellos iba **Borrás**, erguido, orgulloso, con la hermosura de los Césares al volver de la batalla... Y el general **Primo de Rivera** le abrazó y

telegrafió al alcalde de Barcelona hablándole de los gritos que elevaron al cielo para que llegaran hasta Dios, los defensores de la posición y los nuevos almogávares que la libraron: ¡Viva España! ¡Visca Catalunya!”(OLESTI [1991-1992] 133-134).

Mort gloriosa

Durant el mes d'agost de 1925, **Francesc Borràs** presentà instància per poder servir a la 2ª Bandera de la 1ª Legió, i amb l'ajut del seu amic el tinent coronel **Amado Balmes**, s'incorporà al Cos a inicis de setembre(AIMM, *expedients*, f. 13, 1, 2v., 3 i 26 v.). Amb un tarannà tant ardit i a primera línia de combat, no trigà en caure ferit mortalment en el bo del més aferrissat dels combats. Fou el 28 de setembre de 1925. Cedim la ploma a l'entusiasta descripció dels fets que efectuà un dels principals protagonistes de la jornada, veterà d'aquella guerra i futur dictador d'Espanya, redacció exaltada, però que conté força detalls i matisos per documentar la mort del nostre heroi:

“...una herida mortal le alcanza en la barbadilla seccionándole la médula. Cual bravo legionario cae en brazos de sus soldados. Estos le rodean, los oficiales le auxilian. “¡No se apure Vd. que no es nada!” le dicen para animarle ¡pero no necesita ánimos, tan bravo soldado! “No me preocupa, dice – Lo más que puede ocurrirme es que me muera por mi Patria y a eso he venido”, pide que le rodeen sus soldados y haciendo un supremo esfuerzo grita como al ser herido: “Viva la Legión! ¡Viva España! ¡Viva España!” y cuando ya

curado, le transportan al Hospital, ya sin fuerzas, aún pide que á su lado griten “¡Viva España!”. En el Hospital es objeto de laboriosa cura. La parálisis total producida por la sección medular aleja toda esperanza y, comprendiendo que la vida le falta, pide que le traigan su maleta y que de ella extraigan un paño de la bandera española que tiene preparado y que en él le envuelvan para ser enterrado. Pasados unos momentos el mandato se cumple y los restos del heroico soldado yacen envueltos en el preciado paño...”(FRANCO [1925] 4).

Francesc Borràs Esteve moria l'endàmà 28 de setembre a l'Hospital de Sang de Melilla com a conseqüència d'una ferida de bala al coll, rebuda en el seu darrer combat per salvar els companys. Aquests li van comprar dues corones, una en nom del tinent coronel en cap i 1ª Legió, i l'altra dels caps i oficials del Terç(AIMM, *expedients*, f. 21). Fou enterrat el dia següent al cementiri de Melilla, i acompanyà les despulles una comissió del Terç integrada pel primer cap, un capità i un subaltern, des de l'Hospital de la Creu Roja de la ciutat(AIMM, *expedients*, f. 18).

Epíleg tràgic

Per tramitar el procediment *ab intestato* del legionari difunt, hom designà jutje al tinent **Julián Gallego Porro**, i l'11 d'octubre, l'expedient fou traslladat a Ceuta per inscriure la defunció al Registre Civil de la ciutat. El 1926 i per reial ordre de 20 de febrer, se li concedí, a títol pòstum, el grau de tinent coronel d'infanteria pels mèrits assolits i serveis prestats entre el primer d'agost de 1924 i el

primer d'octubre de 1925 al territori del Marroc, amb l'antiguitat d'aquesta última data([AIMM, expedients, f. 22, 23v. i 12-13](#)).

A tinent coronel d'infanteria havia arribat així mateix, el seu germà gran **Enric Borràs Esteve** (1878-1936), destinat a Tarragona, amb la residència a la Rambla Vella, muller i un fill. Durant la revolució marxista de 1936 fou encausat per qüestions polítiques, arrestat i confinat al vaixell-presó *Rio Segre*. La nit del 15 d'agost de 1936, va ser dut juntament amb altres tres presoners, a Torredembarra, i a les 21 hores fou afusellat a la paret del cementiri, on tot seguit se'l va enterrar([CATALÀ \[2010\] 188-189 i 197](#)).

Condecoracions

Al llarg de més d'un quart de segle, **Francesc Borràs Esteve** serví l'exèrcit espanyol i es féu mereixedor de diversos reconeixements a la seva professionalitat i al comportament observat al camp de batalla:

Medalla de Alfonso XIII (1903)([GdM, 171, 1.213](#))

Creu de 1ª classe del Mèrit Militar, amb distintiu vermell (1910): Li fou concedida per reial ordre de 28 d'abril (D.O. núm. 94) en recompensa al seu distingit comportament i mèrits contrets en la conducció de combois, des del començament de les operacions a Melilla fins l'1 d'octubre de 1909.

Medalla d'argent amb distintiu morat commemorativa del primer centenari dels setges de Girona: Segons diploma expedit per la Presidència

del Consell de Ministres amb data d'11 de maig de 1910.

Medalla d'argent commemorativa de la Campanya de Melilla, amb el fermall de Sidi-Amet Gurugú (1910)([GdM, 81 de 22 de març de 1910, 629-630](#)) ([BOLAÑOS \[2004\]](#))

Creu de 1ª classe del Mèrit Militar amb distintiu vermell (1913): Segons el reial decret de 12 de febrer de 1913 (D.O. núm. 34), li va ser concedida com a recompensa pel seu distingit comportament i mèrits contrets en els serveis prestats durant l'última campanya fins el 31 d'octubre de 1912.

Medalla de Melilla (1913): Aquesta condecoració fou creada per reial decret de 20 de març de 1910 pel comandant general del territori([AGMS, 1^a, llig. B-3.518, f. 15](#))

Creu de 1ª classe del Mèrit Militar Roja pensionada (1915): Li fou concedida pels mèrits contrets en els fets d'armes en els que intervení des d'1 de maig fins a finals d'agost de 1914.

Creu de 1ª classe de Maria Cristina (1916): Se li concedí per reial ordre de 21 de setembre, pels mèrits contrets en l'operació de Rpaia, el 18 de novembre de 1916. El 1917 se li concedí, enlloc d'aquesta condecoració, la pensió de dues Creus del Mèrit Militar amb distintiu vermell (D.O. núm. 2137).

Creu del Reial i Militar Orde de Sant Hermenegild (1920): Se li concedí per reial ordre de 9 de novembre de 1920 (D.O., núm. 254) i amb l'antiguetat de 13 d'abril de 1919.

Foto de l'entrada principal del cementiri de Melilla, on fou enterrat Francesc Borrás Esteve
[© Benito Gallardo Sierra, Melilla]

Bibliografia

AGMS = Arxiu General Militar de Segòvia: *Secció 1ª*, Lligall B-3518.
AIMM = Arxiu Intermig Militar de Melilla (AIMM). *Expedients personals*.
Gaceta de Madrid

BOLAÑOS [2004]
BOLAÑOS SÁNCHEZ, DOMINGO N. "Una bella medalla denominada de "Melilla". *Melilla Hoy* (14 de novembre de 2004).
[<http://melillacampaade1909.blogspot.com.es/2009/11/la-medalla-de-melilla.html>]

CANO [1889-1890]
CANO MARTÍN, JOSÉ ANTONIO. "El Telegrama del Rif: selección de artículos 1903-1910". *Trápana. Revista de la Asociación de Estudios Melillenses*, 3-4 (1989-1990).

CATALÀ [2010]
CATALÀ MASSOT, LLUÍS. «L'impacte de la guerra Civil (1936-1939) en la població de Torredembarra: Els canvis en les variables demogràfiques, els refugiats i les víctimes de la Guerra». Dins: AA.DD. *II República, Guerra Civil i Repressió Franquista a Torredembarra (1931-1945). Set estudis per al seu coneixement*. Torredembarra: Centre d'Estudis Sinibald de Mas,

2010 (Monografies; 10), 159-215.

FRANCO [1988]
FRANCO BAHAMONDE, FRANCISCO. "Alhucemas, del diario del Coronel Franco". *Revista de Tropas Coloniales*, Ceuta (Novembre de 1925).

GRÁVALOS-CALVO [1988]
GRÁVALOS GONZÁLEZ, LUIS – JOSÉ LUIS CALVO PÉREZ. *Condecoraciones militares españolas*. Madrid: San Martín, 1988.

JIMÉNEZ [2007]
JIMÉNEZ MOYANO, FRANCISCO
JOSÉ. “El desembarco de
Alhucemas, un hito de la
historia militar”. *Revista de
Historia Militar*, 101 (2007)
169-204.

MARTÍN [1991]
MARTÍN TORNERO, ANTONIO. “El
desembarco en Alhucemas.
Organización, ejecución y
consecuencias”. *Revista de
Historia Militar*, 70 (1991)
199-264.

OLESTI [1991-1992]
OLESTI TRILLES, JOSEP.
*Diccionari Biogràfic de
Reusencs*. II. Reus:
Ajuntament, 1991-1992.

Galeria on se troba enterrat Francesc Borrás Esteve, al cementiri de Melilla
[© Benito Gallardo Sierra, Melilla]

R E C E N S I O N S:

[Nombre de notes / Nombre de centres documentals consultats / Nombre de bibliografia citada
(+ hemeroteca) + acceptable, ++ bó, +++ excel·lent, ++++ extraordinari]

ESTRUGA I ESTRUGA, JORDI. *El tresor cartogràfic de Catalunya. Els mapes més antics. Segles XVII i XVIII*. Barcelona: Base, 2012, 290 p. + 65 f. [+++]

Tot i amb la terrible Crisi econòmica que patim en l'àmbit mundial (i nacional, i local), el mercat de bibliòfils i col·leccionistes de rareses impreses segueix donant com per anar traient al mercat edicions de luxe, amb una tirada restringida convenientment numerada. La corresponent al llibre que ressenyem ho està als 998 exemplars (fóra de numeració, com sol passar, tampoc n'he mancaran per a algun autor o promotor editorial), amb estoig de tapa dura i fulls colorejats de mides diverses. Encara que aquest segment editorial selecte quedi acaparat a les grans esferes de la bibliofília (a poc de la presentació ja se n'havia venut el 60% de l'edició!), el seu contingut també interessa als que som proletaris del paper imprès, aquells que estirem molt el pressupost destinat a llibres (perquè ha de competir amb el domèstic) i rarament depassa la mitjana dels 30 o 40 € cada dos mesos. Mai no se'ns acudiria gastar-ne més de 800 en una sola obra, per molt colorida, il·lustrativa i amb pagament a terminis que fos. Això sí, de tenir-ne ocasió (pot ser a la biblioteca pública) sí que la fullejarem.

I ho farem perquè, com historiadors militars, la cartografia és un vessant important dins de la logística i dins de l'estratègia militar, i per tant, tot allò relacionat amb els antecedents de cartografies del país, zones, comarques o localitats, és potencialment capaç d'explicar més d'un procés polític i militar. La cartografia s'ha de tenir en compte. Per què uns exèrcits van passar per un camí i no per un altre? Quina percepció tenia l'invasor de torn de la distribució de poblacions?, quina dels ports de mar, de les fonts d'aigua o de les zones rurals amb abundància de granges i masies?, quina de les zones amb una orografia impracticable, o amb rius que s'havien de creuar?, quina de sectors encastellats o amb múltiples fortificacions defensives, o si més no, de les zones pròximes a territori de frontera? Per als militars que marxaven amb tropes de trànsit, era imprescindible un mapa per seguir els itineraris, punts de trobada de proveïments o contactes, o d'indicadors que els orientaven correctament. És aquí on la cartografia juga un paper cabdal de logística elemental. A banda, és clar, de la reproducció dels planols, te també el seu interès per als estudiosos de la geografia o la toponímia.

L'obra que ens ocupa reproduceix facsimilarmen 65 mapes de Catalunya dels segles XVII i XVIII, d'una notabilíssima qualitat i a mida natural. Tan natural com ha estat la impossibilitat de trobar impremtes a Catalunya capaces de reproduir-los i s'hagi hagut d'acudir a especialitzades fora del país. Els protagonistes són, doncs, els mapes, la majoria confeccionats per estrangers que s'atansaven al nostre país (per causa o a les envistes d'alguna guerra). S'han

hagut d'aplegar de col·leccions particulars (la de J. ESTRUGA) o de la Bibliothèque Nationale de France. Amb l'estoig (i aquí arriba el més interessant) s'acompanya un llibre que ofereix una introducció general sobre la història de la cartografia catalana a l'època moderna i que descriu i explica la idiosincràcia de cada mapa, autor, dates, circumstàncies d'elaboració, història, etcètera. Llàstima que en qüestió de referències bibliogràfiques, s'hagin limitat a un florilegi orientatiu i no s'hagi seguit el rastre a cada una de les peces reproduïdes.

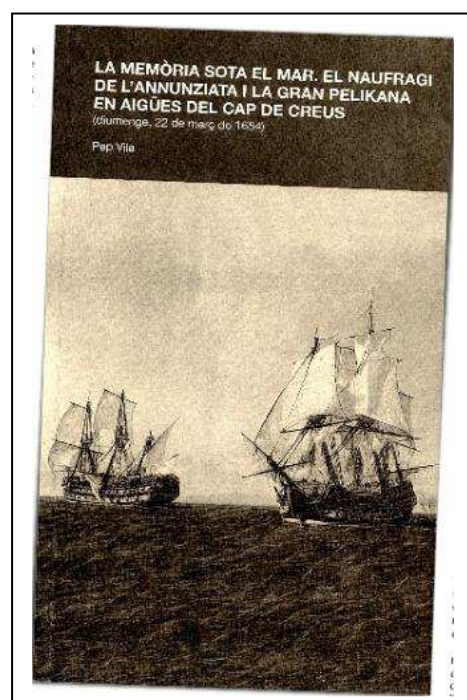
La iniciativa de Base demostra que hi ha mercat per aquestes edicions de luxe, però no ens deixem de preguntar quant llibres "de batalla" (relligació de rústica, paper 'bíblia', format ajustadet, il·lustrat en rigorós blanc i negre, ínfima resolució...) s'haurien pogut publicar amb un mateix pressupost, però alhora un contingut tant o més interessant. Aixó sí, sense estoig, làmines a color, ni el numeret a la contraportada que sadolli les expectatives del bibliòfil adquirent, en acreditar que només el propietari i poc menys d'un miler de persones més al món, en tenen un exemplar com aquell.

[MG: L'Avenç, 388, 71; JOAN FIBLA, Caputxet www.caputxet.blogspot.com]

VILA, PEP. *La memòria sota el mar. El naufragi de l'Annunziata i la Gran Pelikana en aigües del Cap de Creus* (diumenge, 22 de març de 1654). Girona: Institut d'Estudis Gironins / Associació d'Estudis Rossellonesos, 2012, 69 p. [+++]

La presa de Barcelona, l'octubre de 1652, per les tropes del fill bord de Felip IV, Joan d'Àustria, semblava que finalment havia de finir el terrible conflicte iniciat el juny de 1640, que havia suposat la ruïna econòmica, social i política del país. Malauradament, res més lluny de la realitat, atès que els francesos van aconseguir mantenir-se amb relativa facilitat al nord del país. De fet, durant aquest anys, com ha fet notar XAVIER HERNÁNDEZ en la seva *Història militar de Catalunya*, allò que es produí fou una certa catalanització del conflicte, on tant Espanya com França mobilitzaren tropes de miquelets al seu servei per mantenir un conflicte de baixa intensitat, a l'espera de controlar el major espai territorial possible, amb un mínim de despeses, i així arribar a la taula de negociacions amb els màxims guanys possibles.

Enmig d'aquest context tan poc falaguer es produí un fet anecdòtic, però de gran interès per entendre la realitat del dia a dia del moment: l'enfonsament, el dia 22 de març de 1654, de dos vaixells, a causa d'un fort temporal de mestral en les aigües del Cap de Creus. Un era el *Gran Pelikana*, que provenia de Cadis i portava plata, en massa i moneda, equivalent a 150.000 rals de vuit, a més del nòlit no declarat. L'altre era la *Annunziata* i anava carregat de tabac del Brasil, pebre, canyella, pedres precioses i altres mercaderies de gran valor. Tots dos tenien com a destinació les costes d'Itàlia. L'enorme riquesa que duïen ambdós navilis, juntament amb el fet que l'enfonsament s'havia produït prop de la costa, cosa que feia viable intentar recuperar, si més no, una part del carregament, dugué les autoritats a intentar-ho. Així doncs, el virrei envià comissionat a Antoni Pastor de Costa, funcionari reial d'alta graduació, perquè recuperés per a la Reial Hisenda els béns dispersats per aquella zona. Òbviament, la tasca no fou gens senzilla i el comissionat hagué de lluitar tant en contra dels elements com dels habitants de la zona, dels militars de la guarnició de Cadaqués, de les forces franceses que ocupaven les poblacions veïnes, d'alguns corsaris mallorquins i, fins i tot, dels monjos de Sant Pere, atès que tots per la seva banda volien part del botí. La situació arribà a ser prou tibant com perquè la vida del comissionat

estigués en perill diverses vegades, i fins i tot, fou amenaçat de mort pels soldats de la guarnició espanyola. A més, per si amb això no n'hi hagués prou, un cop retornat a Barcelona, en lloc de premiar-lo per la seva tasca se li incoà un procés per deixadesa en les seves funcions, que es perllongà durant anys i arruïnà la seva carrera.

L'historiador gironí, JOSEP MARIA VILA, ens relata tot això en aquest breu però interessant treball. Certament, només per la descripció dels mitjans emprats per recuperar el carregament dels vaixells, amb l'ús d'una campana construïda per a l'ocasió i duta expressament de Barcelona (que s'enfonsava amb els busos per permetre'ls treballar amb una certa seguretat i optimitzar la seva feina), ja mereixerien un capítol destacat dins de la història marítima. Tanmateix, aquest no és l'únic element d'interès. Possiblement, allò més atractiu i colpidor del treball és la descripció que VILA fa d'un país sacsejat per la guerra, amb unes fronteres poroses i unes institucions públiques febles i únicament interessades en recaptar tant com els fos possible. Mentre, paral·lelament, la gent simplement tractava de fer la viu viu i sobreviure a les darreres atzagaiades del conflicte. Sens dubte, és en aquest punt on la descripció de VILA arriba al zènit. En certa manera, no ens podem estar de dir que aquest treball és la prova del cotó, atès que permet baixar al nivell més baix de la història i constatar com s'havia enquistat el conflicte en les seves darreres fases i quins efectes tenia per a la població d'un petit llogarret de l'Empordà, Cadaqués. Alhora que, en un àmbit més general, permet constatar com l'imperi dels Àustries, a finals del segle XVII, era un veritable Titànic que feia agües per tot arreu.

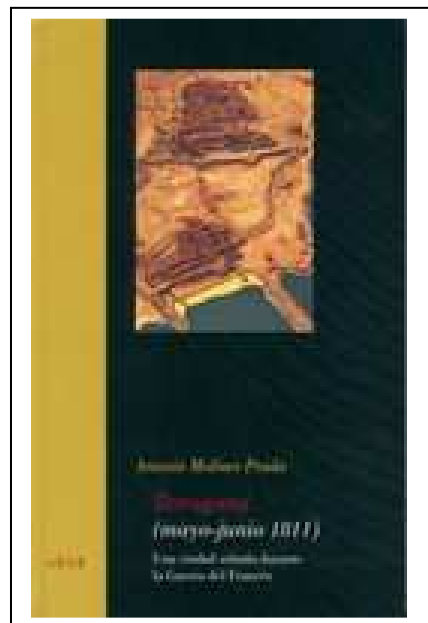
[LLUÍS BUSCATÓ SOMOZA]

MOLINER PRADA, ANTONIO. *Tarragona (mayo-junio 1811). Una ciudad sitiada durante la Guerra del Francés*. Madrid: CSIC / Ediciones Dos Calles, 2011, 366 p. [585/12/172+4, +++]

Amb MATIES RAMISA i ESTEBAN CANALES, ANTONIO MOLINER PRADA és, actualment, el màxim exponent nacional historiogràfic sobre la guerra del Francès. La seva producció, abundosa i de qualitat, l'avalua sobradament.

En història de Tarragona, insistir sobre el setge de 1811 és assumir el repte d'igualar o superar la *Revolución y guerra de la Independencia en la ciudad de Tarragona* (RSAT, 1965) de JOSEP M. RECASENS I COMES (qui ens deixava, per cert, el passat dia 7 de juny de 2013). Quelcom gens fàcil, malgrat els anys transcorreguts. MOLINER PRADA planteja un llibre diferent. En lloc d'escometre un projecte preconcebut, amb l'ajut de les dades obtingudes al treballar fons documentals i consultar bibliografia, el que sembla fer és perfilar i donar forma al contingut del llibre a partir de les dades que anava obtenint. Així és com passa de puntetes l'aspecte social de la comunitat tarragonina i mostra predilecció pels aspectes més polítics. Però té el mèrit d'esgotar les fonts supralocals encara verges, com ara l'arxiu de la Junta Superior de Catalunya (Arxiu de la Corona d'Aragó i Instituto de Historia y Cultura Militar), tot potenciant un aspecte en el qual l'autodidacta RECASENS sempre havia anat una mica coix, la bibliografia. Aquí, l'habilitat acadèmica d'ANTONIO MOLINER s'imposa amb brillantor amb una notable recopil·lació de bibliografia coetània de memòries de militars (CLARÓS, CONTRERAS, EGUAGUIRRE, SAINT-CYR, SUCHET, VACANI, VALINCOURT, etcètera), antecedents historiogràfics (ALEGRET, COY COTONAT, JAVIER DE SALAS), i diversos manifestos (de Campoverde, de Contreras); també força hemerografia.

El contingut s'estructura en mitja dotzena de capítols, els quatre primers són de tall introductori i només el cinquè entra de ple en el setge de Tarragona de 1811, 162 pàgines de 366.

En el primer analitza l'evolució general del conflicte del Francès en sol català, amb especial ènfasi en els asedis. En el segon capítol exposa el (dramàtic) context militar del país, amb una valoració orgànica de les tropes espanyoles i catalanes. El tercer, està reservat a l'avenç imparable dels napoleònics, que s'emparaven d'una plaça forta rera l'altra, i cal destacar la panoràmica que ofereix de la dotzena de fortalezes principals i l'efectivitat de la guerra menuda. L'autor aprofita el quart capítol per entaforar una síntesi dels setges de Girona, amb l'excusa de la contrastació, síntesi que fa d'anteriors treballs i que aporta ben poca cosa.

Per fi, al cinquè capítol es comencen a descabdellar fluïdament els esdeveniments de 1811 que conduïren al setge i a la caiguda final de Tarragona. No es negligeix l'aspecte polític protagonitzat pel marquès de Campo Verde, ni tampoc una necessària repassada a la societat tarragonina. També, l'estratègia francesa d'aproximació, les obres de fortificació locals, la guarnició i el seu proveïment, el finançament militar, la quotidianitat de la població al llarg del setge (la importància de la ciutat, el seu comerç, el pes demogràfic, el paper de les dones tarragonines, etcètera). Finalment, l'assalt, la massacre, el cruel saqueig, són magníficament descrits en una vintena de les millors pàgines del volum.

Hi ha un després. Moliner, com bon acadèmic i analista que és, fa una notable exposició del tracte que la historiografia ha anat donant a aquell setge, els actes commemoratius que ha rebut i la configuració que ha acabat tenint en l'imaginari col·lectiu tarragoní. Al final, els acostumats apartats reservats a la cronologia, glossari i índex (només) onomàstic, un nodrit apèndix de 60 pàgines, d'altra banda, perfectament obvia, i un aparell gràfic i d'imatges inserit en pàgina satinada que aporta més de quaranta de les més impactants i rellevants il·lustracions sobre aquella guerra.

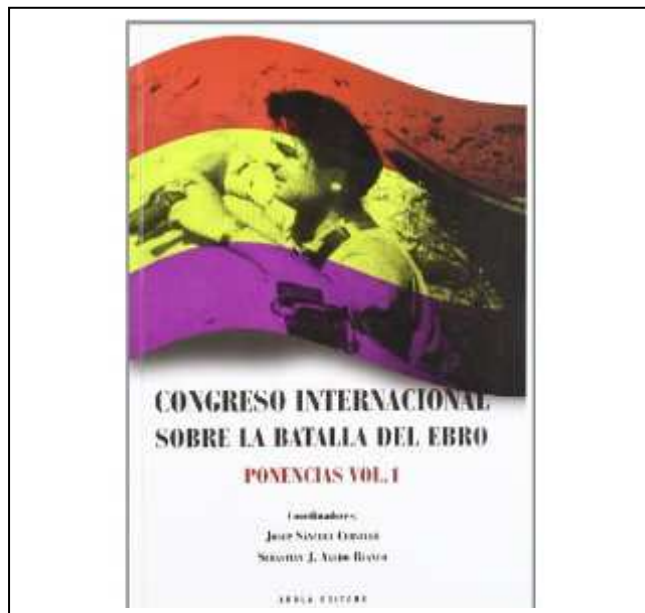
El lector crític decidirà si MOLINER supera l'obra de RECASENS, en tot cas, no hi ha dubte que li és una bona posta al dia, exercici que, a 45 anys vista, ja tocava.

[MG: *Recerques*, 63, 133-136]

SÁNCHEZ CERVELLÓ, JOSEP. "La població civil a la zona de la Batalla de l'Ebre durant la Guerra Civil". Dins: SÁNCHEZ CERVELLÓ, JOSEP; SEBASTIÁN J. AGUDO BLANCO (coords.). *La Batalla del Ebro: perspectivas y balance. I. Ponencias. Actas del Congreso Internacional de Historia La Batalla del Ebro. 70 años después. Móra d'Ebre 24-27 de julio 2008*. Tarragona: Arola, 2011, 209-242 [96/3/25+2, +++].

El pitjor de la GCE va ser que va venir precedida d'una revolució política molt forta que es desenvolupà a través de lluites intestines i horrors fraticides a totes les poblacions. També a les de les Terres de l'Ebre. La història del què va succeir a rereguarda entre els partidaris dels diferents bàndols polítics, immersos en una revolució boltxevique, forma part igualment de la GCE, si be en el vessant més polític i social que no pas el militar. És l'àmbit en el que es mou (molt a gust) el professor JOSEP SÁNCHEZ CERVELLÓ, pot ser actualment l'expert més destacat en el tema, en aquest context històric, espacial i cronològic.

El fet que la última ofensiva republicana partís dels territoris de l'Ebre i les profundes divisions internes traduïdes en èxodes, desterraments, persecucions, assassinats, afusellaments, i tota mena de calamitats (que l'autor explica i detalla, a: Benissanet, Corbera, la Fatarella, Flix, Miravet, Móra, Tortosa) fan vàlida la seva afirmació que aquella guerra "Cap altre territori català la

patí amb tanta intensitat i cruesa". S'hi constaten diversos èxodes, l'un coincident amb l'ofensiva dels revolucionaris confederals que provocà la marxa cap a la zona franquista dels considerats desafectes; un segon, de la ciutat al camp, per fugir dels bombardeigs; una altre amb la invasió dels nacionals després de la batalla de l'Ebre, que s'acompanyà d'una repressió ferotge, i finalment, una de més curta durant l'avenç republicà, que suscità els recels dels qui pel temps d'ocupació nacional pensaven que serien considerats franquistes. *"La repressió de postguerra, l'exili, les terribles destruccions de camps, d'infraestructures, etc., fomentaren una gran emigració i un fatalisme que continua present en la consciència de la gent que heretà el trauma de la batalla i del qual encara una gran part no s'ha recuperat"*.

El professor universitari JOSEP SÁNCHEZ CERVELLÓ és ben conegut entre els historiògrafs del tema a la zona ebrenca, per la seva dilatada (i incansable) trajectòria. A més de coordinar diversos volums de la col·lecció de Publicacions del Cercle d'Estudis Guillem Oliver del Camp de Tarragona (*El franquisme a les comarques tarragonines* -1993-; *La província de Tarragona durant el franquisme* -1996-; *Guerra Civil a les comarques tarragonines* -2000-; *La II República al Camp de Tarragona* -2006-;), és autor de no pocs llibres, dels que destaquen: *Móra d'Ebre, 1875-1936* (/ Josep Solé Arnal; Ajuntament, 1997); *Conflicte i violència a l'Ebre* (Flor del Vent -2001-); *Ramon Nogués i Bisset* (Diputació, 2004); *Los papeles de Tarradellas* (Flor del Viento, 2005); *Porqué hemos sido derrotados* (Flor del Viento, 2006); *El pacto de la No intervenció* (URVT, 2009); *La Segunda República en el exilio* (Planeta, 2011); i ja no diguem articles i ponències.... Aquí, en el treball que recensionem, es val, ultra d'una selecta bibliografia consultada, de manta treballs i memòries inèdits i de no poques entrevistes orals, en el que acaba sent un elaboradíssim treball interdisciplinari digne d'emulació.

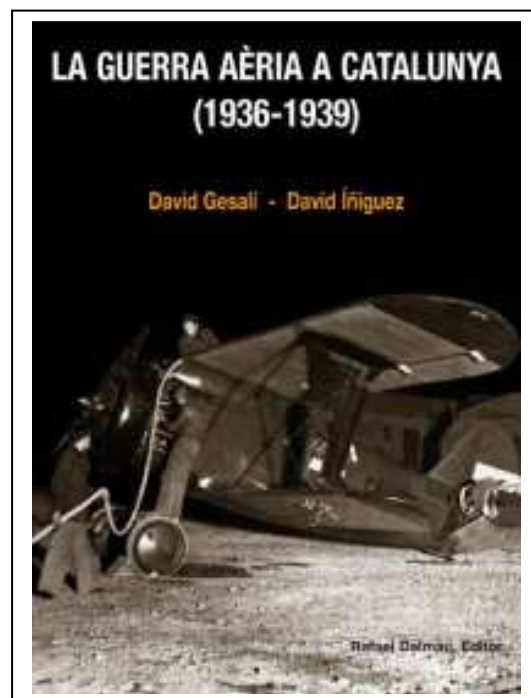
[MG]

GESALÍ [BORRÀS], DAVID – DAVID IÑÍGUEZ [GRÀCIA].
La guerra aèria a Catalunya (1936-1939). Barcelona:
 Rafael Dalmau, 2012, 574 p. [244/26/152, +++]

Quan aquest tàndem de DAVIDS s'apleguen per publicar un nou llibre, l'impacte dins del món historicista és imminent i de grata contundència. Els dos investigadors del DIDPATRI ja n'han fet més d'un (*Aviació i Guerra Civil a la Garriga, 1933-1946* - Ajuntament, 2009-, *Guerra Aèria a la Batalla de l'Ebre* - Duxelm, 2010-), convenientment recensionats des de les nostres modestes pantalles. Darrerament, han col·laborat en el projecte del Centre d'Interpretació de l'Aviació Republicana i la Guerra Aèria -CIARGA-, a Santa Margarida i els Monjos, sobre el qual n'han coordinat un altre llibre, juntament amb el professor RAMON ARNABAT. La funció de didàctica militar que han desplegat Arnabat i Iñíguez, a través d'articles en revistes del sector, mostres, exposicions i innumerables conferències, és d'allò més elogiable que avui per avui existeix al nostrat panorama de la Història Militar.

Ningú millor que ells per explicar l'epopeia que va protagonitzar la tronada arma aèria republicana en haver de mesurar forces (i aguantar el tipus) amb els moderníssims *fiat* i *messerschmitt* que italians i alemanys aportaven al general Franco. I és que el conflicte civil espanyol va servir de laboratori de proves per al desplegament de l'aviació de combat, en tots els seus àmbits i aspectes.

Els autors decanten el treball més cap al vessant de la divulgació que no pas el de l'erudició acadèmica. Així, renuncien a encorsetades notes a peu de pàgina (i tot així, Déu n'hi dó

quantos n'hi ha d'inserir -244- per matisar o explicar conceptes puntuals!) i a dotar el contingut d'una estructura sintètica i convencional. El resultat és una sistemàtica interdisciplinària que s'ha desplegat en tres fronts d'investigació: la tasca de recerca als centres documentals i consulta de fonts bibliogràfiques, el treball de camp arqueològic i, sobretot, el recull de testimonis orals dels fets. La mixtura que en resulta té molt bon gust, i dota el redactat d'una frescura i d'una fluïdesa digna d'un text de ficció. Però no és ficció. Encara que pugui semblar que s'estigui llegint un diari o un article de difusió sense pretensions erudites, tot allò que verteixen al llibre està investigat i contrastat amb rigorositat. És el resultat d'una tasca d'enginyeria historiogràfica que converteix tasters de testimonis individuals en una "*suma de lectures transversals significatives*" capaces de definir el fet històric amb desinhibició i informalitat. De vegades, la publicació de llibres purament divulgatius s'efectuà deixant que el fil argumental corri sol pels viaranyes que marquen l'anècdota i l'oportunitat. Aquest no és el cas de *La Guerra Aèria a Catalunya*, on els testimonis, anecdòtics o no, es sublimen a un fet històric contrastat amb dades documentals i esdevé pedra angular de la connotació que es vol donar a cada aspecte. O sigui, els testimonis vesteixen una explicació concreta o en reforcen el sentit, i acaben consolidant el conglomerat interpretatiu, en un ús de la tradició oral ajustada a la pràxis historicista. En tot moment el volum segueix un fil argumental coherent, plantejat temàticament i pausat cronològicament, que acaba configurant un tot, que és el tema de la guerra aèria als cels catalans entre 1936-1939, en els seus més principals aspectes.

Com a complement del discurs històric desplegat, sadollen el llibre múltiples curiositats i no menys trajectòries bio-curriculars d'aquella plèjade d'aviadors que ho van donar tot (molts d'ells la vida) i no se'ls ha commemorat mai com calia: André Autrique, Josep Canudas Busquets, Joan Comes Borràs, Salvador Duran Martínez, Jesús García Herguido "El dimoni roig", Ricard Isnard Barbé, Leopoldo Morquillas Rubio, Manuel Orozco Rovira, Jaume Vallhonrat Puigbonet, etcètera. També en l'edició i el format té atractius el llibre, atès que el text va acompanyat d'un aparell fotogràfic extraordinari, comentat al detall, amb una pacient tasca d'identificació d'aeroplans, aerodroms, racons, perspectives i personatges. Al final, consta un índex toponomàstic d'una vintena de pàgines. L'edició als obradors de Rafel Dalmau, com sempre impecable, bon paper, tapa de cartró dur i folre a les cobertes.

[MG]

Sumari: [Pròleg: HERNÁNDEZ CARDONA, FRANCESC XAVIER.] "La primera guerra aèria..." (5). [Prefaci:] "Per què cal parlar de la guerra" (9). **I.** L'inici de la guerra (15): "Tot vetllant les armes" (15); "Aviadors civils catalans al servei de la República" (29); «El front de guerra natural: Aragó" (37); "La desfeta de Mallorca" (52); "La internacionalització de la guerra" (61). **II.** Cap a una guerra llarga" (77): "Els atacs navals" (77); "L'inici de l'ofensiva aèria" (95); "El sacrifici de Catalunya" (109); "Els canons de Guàrdia" (123). **III.** L'esforç de guerra a la rereguarda" (129): "La democratització de l'aviació" (130); "La necessitat d'armes i material" (146); "Cap a una indústria de guerra: la CIG" (151); "Iniciatives populars i particulars" (183). **IV.** La voluntat de defensa (197): "La defensa passiva" (199); "La defensa activa" (221); "L'esforç de guerra franquista" (252). **V.** Els fronts de guerra (265): "La Gloriosa' al camp de batalla" (265); "El front de l'Est, el setge aeri i marítim (1936-1937)" (292); "La guerra aèria en territori propi" (305). **VI.** Cap a la guerra total (351): "Un any de terror contra les capitals i la costa catalanes" (353); "El bombardeig de Lleida i la seva autoritat" (381); "Ull per ull: bombardeigs de represàlia!" (384); "Rafael Sanromà Daroca" (391); "Pot ser un bombardeig un avís per a navegants?. Els tres dies de març a la capital" (393); "La necessitat d'un heroi" (408); "Granollers, 31 de maig de 1938" (412); "El misteriós bombardeig de França" (418); "El monstre d'ales negres" (420). **VII.** El decisiu poder aeri (427): "L'Ebre: la darrera esperança" (427); "El cap de pont de Seròs" (451); "La potent aviació franquista" (454). **VIII.** L'ofensiva definitiva contra Catalunya (459): "L'inici de la batalla i la fi dels *Natàtxes*" (461); "El salt del 15 de gener" (467); "L'onada de bombardeig més gran contra Barcelona" (470); "Quan no hi ha res a perdre" (478); "Bombes sobre les capitals de l'interior: qui bombardeja Vic?" (490); "Bombes al Vallès" (496); "Bombes a l'interior de Girona" (507); "El darrer combat a Vilajuïga" (514). **IX.** Postguerra i exili (523): "Catalunya Any 0: el paisatge de la destrucció" (523); "Terrassa: un avió a la teulada" (527); "La maleïda guerra que continua" (530); "Epíleg: mai tants han estat tan oblidats..." (542). **Fonts i Bibliografia** (543): "Arxius" (543); "Entrevistes" (544); "Referències bibliogràfiques" (544). **Índex onomàstic** (551).

VILA, ELOI. *Cartes des del front*. Badalona: Ara Llibres, 2012 (Sèrie H), 218 p.

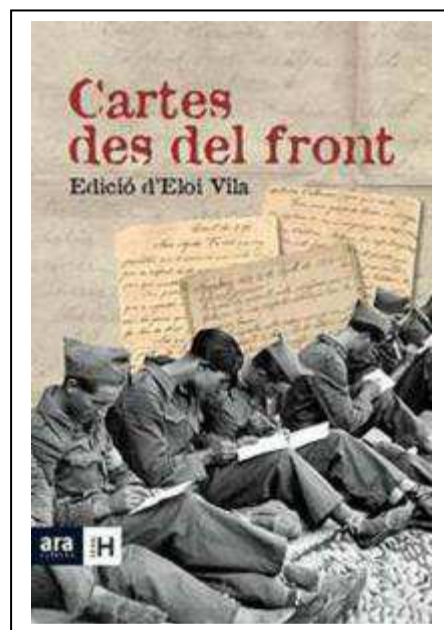
A l'hora d'escriure la història d'una guerra, res no pot ser més viu i directe que fer-ho a través dels testimonis d'aquells que hi van participar de ple, combatent a les trinxeres. Per saber què en pensaven de tot plegat en la seva intimitat, en família i en privat, el contingut dels dietaris o les cartes que escrivien des del front de guerra pot ser l'opció més vàlida. L'autor aplega una vintena d'històries personals, convenientment contextualitzades per tal de conèixer el moment històric concret que descrivien i les circumstàncies personals dels qui les protagonitzaven. La lectura seguida dels textos, hàbilment triats i disposats, és una versió fresca i humana de la Guerra Civil a Catalunya. Uns textos que, tanmateix, deixen de banda la fredor de dades i xifres i esdevenen emotius, colpidors i, a voltes, fins i tot sorprenents. En paraules de l'autor, és com "*explicar la gran història a partir de les petites històries humanes*".

Però les cartes no parlen de fets històrics, ans de sentiments, il·lusions, l'esposa i fills, la feina, els somnis de futur. Tot això queda reflectit en els redactats. Uns redactats precaris, però en els que s'hi veu l'esforç de fer-se entendre, i que han necessitat d'una repassada sintàctica per fer-los entenedors, sense alterar-ne en absolut el contingut. Els soldats que no sabien escriure, acudien als escriptors que hi havia a cada batalló. Un funcionament fluït i ininterromput del correu ordinari contribuïa notablement a mantenir alta la moral de la tropa, ja que la correspondència amb la llar era la única cosa que permetia el soldat seguir somiant amb tornar amb els seus. Saber que se l'esperava a casa era la raó principal que els mantenia vius i alerta.

Hi ha històries que succeeixen al front d'Aragó, d'altres al Segre o a l'Ebre, al Pallars o a Llevant. Són de combatents republicans, doncs els testimonis de combatents nacionals han preferit no figurar al llibre. Tret d'un voluntari requetè de Montserrat, un artista, dibuixant i escultor vigatà, que va mostrar el seu art en un quadern, d'una plasticitat tremenda.

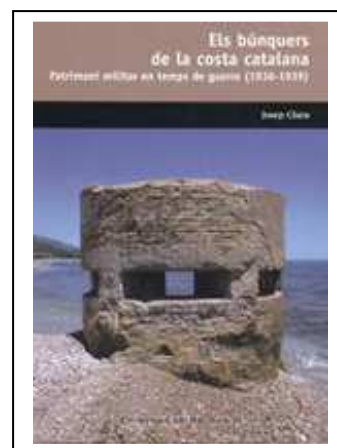
ELOI VILA és un periodista i escriptor, que ja ha publicat un parell de novel·les d'èxit i que, amb aquest llibre, deixa el món de la ficció i s'endinsa en el de la Història. Reitera que el llibre vol ser "*un homenatge a la gent que va lluitar al costat de la República, aleshores el govern legítim de l'Estat espanyol que els franquistes van voler –i van aconseguir– aixafar*".

[MG: Entr. a l'autor: www.sapiens.cat]

CLARA, JOSEP. *Els búnquers de la costa catalana. Patrimoni militar del temps de guerra (1936-1939)*. Barcelona: Rafael Dalmau, 2012 (Camí Ral; 35), 204 p. [236/14/188+38, +++].

El professor d'Història Contemporània a la Universitat de Girona, JOSEP CLARA RESPLANDIS, és membre corresponent de la Real Academia de la Historia, col·laborador de la *Revista de Girona* i especialista en història política i social del Sexenni Democràtic, la Segona República i el Franquisme. Porta publicant treballs d'investigació des d'inicis dels anys 70, de l'anterior segle! Només d'aquest, te: *Girona, 1939: quatre sentències de mort* (Montserrat, 2001); *Ramon Vila, Caracremada, el darrer maqui català* (Dalmau, 2002); *La Primera oposició al franquisme* (CCG, 2003); *Marcel·lí Massana, l'home més buscat*

(Dalmau, 2005); *Els Batallons de Treballadors a Catalunya (1939-1942)* (IDSIA, 2007). León Luengo Muñoz (1897-1944) (CEHS, 2009).

Aquí, JOSEP CLARA assumeix el propòsit d'explicar l'existència dels nius de metralladores, blocs, casamates o fortins que es troben abandonats a la majoria de platges catalanes. N'hi ha a centenars i no realitzen, avui per avui, cap funció que no sigui la de contrastar amb el paisatge marítim. Per a l'elaboració d'aquest llibre, ha desplegat una feina de treball de camp que, en altri sense la mateixa il·lusió i capacitat de resolució, hauria estat inasumible. Ha visitat *in situ* tota la franja costanera des de Portbou a Alcanar, ha pogut en documentació d'arxiu (del Archivo Intermedio Militar Pirenaico, de l'Exèrcit de Terra), ha consultat molta hemeroteca, ha visitat jaciments arqueològics, ha preguntat als erudits locals, etcètera. El resultat és un llibre força complet, encara que la seva intenció en general no vagi més enllà d'encetar una nova línia d'investigació que aplegui tant documentació d'arxiu i bibliografia, com estratègia i tàctica militar del temps de la Guerra Civil, com així mateix urbanisme i patrimoni monumental.

Prèvia l'exposició dels detalls arquitectònics dels blocs, descriu amb precisió el paisatge en el qual s'assenten, costa a costa. Tot seguit història amb dextresa el tema de la vigilància costanera durant la Guerra Civil, una comesa difícil (impossible) per a la pobra i desgarrada Marina de guerra que li va quedar a la República. L'únic que s'hi va poder fer foren moltes reunions, molta creació d'ens organitzatius i bastir algunes poques bateries als punts més estratègics. Tirites sobre d'una hemorràgia aguda. La consolidació de Mallorca com a base aèria i naval dels facciosos forçà la República a erigir aquesta xarxa de blocs amb tasques més dissuasòries que altra cosa. El BOGC i una bibliografia selecte permeten la confecció de les fites més importants del procés constructiu de la xarxa, saber sobre els protagonistes principals, quins organismes gestors i supervisors hi va haver, el tema del transport de material, la coordinació, les inspeccions, etcètera. La documentació d'arxiu, per la seva banda aporta: detalls constructius, disseny interior, distribució de l'espai, armament, tipus de ciment utilitzat i els sistemes de disseminació i d'emascament.

Acabada la guerra, s'obria una nova fase de la història d'aquests fortins, que llavors esdevenien inútils. Una part va ser desmantellada per afavorir la voràgine urbanística del boom turístic, però encara en quedaren un munt d'empeus. Aquests, són objecte d'un detallat inventari amb vocació exhaustiva i descriptora, que abasta els 65 municipis des de Portbou a Alcanar i les més de 320 obres defensives. Actualment, perviu un corrent de pensament que advoca per conservar-les, davant d'un sector crític que prefereix suprimir tot rastre apol·lògic d'aquells terribles temps de guerra. El cert és que, allò que en queda "*són unes estructures residuals, mig engolides pel mar o abandonades [...] simbòliques, malaltes i buides i, darrera una aparença purament arqueològica...*". Tanca el volum un nodrit apèndix de 60 pàgines i escaig, i els acostumats apartats de Fons i bibliografia i d'Índex toponomàstic. També s'insereix un plec amb paper satinat on es reproduïxen 96 fotografies dels blocs més curiosos i representatius, tot en blanc i negre.

[MG]

Sumari: [Introducció](#) (5). [Dades cronològiques](#) (9). Part **I**. La fortificació del litoral (13); «La costa, façana de Catalunya» (15); «Una defensa oblidada» (19); «L'impacte del Canaries» (27); «Ajustament dels plans defensius» (33); «Després dels Fets de Maig» (37); «Els constructors dels búnquers» (45); «Característiques de les obres» (53); «Visions de l'espionatge» (59); «Utilitat, revisions i enderroc» (63). Part **II**. Totes les obres (75). «Costa de Girona» (77); «Costa de Barcelona» (93); «Costa de Tarragona» (103); «Consideracions finals» (121). [Apèndix documental](#) (127): **I**. Informe franquista sobre les bateries de la costa catalana, bastides per l'exèrcit republicà (1940); **II**. Inventari franquista (1948?) de les obres de fortificació plaçades a la costa de Tarragona pel govern republicà (132); **III**. Inventari dels nius del coll de Balaguer, segons la visita de postguerra (1941?) (144); **IV**. Inventari de les obres de fortificació de la costa barcelonina (1941?); **V**. Inventari de les obres de fortificació existents a la costa de Portbou a l'Estartit (1941?); **VI**. Memòria de la visita a les obres de fortificació situades al sector nord de la Costa Brava (1971). [Fons i bibliografia](#) (187). [Índex onomàstic](#) (199).

LÓPEZ GARCÍA, JUAN CARLOS. "Arquitectura defensiva protohistórica. Perspectivas metodológicas". *El futuro del pasado. Revista Electrónica de Historia* [En línia], 2010, 1, 189-201. www.elfuturodelpasado.com [27/0/24, ++]. "L'arquitectura defensiva és entesa com un fenomen complexe en el qual intervenen multitud de factors. Estructures com les muralles foren sotmeses a continues reconstruccions i reelaboracions en relació a les necessitats, els gustos o les capacitats tècniques de cada moment històric. En aquest text es proposa un mètode integrador on te cabuda l'exhaustivitat de la presa de dades proposta des de tendències neopositivistes, el vïncle arquitectònic entre arquitectura i paisatges, sense menystenir els aspectes simbòlics i culturals intrínsecs a l'edifici. La intenció última és la creació de models i tipus susceptibles de comparació, i l'establiment, en la mesura del possible, de patrons cronològics i culturals repetitius" [Resum]

SEGADO-ÚCEDA, MANUEL JESÚS. "Los señores de la guerra. Historia de los ejércitos en la Antigüedad. Roma. De las primeras legiones republicanas a las legiones del imperio. I. La Guerra Terrestre". *Revista de Claseshistoria. Publicación digital. Historia, Ciencias Sociales y Humanidades* [En línia] Març de 2010, article núm. 95, www.claseshistoria.com , 19 p. [9, +]. "Quan es parla de les legions romanes, donem per fet que es tractava d'un dels exèrcits més poderosos de l'Antiguitat. Realment és cert. Encara hi había exèrcits d'igual o major poder, que caigueren derrotats per les legions romanes, doncs la causa de la superioritat de l'Exèrcit romà a l'Antiguitat no estava en una major força o en un nombre més alt d'homes, sino en la seva organització i tàctica, quelcom que tractarem de resumir en aquest primer capítol d'un treball d'investigació que porto desenvolupant des de fa un temps" [Resum] Llàstima de temps malaguanyat!. No auguro una nota gaire bona quan sigui avaluat [MG]

HERNÁNDEZ PRIETO, ENRIQUE. "La 'economía de guerra' romana durante la Segunda Guerra Púnica en Hispania". *El futuro del*

pasado. Revista Electrónica de Historia [En línia], 2010, 1, 411-423. www.elfuturodelpasado.com [39/0/17, ++]. "En oposició a la imatge de riqueses i abundància que bona part dels testimonis antics esbocen en llurs referències a Hispània, la realitat econòmica amb la qual els romans es trobaren en arribar, lligada al desenvolupament de la Segona Guerra Púnica, fou molt distinta. Així, durant les primeres dècades d'ocupació, juntament amb les possibilitats d'explotació, els problemes de proveïment i mancances estarien molt presents. Les mesures, en bona part novedoses i improvisades, amb les quals els comandants romans hagueren de resoldre les complicacions segons se'ls anaven presentant, constitueixen la primera base del què seria l'administració provincial romana. En aquest treball tractarem sobre les informacions que els autors clàssics proporcionen, les dificultats estimatives que les dades econòmiques no quantificables presenten i els mecanismes tributaris que descriuen" [Resum].

CÒNSUL, ARNAU. "Les quatre cares d'Alfons el Magnànim". *Sapiens*, 123 (novembre de 2012) 26-33. Reportatge crític sobre el segon trastamara català (nascut, emperò a Castella) i les implicacions polítiques en les quals es va immiscí. La vertent militar és la cara de "obsessionat" (30-31), per Nàpols, propòsit que el dugué a perseverar militarment fins a completar la seva conquesta [MG]

ORTUÑO ARREGUI, MANUEL. "Los templarios en la Corona de Aragón". *Revista de Claseshistoria. Publicación digital. Historia, Ciencias Sociales y Humanidades* [En línia] Maig de 2012, article núm. 301, www.claseshistoria.com , 18 p. [25/3/28, ++]. "En aquest article es pretén donar una breu aproximació històrica de la presència de l'Orde del Temple a la Corona d'Aragó (Aragó, Catalunya, València i Balears), des del segle XII fins a la seva extinció com a orde religiós-militar en el segle XIV, i indicar les diverses possessions que aconseguí amb el vistiplau i els privilegis

reials de donació o cessió de territoris abans de la seva reconquesta als musulmans, i posteriorment. Amb tot plegat, intentem establir la seva presència en moments crucials per a la Història d'Aragó, fins que l'Orde del Temple començà a caure a finals del segle XIII, i es consumí la seva extinció a tot Europa a principis del segle XIV, amb alguna excepció a Aragó" [Resum]

SERRA I GIRONELLA, JOAN (text); VICENÇ ROVIRA & XAVIER JAIME NOVO (fotos). "Tres masies fortificades al sud del Montgrí". *Revista de Girona*, 277 (març-abril de 2013) 28-33. Les cases o masies fortificades constitueixen un tret significatiu del camp català, més encara a la Catalunya Vella. L'Empordà n'és un clar exemple. Al reportatge es mostren magnífiques instantànies de Mas Ral (torre cilíndrica amb merlets), Torre Bagura (alta i quadrada -no us perdeu la imatge panoràmica que mostra al fons el castell de Montgrí!) i Torre Quintaneta, masies fortificades d'època moderna. Una mica de text d'acompanyament presenta els propietaris i els nous usos de les finques [MG]

MASANÉS, CRISTINA. "Anys de guerra a Cadaqués. La torre de les Creus, una icona a punt de caure". *Sapiens*, 117 (juny de 2012) 56-59. "Testimoni mut d'un passat lligat a la mar i a les terres de frontera. Una iniciativa popular demana recuperar aquesta antiga torre de guaita que ha vist passar soldats de gairebé totes les guerres que ha patit el país. Ara manté la seva pròpia batalla contra el pas del temps" [Resum] Una història de guerres i pirates que no es compren fins que no s'admira una fotografia antiga color sèpia de la torre en qüestió, tan alta, present i majestuosa, que es fa respectar [MG]

SELLA, ANTONI. "Temps de revoltes". *Sapiens*, 120 (setembre de 2012) 42-47. "De la guerra civil catalana al setge del 1714. Entre els dos segles i mig que transcorren del 1462 al 1714, Barcelona va plantar cara a tres reis de tres dinasties, i les tres vegades va perdre. Malgrat tot, va ser un període de gran prosperitat, ben visible en el dinamisme del

seu teixit econòmic, social i urbanístic" [Resum] [www.sapiens.cat]

GÜELL, MANUEL. "Clarícies sobre Francesc de Montserrat (1617-1688), durant la guerra de Separació al Camp de Tarragona". *Estudis Altafullencs*, 37 (2013) 53-67 [32/5/14]. A l'entorn de la figura del primer marquès de Tamarit, es reconstrueix la trajectòria d'un dels factors i home de negocis més importants (i més interessants) de la guerra de Saperació contra la monarquia hispànica. Durant la primera dècada de la guerra, Francesc de Montserrat Vives aplegà una enorme fortuna i assolí una preeminència considerable, tot al recer del bàndol de Felip III. Arribaria a ser, a més, diputat local, governador del Camp de Tarragona, factor general de les galeres reials, procurador reial de la ciutat i Camp de Tarragona i conseller supernumerari del Consell Suprem d'Aragó. L'article incideix en una carta manuscrita signada per ell, de 1650, que versa sobre els fets de l'aixecament de la Ribera d'Ebre i la Terra Alta, i que demostra que estava ben assabentat de tots els detalls, com per suposar-li un estret contacte amb algun dels promotors o còmplices, i/o ser-ho ell mateix. Es reconstrueixen els fets de Falset i es contrasten amb aquells que consten a la missiva, amb intenció de verificar-ne el contingut. Entre d'altres coses la carta descriu la mort del batlle Lluís Josa, balejat pels francesos que "le hicieron mil pedaços", tot recreant una escena digna d'un western. Els dos darrers apartats se centren en el redactat i en les relacions de Montserrat amb la vila de Reus. Al final, s'ofereix la transcripció íntegra de la carta [MG]

RUÍZ ORTIZ, MIGUEL ÁNGEL. "La guerra de Sucesión Española 1701-1715". *Revista de Claseshistoria. Publicación digital. Historia, Ciencias Sociales y Humanidades* [En línia] Desembre de 2010, article núm. 178, www.claseshistoria.com, 11 p. [5, +]. Burd afusellament de P.VOLTES i B.BENNASSAR, en el que és un treball de classe (d'EGB), mal sintetitzat i pitjor plantejat. Per a oblidar [MG]

GUILLEM, JACINT. "Un capità Haddock contra Felip V". *Sapiens*, 119 (agost de 2012) 48-49. "La participació en el setge de Barcelona del capità anglès Nicholas Haddock. En el segle XVIII, fill d'una nissaga de mariners anomenats Haddock va lluitar al bàndol austriacista durant la guerra de Successió. Les similituds entre els Haddock de carn i ossos i l'avantpassat del capità Haddock fictici que apareix a 'El Secret de l'Unicorn' són sorprenents" [Resum] [www.sapiens.cat]

BORRELL I SABATER, MIQUEL. *Santa Coloma de Farners a l'edat moderna (segles XVI, XVII i XVIII)*. Santa Coloma de Farners: Ajuntament, 2011 (Col·lecció Farnesenca; 2), 222 p. Segon volum de la història de la capital de La Selva, en el qual s'explica el pas de l'època medieval a la moderna i, com no, els conflictes segador i successor i les conseqüències que van comportar per a la població. L'autor, és alhora el promotor i el coordinador de la col·lecció, un investigador apassionat que no dubta acudir a l'Aragó a consultar la documentació de la casa ducal dels Híjar (senyors jurisdiccionals de Santa Coloma de Farners), per tal que cap dada se li escapi i totes estiguin degudament confrontades [MG]

BARBARÀ, JOAN. "Els últims gironins de Filipines". *Revista de Girona*, 276 (gener-febrer de 2013) 50-55 [++]. "El juny de 1898, Pere Planas Bassaganya, un xicot de Sant Joan de les Abadesses, va resistir el setge de 337 dies a l'església de Baler i va aconseguir sobreviure" [Subtítol]. Rememoració del famós setge de Katipunan, en el qual un reduït destacament de 33 soldats espanyols (entre els quals Planas Bassaganya) i dos frares, va quedar aïllat i hagué de resistir quasi un any davant els atacs dels filipins sollevats. Les forces filipines eren infinitament superiors i comptaven amb armament lleuger i artilleria de campanya, mentre que els defensors només estaven armats amb màusers, circumstàncies aquestes que propiciaren el mite. A les escasses quatre baixes espanyoles s'hi van contraposar les 700 dels filipins, que mai no van poder assaltar la posició. S'adjunten

semples fotografies dels defensors, ja repatriats, amb la identificació de cada un. La part final de l'article és una repassada biogràfico-històrica dels religiosos i militars gironins presents a l'arxipèlag asiàtic: Pau Pastells Vila, Ramon Botet Jonallà, Joaquim Barraquer de Puig, Narcís Claveria Zaldúa i José Rizal [MG]

GERHARD I HORTET, CARLES. "La Guerra Civil des de Montserrat". *L'Avenç*, 388 (març de 2013) 36-43. «L'agost del 1936, Carles Gerhard i Ottenwälder, diputat de la Unió Socialista al Parlament de Catalunya, va ser nomenat pel conseller de Cultura, Ventura Gassol, com a comissari de la Generalitat al monestir de Montserrat, per tenir-ne cura i evitar la destrucció revolucionària. El mateix Gerhard va explicar aquella experiència en un llibre publicat fa trenta anys. Ara, el seu fill, Carles Gerhard i Hortet, s'ha decidit a escriure les seves pròpies memòries, que comencen justament pels seus records d'infantesa i que tenen en l'estada a Montserrat, on va arribar quan tenia vuit anys, uns dels capítols destacats. El llibre, que té com a títol *Dues guerra i un exili* i amb pròleg de Borja de Riquer [...] evoca l'estada al monestir de les famílies del doctor Trueta i de Joan Comorera, i la relació amb el comitè revolucionari de Monistrol, així com l'episodi amb un frare llec acusat de pertànyer a la 'quinta columna'" [Resum]

REIG TAPIA, ALBERTO. "Los mitos de la Guerra Civil: de la propaganda al revisionismo". Dins: SÁNCHEZ CERVELLÓ, JOSEP; SEBASTIÁN J. AGUDO BLANCO (coords.). *La Batalla del Ebro: perspectivas y balance. I. Ponencias. Actas del Congreso Internacional de Historia La Batalla del Ebro. 70 años después. Móra d'Ebre 24-27 de julio 2008*. Tarragona: Arola, 2011, 25-52 [45/59, ++]. Anàlisi historiogràfic de l'episodi de la GCE que parteix dels postulats maniqueïstes que la propaganda havia establert. La GCE conté un seguit de mites historiogràfics que cal tenir en compte, un dels més extesos, el de la inevitabilitat de la guerra (de la mà d'un altre: el colp militar fou preventiu i s'avençà a un altre de tall stalinista). L'autor basteix la

seva ponència sobre aquests dos eixos i acaba amb un tercer, la “inevitable” mitologització i distorsió del fet històric per part de la Dictadura franquista i els seus esforços per trivialitzar-la. Conclou amb unes consideracions sobre el revisionisme històric, tot reivindicant la historiografia contemporània espanyola. L'autor es val d'un considerable aparell bibliogràfic, nacional i estranger, en el qual no s'està d'ajuntar la Bíblia amb KARL MARX [MG]

VIVES, ÓSCAR. “Experimentos de la Legión Còndor a l'Alt Maestrat, 1938”. *L'Avenç*, 390 (maig de 2013) 36-43 [6/05, ++]. «El present article pretén recuperar la història dels bombardejos a la Guerra Civil de quatre petits pobles de la comarca de l'Alt Maestrat, a l'interior de la província de Castelló: Benassal, Ares del Maestrat, Vilar de Canes i Albocàsser. L'Alt Maestrat és una comarca muntanyenca molt abrupta amb altures d'entre 600 i 1.300 metres i amb escasses vies de comunicació. Els quatre pobles esmentats eren, a l'època, petits nuclis agrícoles i ramaders amb poblacions de 500 a 3.000 habitants. Els bombardejos que van patir tots ells van tindre com a efecte la destrucció dels centres urbans i un elevat nombre de víctimes mortals. Tot açó és similar a l'ocorregut a molts altres pobles i ciutats espanyoles, però la singularitat d'estos bombardejos és que, fins a fa molt poc temps, desconexiem les raons que els van motivar” [Resum] que no van ser altres que avaluar la precisió mortífera dels temibles *Stukas* i la capacitat de destrucció de les seves bombes de 500 quilògrams. L'article s'acompanya d'espectaculars fotografies de les destroces causades. Els nazis devien quedar ben satisfets dels resultats [MG]

CARDONA, GABRIEL. “La Batalla del Ebro, ofensiva imposible”. Dins: SÁNCHEZ CERVELLÓ, JOSEP; SEBASTIÁN J. AGUDO BLANCO (coords.). *La Batalla del Ebro: perspectivas y balance. I. Ponencias. Actas del Congreso Internacional de Historia La Batalla del Ebro. 70 años después. Móra d'Ebre 24-27 de julio 2008*. Tarragona: Arola, 2011, 53-78 [127, ++]. Ponència pòstuma d'aquell que es podria

considerar degà dels historiadors militars espanyols de contemporània. Si algú dins d'aquest volum havia d'encarregar-se de desgranar els successos militars de la batalla de l'Ebre, ningú millor que G.CARDONA, i en la ponència ens ho demostra. L'ofensiva de l'Ebre no era militarment viable, però representava un cop d'efecte polític preciós. Les primeres pàgines exposen la situació de l'exèrcit republicà, clarament inferior, tant en efectius com en logística: “*habían empleado los dos únicos cuerpos de ejército de calidad con que contaban, en una operación escasa de artillería, puentes, camiones, sin aviación, ni reservas y suministros para profundizar la penetración y alimentar la batalla*”. Mal començaven, i quan l'aviació nacional va intervenir impúnement, la cosa encara va anar pitjor. En dos dies, les tropes republicanes ocuparen un gran territori a l'altra vora del riu Ebre, però rebentats com estaven (famolencs i asseregats), es trobaren sense proveïments. D'haver-ne tingut a temps, haurien passat fins i tot de Gandesa. Tot el text són explicacions de moviments militars, les operacions que ambdós exèrcits van efectuar, l'un per activar l'ofensiva i l'altra per frenar-la i aturar-la. Gandesa fou escenari de forts combats, cos a cos, amb nombrosíssimes baixes. Barrón, Dávila, Líster, Modesto, Tagueña, Vega o Yagüe, són els noms dels generals protagonistes que CARDONA més anomena. Però d'allí ja no va passar l'ofensiva. Els darrers apartats són per explicar les raons del fracàs ofensiu i la retirada a la defensiva que, d'ençà, practicà l'exèrcit republicà. Per motius polítics, tant Negrín com Franco s'abocaren a un combat cruel i sagnant de desgast, fins que “*Cuando el bombardeo duraba ya dos horas, la infantería nacional avanzó precedida por 50 carros. Los republicanos pudieron ofrecer resistencia. Comenzaron a replegarse y, entonces apareció la aviación y los ametralló, convirtiendo el despliegue en desbandada*”. A la zona republicana “*la falta de recursos era dramática. Hasta faltaban las municiones...*”. Un repàs a la improvisada indústria militar catalana i al joc polític de la guerra tanquen aquesta completa ponència [MG]

CASTELLÀ SURRIBAS, SANTIAGO J. "La Sociedad de Naciones ante la Guerra Civil española. De la debilidad institucional a la vergonzante neutralidad". Dins: SÁNCHEZ CERVELLÓ, JOSEP; SEBASTIÁN J. AGUDO BLANCO (coords.). *La Batalla del Ebro: perspectivas y balance. I. Ponencias. Actas del Congreso Internacional de Historia La Batalla del Ebro. 70 años después. Móra d'Ebre 24-27 de julio 2008*. Tarragona: Arola, 2011, 93-104 [27/041, ++]. S'explica la creació de la Societat de Nacions, i els seus orígens, després de la IGM, i antecedents, que l'autor remunta a 1816, amb la Santa Aliança que va sotmetre la França Napoleònica. Per conèixer aquest organisme, cal conèixer el seu paper al llarg d'una evolució plena de conflictes armats internacionals sobre els quals hagué de pronunciar-se. Parla de la seva "debilitat" atribuïda a la inoperància a l'hora d'aturar, no ja els conflictes a l'Àsia (Abissínia, Manxúria), sinó a la mateixa Europa (Albània, Polònia). La Societat de Nacions "nació de la debilidad de las potencias victoriosas europeas, como proyecto wilsoniano, pero sin América, rápidamente desbordada por la realidad política, prostituyendo sus mecanismos políticos de solución de controversias por equilibrios políticos...". La fragilitat de la política internacional europea es veié encara més compromesa quan esclatà la GCE i ambdós bàndols cercaren aliats. Es fa un interessant repàs d'aquests contactes (amb França, amb la Gran Bretanya i amb la URSS). S'acabà imposant el parer de la Gran Bretanya, llavors manada per un partit conservador que temia «un nuevo hegemonismo soviético en el sur de Europa, y una fractura de su frágil política de apaciguamiento italo-germánico», i faria allò que fos per preservar la seguretat de Gibraltar. L'efectiu ajut alemany i italià als nacionals, no fou motiu de reacció per part del bloc no-intervencionista, i finalment, al setembre de 1938 Munic reuneix Deladier, Chamberlain, Hitler i Mussolini "en la foto más triste de la claudicación de la legalidad internacional y el acta de defunción prematura de la Sociedad de Naciones, al tiempo que el fin de la esperanza republicana de verse salvada por las democracias europeas" [MG]

PRESTON, PAUL. "Les conjuntures polítiques de les dues Espanyes. Dues Espanyes, dues polítiques, dos esforços bèl·lics". Dins: SÁNCHEZ CERVELLÓ, JOSEP; SEBASTIÁN J. AGUDO BLANCO (coords.). *La Batalla del Ebro: perspectivas y balance. I. Ponencias. Actas del Congreso Internacional de Historia La Batalla del Ebro. 70 años después. Móra d'Ebre 24-27 de julio 2008*. Tarragona: Arola, 2011, 105-120 [++]. PRESTON és PRESTON, i no li cal acreditar-se amb una ponència plena de citacions, ni tant solament amb una migrada referència bibliogràfica, doncs el seu crèdit és com el valor del soldat de lleva espanyol, tal i com podia llegir-se a les cartilles militars: "se le supone". Supposem, doncs, que tot el què aquí diu aquest catedràtic d'una *London School* és cert, veraç i contrastat, i el què diu furga profundament en la llaga organitzativa de la República. Poc abans de la batalla de l'Ebre el caòtic sistema militar a la zona republicana havia obligat a mobilitzar les lleves de 1923/1941 (gent gran i "biberons"), quan Franco només havia cridat a files tres lleves (1927/1941) i comptava amb quasi 900.000 combatents. Els soldats republicans anaven directament al front després d'una intensiva instrucció de..., cinc dies !! Això, juntament amb el miler d'avions moderns i centenars de tancs alemanys i italians, hauria estat suficient per ventilar aquella guerra ràpidament, però això no entrava en els plans de Franco, que per tal d'anorrear bé la rereguarda, l'allargà un any més. S'incideix en els bombardejos sobre la població civil a Barcelona, Lleida i per tot el País Valencià. També en el joc polític republicà, a voltes partidari de capitular ja el març de 1938, però que s'embolicà en un ball on participaven Negrín, Prieto, Zugazagoitia, i els més radicals dels partits polítics. Negrín respirà amb la reobertura de la frontera francesa (que li permeté rebre armes i ralentir l'avenç enemic), però les seves propostes de rendició pactada s'estimbaven en el mur de la incondicionalitat franquista. Les cancelleries europees, també hi sucaven en aquestes travesses, cada una segons allò que creia que més la beneficiaria, però totes amb el denominador comú de la no-intervenció. Les darreres cinc pàgines detallen l'ofensiva

ebrenca: “Al llarg de cent tretze dies s’havien enfrontat prop de 250.000 homes en un terreny abrupte d’uns 500 quilòmetres quadrats. Ambdós bàndols havien patit moltíssimes baixes durant la Batalla de l’Ebre, encara que, fins i tot, avui dia és difícil determinar-ne amb precisió el nombre. Es calcula que hi van morir un total aproximat de 13.250 espanyols i estrangers, 6.100 (el 47%) franquistes, i 7.150 (el 53%) republicans. En proporcions similars, uns 110.000 combatents van resultar ferits o mutilats. La fèrtil Terra Alta es va convertir en un immens cementiri: milers de soldats hi van ser enterrats a corre-cuita, mentre que molts quedaven sense enterrar o se’ls enduia el riu. Encara avui es troben sovint restes humanes a la comarca” [MG]

MIRALLES, RICARDO. “Las gestiones internacionales de la República y la no intervención”. Dins: SÁNCHEZ CERVELLÓ, JOSEP; SEBASTIÁN J. AGUDO BLANCO (coords.). *La Batalla del Ebro: perspectivas y balance. I. Ponencias. Actas del Congreso Internacional de Historia La Batalla del Ebro. 70 años después. Móra d'Ebre 24-27 de julio 2008. Tarragona: Arola, 2011, 131-146* [10/3/3, ++]. La ponència s’adscriu al tema del títol. Bàsicament la Gran Bretanya liderà la proposta de la no-intervenció a la qual s’hi apuntaren tots els països, inclosa la URSS. En veient el cas que l’Alemanya nazi i la Itàlia fascista feien d’aquest pacte, la URSS prengué partit decidit per la República. Els primers contactes entre Franco i els alemanys s’esdevingueren a la setmana del “gloriós alçament”. S’exposen minuciosament els detalls polítics i els contactes intercanviats, reunions, fites, dates, viatges, personatges que hi van intervenir, etcètera. Els EUA seguiren el parer de la Gran Bretanya i aplicaren una paràlisi en l’exportació d’armes a la República, que no afectà, posteriorment, l’enviament de material de transport (benzina, camions, vehicles) als nacionals. L’ajut soviètic es va materialitzar a través d’una cinquantena de transports navals entre octubre de 1936 i agost de 1938. Segons els arxius militars russos foren: 623 avions, 331 tancs, 730 canons, 15.000 metralladores i 464.000 fusells. Encara que pugui semblar molt, en realitat va ser molt menys del que va

rebre el bàndol nacional: uns 1.400 avions, 268 tancs, 2.538 canons, 1.426 morters i 6.462 metralladores, i a més, quasi 100.000 soldats. Entre els dos bàndols s’endeutaren en un total de més de 680 milions de dòlars de l’època. La diferència quantitativa augmenta si es pensa en l’aspecte qualitatiu del material. El rus variava de calibre i de muntatge (llevat d’algunes peces, que eren de museu). També la regularitat dels enviaments jugà molt més a favor de Franco. Les darreres pàgines s’ocupen de l’aspecte diplomàtic de la guerra [MG]

MORENO JULIÁ, XAVIER. “El Eje en ayuda a Franco”. Dins: SÁNCHEZ CERVELLÓ, JOSEP; SEBASTIÁN J. AGUDO BLANCO (coords.). *La Batalla del Ebro: perspectivas y balance. I. Ponencias. Actas del Congreso Internacional de Historia La Batalla del Ebro. 70 años después. Móra d'Ebre 24-27 de julio 2008. Tarragona: Arola, 2011, 147-170* [136/1/20, +++]. L’autor posa la lupa en els tràmits i negociacions de l’ajut d’Alemanya i Itàlia al bàndol nacional durant la GCE. X.MORENO toca el novedós punt de la competitivitat germano-italiana de cara a estendre l’hegemonia nacional a Espanya i de les visions oposades que els dos països tenien, un enfoc lògic que han passat per alt mantes antecessors. Mentre Mussolini volia enllestir ràpid aquella guerra, a Hitler ja li anava bé que es dilatés en el temps i actués com a cortina de fum de la seva política d’assimilació al centre d’Europa. La segona part de la ponència es circumscriu als fets bèl·lics immediatament anteriors a la batalla de l’Ebre i durant aquesta, sempre sota la premisa dels ajuts de l’Eix. A les pàgines 153-155, exposa els trets biogràfics i curriculars dels principals comandaments italians i alemanys. Les tropes d’aquests països van intervenir a: Màlaga, Guadalajara, Biscaia, Almeria, Santander, Terol, etcètera. Van ser més de 77.000 italians i més de 16.000 alemanys (més 10.000 portuguesos que envià Oliveira Salazar) els que van venir a Espanya per entrenar-se en aquella guerra, prova d’això és que en moriren únicament 4.600. També es detalla el material que van vendre a Franco, entre el qual cal destacar 320 milions de cartutxos i 7’7 milions d’obusos,

més el suport de la Marina Italiana a la Mediterrània. L'ajut material alemany fou de més de 110.000 tones d'armament per valor de 250 milions de dòlars; l'italià tingué un cost de 355 milions. Mentre la República tirava de les reserves d'or, Franco sabé gestionar el deute a través d'interesos i concessions, i s'aprofità dels avantatges crediticis que li van brindar els seus socis polítics. El darrer apartat està dedicat a la batalla de l'Ebre des de la perspectiva de com es va viure a les respectives cancelleries de Roma i Berlín, *Dietaris* de Ciano i informes de l'ambaixador Stohrer, inclosos [MG]

PUPPINI, MARCO. "Gli italiani alla Guerra Civile spagnola". Dins: SÁNCHEZ CERVELLÓ, JOSEP; SEBASTIÁN J. AGUDO BLANCO (coords.). *La Batalla del Ebro: perspectivas y balance. I. Ponencias. Actas del Congreso Internacional de Historia La Batalla del Ebro. 70 años después. Móra d'Ebre 24-27 de julio 2008*. Tarragona: Arola, 2011, 171-188 [34/2/20, +++] Amb el repte que suposa abordar en una única ponència la participació italiana a la GCE, l'autor s'hi enfronta, valent, en un text concís, encara que d'una estructura impròpia (titula els apartats amb simples números aràbigs). PUPPINI tira de síntesi per tal d'examinar els espais, els objectius i les dinàmiques d'aquells grups d'italians que van intervenir a favor i en contra de la República, segons si s'adscrivien o no al feixisme imperant; amb especial atenció a la batalla de l'Ebre. Les raons de Mussolini se centraven en imperialitzar la Mediterrània, i a això va supeditar la utilització de totes les armes, aviació, marina, infanteria i serveis secrets. Destaca l'atac d'un submergible italià davant la costa tarragonina el 17 d'agost de 1937, i la formació del *Corpo Truppe Volontarie*, amb vora els 80.000 homes, dels quals en quedaven poc més de la meitat abans de l'ofensiva ebrenca. L'apartat "2" tracta de la participació dels antifeixistes italians a les Brigades Internacionals, dates, noms, enquadraments, però... cap nombre. A la batalla de l'Ebre la participació del *Corpo* fou marginal, a excepció de l'artilleria, que hi va intervenir en quasi totes les fases (apartat "3"). Es reserva el darrer apartat per al

comiat dels voluntaris antifeixistes l'octubre de 1938. Dels 12.000 brigadistes que encara quedaven, només 194 eren italians, "*una esigua minoranza, in gran parte feriti*". Encara hi romangué la unitat garibaldina de 650 italians que va creuar la frontera de França el gener de l'any següent, guiats per Aldo Morandi. La ponència tracta de la participació humana dels italians a la GCE i no toca l'intervencionisme, el material bèl·lic enviat, les facilitats creditícies dispensades o els acords polítics i mercantils subscrits. Empra una selecta col·lecció d'obres bibliogràfiques de consulta, bàsicament italianes, però entre les que no hi falten les imprescindibles publicades a la península ibèrica [MG]

MIGUEL DE MORA, JUAN. "Sobre la Guerra de España y la Batalla del Ebro". Dins: SÁNCHEZ CERVELLÓ, JOSEP; SEBASTIÁN J. AGUDO BLANCO (coords.). *La Batalla del Ebro: perspectivas y balance. I. Ponencias. Actas del Congreso Internacional de Historia La Batalla del Ebro. 70 años después. Móra d'Ebre 24-27 de julio 2008*. Tarragona: Arola, 2011, 189-205 [2/0/5+1, ++]. La ponència representa la GCE i batalla de l'Ebre des del punt de vista hispano-americà, i va a càrrec, doncs, d'un acadèmic de la UNAM de Mèxic. L'home va viure a Catalunya i enceta la ponència amb certs records, impressions precioses d'un estranger que visqué aquells luctuosos fets, barrejades amb disquisicions poc addients amb el tema. La participació en la guerra, l'encontre d'idees, la diversitat de mentalitats que hi van coincidir, conformen un homenatge raquític a la història de les mentalitats de la GCE. A la meitat del treball (sense apartats) relata la seva visió (optimitzada) de la batalla de l'Ebre: els efectius republicans eren tan o més aguerrits que els nacionals (no oblidem-ho, professionals i superiors en nombre). "*Yo me atrevo a decir que en Stalingrado no pudo haber, por metro cuadrado, más metralla de / la que hubo en algunas colinas de las sierras de Pándols o Cavalls. Cuando uno recuerda que se llegaron a usar 125 aviones Junker para bombardear una pequeña cota en la que a veces no había más de quince o veinte hombres...*". Les darreres

pàgines aporten un llistat de brigadistes mexicans, pilots d'aviació, soldats d'infanteria i oficials, extrets tots de bibliografia. Dificulta la identificació d'aquests voluntaris el fet que, molts d'ells, no es van enquadrar en les Brigades Internacionals, sinó en l'exèrcit regular, però s'estimen en més de 2.500 els llatino-americans que van venir a lluitar el 1936, 280 dels quals eren mexicans (1.100 cubans i uns 500, argentins) [MG]

COALE, ROBERT. "La Brigadas Internacionales en la Batalla del Ebro". Dins: SÁNCHEZ CERVELLÓ, JOSEP; SEBASTIÁN J. AGUDO BLANCO (coords.). *La Batalla del Ebro: perspectivas y balance. I. Ponencias. Actas del Congreso Internacional de Historia La Batalla del Ebro. 70 años después. Móra d'Ebre 24-27 de julio 2008. Tarragona: Arola, 2011, 243-256* [21/09, ++]. Conscient de la impossibilitat de tractar el tema massa exhaustivament, COALE renuncia a tot allò que no sigui oferir un grapat d'apunts, esparsos però fonamentals, per tal d'entendre la contribució de les Brigades Internacionals [BI] a l'esforç bèl·lic de la República, sobretot a l'Ebre. A més, "uno tendría que ser políglota y dominar decenas de idiomas para escribir la verdadera y completa historia de estas unidades. Desafortunadamente, no es mi caso...". Així doncs, limita l'àmbit del seu treball a l'actuació de les brigades XIII, XIV i XV. N'explica els contingents, els comandaments, llocs on van operar, missions i objectius, avenços i retrocesos, i alterna el relat explicatiu amb la cita d'interessants testimonis sobre la batalla i sobre els brigadistes. Les BI eren considerades "la consciencia del mundo que no aceptaba la esclavitud fascista..." (al dir del general MERINO). Els escassos títols bibliogràfics dels quals es val l'autor per reconstruir el paper que aquelles tres brigades van jugar a la batalla de l'Ebre, són asombrosament suficients per bastir-ne una ràpida visió sintètica, concisa i força particular [MG]

MARTÍN RAMOS, J.L. "Política en torno a la Batalla del Ebro". Dins: SÁNCHEZ CERVELLÓ, JOSEP; SEBASTIÁN J. AGUDO BLANCO (coords.). *La Batalla del Ebro: perspectivas y balance. I.*

Ponencias. Actas del Congreso Internacional de Historia La Batalla del Ebro. 70 años después. Móra d'Ebre 24-27 de julio 2008. Tarragona: Arola, 2011, 257-266 [7/2+1, ++]. El catedràtic barceloní fa un buidatge sistemàtic de la premsa de l'època (*La Vanguardia, Frente Rojo, La Humanitat, Solidaritat Obrera*), sobre l'ofensiva de l'Ebre, que li permet prendre el pols dels assumptes i de les orientacions polítiques, dins i fora del país. Des d'un punt de vista militar, la ponència de MARTÍN RAMOS és útil per constatar la rellevància que els fets bèl·lics transporten a l'activitat i evolució política. En aquest sentit la irrupció en el món de la comunicació de la notícia de l'ofensiva ebrenca, vertebrà un seguit de reaccions (p.e. ERC confiava més en una oportuna intervenció extranjera) que es recullen a la premsa i s'analitzen en clau historicista. La crisi que provocà la derrota es va traduir, entre d'altres coses, en la incautació de les indústries de guerra i la militarització dels tribunals populars. Passa una galeria de polítics de primera fila (Andreu Abelló, Batista i Roca, Juan Negrín, Carles Pi i Sunyer, Nicolau M. Rubió, Josep Tarradellas) i les decisions, valoracions i contubernis que es van moure a la rerebotiga [MG]

REQUENA GALLEGU, MANUEL. "La retirada de las Brigadas Internacionales de la Guerra Civil Española". Dins: SÁNCHEZ CERVELLÓ, JOSEP; SEBASTIÁN J. AGUDO BLANCO (coords.). *La Batalla del Ebro: perspectivas y balance. I. Ponencias. Actas del Congreso Internacional de Historia La Batalla del Ebro. 70 años después. Móra d'Ebre 24-27 de julio 2008. Tarragona: Arola, 2011, 267-282* [31/17+8, ++]. El 21 de setembre de 1938, davant l'Assemblea de la Societat de Nacions, Negrín prenia la decisió de retirar les Brigades Internacionals de la guerra d'Espanya, conseqüència de la derrota a l'Ebre i d'un últim intent d'atraure's les simpaties de França i la Gran Bretanya. La marxa dels brigadistes no es va produir sense clamoroses celebracions de comiat en agraïment a l'enorme sacrifici que havien desplegat, celebracions que recollia la premsa de l'època, d'on beu REQUENA en descriure les principals de forma succinta. La reacció

de partits polítics, sindicats i personalitats fou de simpatia i camaraderia, amb discursos encesos d'enaltiment, els fragments més destacats dels quals transcriu amb profusió. L'itinerari i les rutes de sortida de les unitats brigadistes dels diferents punts del front de guerra conformen el quart i últim apartat. Amb tot, alguns d'ells es negaren a obeir l'ordre de retirada i repatriació, i *"mientras estuvieron reclusos en los pueblos catalanes, participaron en la defensa de Cataluña"*; s'estima que no menys de 800 d'ells travessaren la frontera francesa al costat dels soldats republicans [MG]

CERVELLÓ SALVADÓ, ÁLEX. "La Batalla de l'Ebre a la Terra Alta". Dins: SÁNCHEZ CERVELLÓ, JOSEP; SEBASTIÁN J. AGUDO BLANCO (coords.). *La Batalla del Ebro: perspectivas y balance. I. Ponencias. Actas del Congreso Internacional de Historia La Batalla del Ebro. 70 años después. Móra d'Ebre 24-27 de julio 2008*. Tarragona: Arola, 2011, 285-300 [25/2/12, ++]. Explicació succinta dels principals fets bèl·lics de la batalla de l'Ebre, des de l'enfoc gandesà. Després d'un parell de parrafades sobre la geoestratègia el 1938, s'arribà aquell any a situar el front de guerra al llarg dels rius Ebre i Segre. Així fou durant tres mesos, fins que a finals de juliol atacaren els republicans. De cara a la que seria la darrera ofensiva, l'Estat Major republicà esmunyí del tot les reserves humanes, cridà a files les lleves de 1928 i 1927, revisà els qui foren classificats inútils totals i mobilitzà la lleva de 1941. L'objectiu era Gandesa, però Líster no arribà a ocupar Bot ni a enllaçar amb la 35ª divisió, i Tagüeña només s'hi plantà al davant amb el XV Cos d'Exèrcit 24 hores més tard del previst (retrassat tota la nit en engegar-se trets a les fosques, per error, contra les mateixes unitats republicanes a la Fatarella), *"Tota la planificació del desplegament republicà fracassà per la impossibilitat de conèixer la situació real de les forces, ja que encara no funcionava la línia telefònica"*. L'atac republicà sorprengué els nacionals, però Yagüe desseguida endevinà l'objectiu i hi concentrà tots els efectius. El domini aeri dels nacionals els permeté intensificar els bombardeigs de manera que

els enginyers i pontoners republicans calculaven haver rebut més de 60.000 bombes. La població civil fou la que en sofrí els efectes més devastadors. Malgrat els primers èxits republicans (800 quilòmetres ocupats, 4.000 presoners fets, 3.000 fusells capturats), els nacionals van imprimir una gran eficàcia en la reorganització d'efectius, tot aconseguint en només tres dies *"desplaçar les tropes d'una punta a l'altra de l'Estat"*. Malgrat els intensos i sagnants combats per prendre Gandesa, aquesta es mantingué amb els de Franco. L'ofensiva republicana s'estimbà a Gandesa i la contraofensiva nacional s'inicià per Pàndols, amb l'objectiu apuntant a Corbera d'Ebre. Els combats foren duríssims i les baixes es comptaven per milers (11.000 nacionals, 8.000 republicans). Per ocupar aquella població fou necessària una tercera ofensiva per Camposines, que es detalla atac per avenç i s'alterna el text amb el relat d'anècdotes extretes de memòries personals. L'últim apartat conta la desfeta final de Cavalls i Pàndols, al llarg de la primera meitat de novembre [MG]

VIÑAS, CARLES. "Llorenç Vitrià Barrera. Un olímpic a Mauthausen". *L'Avenç*, 386 (gener de 2013) 40-45 [11/0/11+2, ++]. Reconstrucció biogràfica i esportiva del púgil català Llorenç Vitrià. A l'igual que a molts altres catalans, la Revolució de 1936 i la Guerra Civil van truncar una vida plena d'èxits i d'esperances. Vitrià fou un dels boxejadors més admirats de la dècada dels anys 20, el 1924 fou olímpic i el 1927 es proclamava campió d'Espanya del pes mosca. Retirat el 1935, passà a regentar una botiga ortopèdica a Sarrià-Sant Gervasi. Per causa d'una denúncia d'un veí (que l'acusà de torturar als calabossos de la txeca), hagué de marxar a l'exili. D'ençà conegué les penúries dels camps de concentració, primer els francesos, després els alemanys. Reclut finalment a Mathausen, les dures condicions de subsistència i els horrors viscuts en aquell camp el decidiren a suïcidar-se tot llençant-se contra un filat electrificat de 380 volts [MG]

BUSQUÉ I BARCELÓ, JAUME; LLUÍS BURSÓ I MOLINA. "El cànem. Fàbrica dels Godó, presó

franquista" (I), (II) i "El cànem. Una extensió de la Model (III)". *L'Avenç*, 385 (desembre de 2012) 30-39, 386 (gener de 2013) 24-33 i 387 (febrer de 2013) 24-33 [++]. L'edifici que la poderosa família d'industrials barcelonins Godó va erigir al Poble Nou, va ser pensada per acollir una fàbrica tèxtil, com ho fou durant molts anys. Després de la Setmana Tràgica, els Godó en van fer donació a l'Estat, que en va instal·lar una caserna de luxe per a la Guàrdia Civil. Durant els disturbis de 1936, va ser col·lectivitzada i, finalment, en el primer franquisme fou convertida en el "Centro provisional del Pueblo Nuevo", o sigui, presó (I). "A la fi de la Guerra Civil, Carlos Godó Valls retorna a Barcelona. Immediatament. Ha de recuperar *La Vanguardia*, que el govern de la Generalitat havia confiscat el juliol del 1936, i també les seves indústries, que havien estat col·lectivitzades. El diari, que durant el conflicte civil s'havia subtitulat 'Diario al servicio de la democracia', ara s'adjectivarà 'Española'. A més, davant de la saturació de la presó Model, una part de la fàbrica de cànem i jute del carrer Llacuna de la seva propietat es convertirà, entre l'abril del 1939 i el març del 1942, en 'la prisión habilitada de Pueblo Nuevo'" (II) i "Quan la guerra encara no havia acabat, el règim de Franco ja s'havia dotat d'un *corpus* normatiu que, a partir de 1939, s'amplià amb noves lleis que preveien, fins i tot, castigar activitats legítimes que els ciutadans havien dut a terme durant el període republicà. Als primers anys de la postguerra, el país i la ciutat de Barcelona van convertir-se en una immensa presó. Molts homes i dones complirien llargues condempnes o, pendents del compliment de la pena de mort per sentència d'un consell de guerra, serien finalment executats. En aquest tercer article, els autors analitzen les actes de la Junta de Disciplina, exposen la vida tal com era a l'interior de les presons i contenen algunes històries individuals dels que hi eren ingressats. Expliquen, també, les accions i estratagemes d'algunes organitzacions

polítiques per tal d'alliberar els presos del Cànem i del camp de concentració d'Horta" (III) [MG (I) i *Resums* (II) i (III)]

SALAT BATET, PAU. "La memòria dels qui no tenien veu: història oral de la Guerra Civil". *Quaderns de Vilaniu*, Valls, 62 (novembre de 2012) 7-59. «Aquest treball conté una petita pinzellada històrica sobre la Guerra Civil a Valls, a partir dels records personals i la memòria oral d'algun dels seus protagonistes. Així, s'han seleccionat 9 testimonis directes que van viure de primera mà la Guerra Civil i que per tant guarden records d'excepció. A partir de les seves vivències, de les anècdotes i dels seus records, s'ha fet un buidat del que els protagonistes expliquen sobre cada un dels següents apartats: esclat de la guerra, aldarulls, assassinats i afusellaments, bombardejos, refugis, hospitals de sang i ferits, el front, la lleva del Biberó, la gana i la misèria durant la guerra, l'acabament de la guerra, l'exili i els camps de concentració, la repressió i la postguerra. Per complementar la recerca, s'hi han inserit documents i fotografies dels seus arxius personals i, finalment, en un annex hi trobem les transcripcions de totes les entrevistes i converses mantingudes" [*Resum*]

LOSADA, JUAN CARLOS. "Héroes de las dos Españas. Las conflagraciones mundiales". *La Aventura de la Historia*, 161 (març de 2012) 68-73. A la p. 70 l'autor fa referència a la intervenció de catalans "radicales" en la IGM. D'aquests voluntaris, més de la meitat van resultar morts o ferits. També exposa el cas del català Antoni Bertran Casanya, àlies *El Esquinazau*, que va lluitar a Mèxic amb Pancho Villa, a la IGM amb els EE.UU., a la GCE amb la República i finalment a l'URSS amb l'exèrcit roig. Morí a Mèxic l'any 1960 [MG]

LA CITA

“No tendremos más tierra n[uest]ra que la que pisaremos porqué esta gente la ocupa luego obligándonos a que cada vez que hemos de volver a un lugar le ayamos de ganar de nuevo y si los bamos a buscar se retiran a la montaña, y han allado un modo de guerra que si se dá lugar a él durará infinitos años...”

Diario de las guerras de Cataluña por los años 1640, 1641 y 42 [BNE, ms. 2.337], f. 245v.

CATALUNYA I LA SEVA GUERRILLA

Quan es tracta de parlar de Guerra menuda, els catalans hi tenim força a dir, doncs vam ser-ne precursors. Els actes de sabotatge de tota mena o els colps planificats sobre un punt concret, no eviten una derrota ni

Francisco de Quevedo y Villegas: “En tanto que en Cataluña quedare algún solo catalán y piedras en los campos desiertos, hemos de tener enemigo y guerra”.

FERRER GIRONES, FRANCESC. *Catalanofòbia. El pensament anticatalà a través de la història*. Barcelona: Edicions 62, 2000, s/p, cap. III.

aturen una invasió, però n'amarguen l'ocupació als invasors, en ocasions de tal manera, que aquests es poden arribar a trobar en una difícil situació estratègica. Les resistències milicianes més sonades han estat la dels russos i espanyols quan l'ocupació napoleònica, la dels iugoeslaus de Tito quan la Nazi o, més recentment, la talibán a l'Afganistán. Els catalans s'hi van haver de posar en ser envaïts el 1640 per un megaexèrcit contra el qual no hi podien fer res. La única tàctica possible era la retirada i el parany, i de parany s'n'hi van parar tants que, a voltes, alguns caps militars castellans confessaven haver-ne topat tres o quatre en una sola missió, o tants, que no podien donar un pas. La primera cita és d'un oficial de l'administració de l'exèrcit hispànic que va confeccionar un dietari, i allí apuntava totes les impressions i experiències que visqué al Camp de Tarragona entre 1640-1642. La segona és de l'immortal QUEVEDO, pluma notable i notablement sincera, per tal com confessava què en pensava de la guerra de Catalunya.

RECU LL :

GENERAL:

CAPDEFERRO, MARCELO. *Otra historia de Cataluña*. Madrid: Libros Libres, 2012, 400 p.

HANZHANG, TAO. *Sun Tzu: el arte de la Guerra*. Barcelona: Bresca, 2011, 154 p.

ANTIGUA:

NEGRETE, JAVIER. *Roma invicta*. Madrid: La Esfera de los libros, 2013, 684 p.

MEDIEVAL:

AGUSTÍ BELART, DAVID. *Los Almogávares. La expansión mediterránea de la Corona de Aragón*. Madrid: Sílex, 2013, 228 p.

BOURIN, MONIQUE; SANDRO CAROCCI; FRANÇOIS MENANT; LLUIS TO FIGUERAS. «Les campagnes de la Méditerranée occidentale autour de 1300: tensions destructrices, tensions novatrices». *Annales, histoire, sciences sociales*, París, 3 (2011) 663-704.

MANCONI, FRANCESCO. *Cerdeña, un reino de la*

Corona de Aragón. València: Universitat, 2010, 524 p.

RUIZ GONZÁLEZ, DAVID. *Breve historia de la Corona de Aragón*. Madrid: Nowtilus, 2012, 352 p.

SOBREQUES GALLICO, JAUME. *Comtes, reis, comtesses i reines de Catalunya*. Barcelona: Base, 2011, 300 p.

TORU, MORISHITA. "Les guerriers et leurs domestiques dans la ville seigneuriale de Hagi". *Annales, histoire, sciences sociales*, París, 4 (2011) 971-1004.

MODERNA:

EXPÓSITO I AMAGAT, RICARD. "Informació i premsa en temps de guerra: Gabriel Bro (segle XVIII)". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, LIII (2012 = Actes del IV Congrés d'Història de Girona, *La Girona del barroc. El barroc català*) 335-357.

SÁEZ ABAD, RUBEN. *Aljubarrota 1385: Juan I de Castilla y la guerra de Sucesión de Portugal*. Madrid: Almena, 2011

(*Guerreros y Batallas*; 69), 87 p.

Guerra de Separació

BOADAS, SÒNIA. *Literatura en la Guerra de los Treinta Años: Girona, 24-26 de noviembre de 2010*. Pontevedra: Academia del Hispanismo, 2012, 179 p.

Guerra de Successió

BARNOSELL, GENÍS. "La guerra de Successió, 300 anys després". *L'Avenç*, 390 (abril de 2013) 52-55.

Guerra del Francès

BARNOSELL, GENÍS. "Napoleó, el 'gran capità'". *L'Avenç*, 388 (març de 2013) 60-62.

TULARD, JEAN. *Napoleón*. Tr. Jordi Terré. Barcelona: Crítica, 2012, 512 p.

CONTEMPORÀNIA:

Carlinades

ARÓSTEGUI, JULIO – JORDI CANAL. *Carlismo y guerras carlistas. Hechos, hombres e ideas*. Madrid: La Esfera de los libros, 2011, 288 p.

CARIDAD SALVADOR, ANTONIO. *El ejército y las partidas carlistas en Valencia y Aragón (1833-1840)*. València: Universitat, 2013, 364 p.

Cuba i Filipines

ESCRIGAS RODRÍGUEZ, JUAN. *Atlas ilustrado de la guerra de Cuba*. Madrid: Susaeta, 2012, 248 p.

Marroc

COLOMAR CERRADA, VICENTE PEDRO. *Primo de Rivera contra Abd-el Krim*. Madrid: Ediciones de Buena Tinta, 2013, 340 p.

FERNÁNDEZ DELGADO, JUAN JOSÉ. *Como un castillo de naipes. El desastre de Annual*. Madrid: Chiado, 2013, 628 p.

GONZÁLEZ ANDRADAS, ROGELIO. *Campaña del Rif (Marruecos 1859 – 1927)*. Astorga (Lleó): CSED, 2013, 270 p.

GCE

AA.DD. *Armas y uniformes. Guerra Civil*. Madrid: Tikal, 2010, 252 p.

AA.DD. *Legión Cóndor. Alemanes en la Guerra Civil*. Madrid: Tikal, 2010, 246 p.

AA.DD. *Yo estaba allí. Una historia oral de la Guerra Civil y el franquismo en Málaga*. Màlaga: Sarria, 2011, 437 p.

BLÁZQUEZ MIGUEL, JUAN. *La Guardia Civil en la Guerra de España*. Madrid: Barbarroja, 2012, 388 p.

HERNÁNDEZ FIGUEIREDO, JOSÉ RAMÓN. "Avances y estado del comunismo en vísperas de la guerra civil española, según los informes inéditos del Archivo Secreto Vaticano". *Analecta Sacra Tarraconensia. Revista de ciències historico-eclésiàstiques*, núm. 83 (2010) 759-906.

LÓPEZ ESTEVE, MANEL. *Els fets del 6 d'octubre de 1934*. Barcelona: Base, 2013, 465 p.

RODRÍGUEZ PADILLA, EUSEBIO. *Alcaldes y concejales republicanos del Bajo Andarax (Almería) represaliados por el régimen de Franco (1931-1945)*. Mojácar (Almería): Arraez, 2011, 336 p.

RODRÍGUEZ PADILLA, EUSEBIO – MANUEL LEÓN GONZÁLEZ. *La Guerra Civil en Garrucha. Violencia republicana y represión franquista (1936-1945)*. Mojácar (Almería): Arraez, 2010, 432 p.

RODRÍGUEZ PADILLA, EUSEBIO. *República, Guerra Civil y represión franquista en Bcares (Almería)*. Mojácar (Almería): Arraez, 2010, 208 p.

RODRÍGUEZ PADILLA, EUSEBIO. *República, Guerra Civil y represión franquista en Fiñana (Almería), 1931-1945*.

Mojácar (Almería): Arraez, 2010, 320 p.

RODRÍGUEZ PADILLA, EUSEBIO – JUAN TORREBLANCA MARTÍNEZ. *República, Guerra Civil y represión franquista. Olula del Río (Almería), 1936-1945*. Mojácar (Almería): Arraez, 2012, 432 p.

RODRÍGUEZ PADILLA, EUSEBIO – RAMÓN RAMOS SÁNCHEZ. *República, Guerra Civil y represión franquista en Macael (Almería), 1931-1947*. Mojácar (Almería): Arraez, 2010, 408 p.

RODRÍGUEZ PADILLA, EUSEBIO; JUAN TORREBLANCA MARTÍNEZ. *República, Guerra Civil y represión franquista en Sierrro (Almería), 1936-1947*. Mojácar (Almería): Arraez, 2011, 368 p.

RODRÍGUEZ PADILLA, EUSEBIO; FRANCISCO GONZÁLEZ ARROYO. *República, Guerra Civil y represión franquista en Zafarraya (Almería), 1931-1945*. Mojácar (Almería): Arraez, 2011, 368 p.

VIDAL CASTAÑO, JOSÉ ANTONIO. *El sargento Fabra. Historia y mito de un militar republicano*. Madrid: Los libros de la Catarata, 2012, 385 p.

VIÑAS, ÁNGEL. *En el combate por la historia. La república, la Guerra Civil, el franquismo*. Barcelona: Ediciones de Pasado y Presente, 2012, 973 p.

IIGM

DOWNS, LAURA LEE.
"Enfance en guerre: les
évacuations d'enfants en
France et en Grande-Bre-
tagne (1939-1940)". *Annales*,

histoire, sciences sociales,
Paris, 2 (2011) 413-448.

Era atòmica

IBÁÑEZ SAMPOL, ALBERT.
*Franco i la línia P. La
fortificació dels Pirineus
(1940-1957). Els centres de
resistència 52 i 53 de la Cer-*

danya. Sant Vicenç de Cas-
tellet: Farell, 2012, 135 p.

PUIG, GENTIL. "A propòsit
de la guerra de Malí".
L'Avenç, 388 (març de 2013)
4-6.

Ab Initio. Revista digital para estudiantes de Historia [En línia], 2010, núm. 1, www.ab-initio.es

[Selecció]: GARCÍA DE LAS HERAS GONZÁLEZ, MARIANO. "La Revolución de Asturias, ¿Primer acto de la Guerra Civil?" (169-194). **2011, 2 [selecció]:** PIRIS CHOZAS, JORGE. "Trajano: las Guerras Dacias" (17-28); FRANCISCO HEREDERO, ANA DE. "El ejército romano del Bajo Imperio" (29-60); FERNÁNDEZ ESCUDERO, AGUSTÍN. "El XVII marqués de Cerralbo (1845-1922): Primera parte de la historia de un noble carlista, desde 1869 hasta 1900" (135-153); CAMPOS, MIGUEL I. "La historiografía alemana en torno a la internacionalización de la guerra civil española (1936-1939)" (155-179); ORTEGA PERUCHA, JOSÉ MARÍA. "El adiós al Sahara Español" (181-190). **2011, 3 [selecció]:** MORENO POSSE, JOSÉ EUGENIO. "El reflejo en las fuentes de la política militar del emperador Adriano" (23-44); FERNÁNDEZ PALACIOS, JOSÉ MARÍA. "Antecedentes de la doctrina Monroe: posibilidades reales y percepciones acerca de una intervención de la Santa Alianza en Hispanoamérica" (73-96); CAMPOS, MIGUEL I. "La historiografía en torno a la internacionalización de la guerra civil española (1936-1939): el caso italiano" (119-142). **2011, 4 [selecció]:** SÁNCHEZ LLANES, IVÁN. "Álamos de Barrientos y el porqué de Flandes: necesidades políticas, vinculaciones afectivas" (49-65); FERNÁNDEZ ESCUDERO, AGUSTÍN. "El XVII marqués de Cerralbo (1845-1922): Segunda parte de la historia de un noble carlista, desde 1900 hasta 1922" (67-92); CAMPOS, MIGUEL I. "La historiografía en torno a la internacionalización de la guerra civil española (1936-1939): el caso soviético" (93-110); CAPILLA MARTÍN, FRANCISCO. "No Man's land. La guerra de la ex Yugoslavia en el cine" (141-145). **2011, núm. extraordinari 1 [selecció]:** CORPORALES LEAL, CAROLINA. "Moneda y Guerra Civil Española: Delitos monetarios" (169-202). **2012, 5 [selecció]:** CAMPOS, MIGUEL I. "La historiografía en torno a la internacionalización de la guerra civil española (1936-1939): un estado de la cuestión" (59-79); CAPILLA MARTÍN, FRANCISCO. "Pretty Village, Pretty Flame (*Lepa sela lepo gore*). La guerra de la ex Yugoslavia en el cine (II)" (95-98). **2012, 6 [selecció]:** ARAGÓN PÉREZ, ALBERTO. "Rodas desde el siglo IV a.C. hasta la conquista de Roma" (3-28). **2012, núm. extraordinari 2 [selecció]:** TIerno GARCÍA, JORGE. "La moneda en guerra: los procesos independentistas hispanoamericanos (1808-1826)" (227-277); RINCÓN CARRASCO, DANIEL. "Propaganda política en la Guerra Civil: la emisión de billetes" (279-312).

Ancient Society, núm. 40 (2010) [selecció]: ANSON, EDWARD. "The Introduction of the 'sarisa' in Macedonian Warfare" (51-68); FONTANA, FEDERICA. "Crisi della lega Peloponnesiaca e autonomia delle 'poleis' in Senofonte: il caso di Fliunte e Corinto" (215-238). **Núm. 41 (2011) [selecció]:** ECHEVARRÍA REY, FERNANDO. "'Taktitè technè': The Neglected Element in Classical 'Hoplite' Battles" (45-82); ERDKAMP, PAUL. "Soldiers, Roman Citizens, amb latin Colonists in Mid-Republican Italy" (109-146). **Núm. 42 (2012) [selecció]:** COLOMBO, MAURIZIO. "La datazione dell'Epitoma rei militaris e la genesi dell'esercito tardoromano: la politica militare di Teodosio I. Veg. R. mil. 1.20.2-5 et Teodosio II (255-292).

El futuro del pasado. Revista Electrónica de Historia [En línea], 2010, 1 www.elfuturodelpasado.com [selección]: LÓPEZ GARCÍA, JUAN CARLOS. "Arquitectura defensiva protohistórica. Perspectivas metodológicas" (189-201); PANIAGUA AGUILAR, DAVID. "Escribir literatura polemológica en Roma" (203-221); VILARIÑO RODRÍGUEZ, JOSÉ JAVIER. "La evolución del arquero en el contexto bélico griego" (263-277); HERNÁNDEZ PRIETO, ENRIQUE. "La 'economía de guerra' romana durante la Segunda Guerra Púnica en Hispania" (411-423). 2011, 2 [selección]: TIRADOR GARCÍA, VÍCTOR. "Caballo y poder. Las élites ecuestres en la Hispania indoeuropea" (79-95); SIERRA ESTORNÉS, DAVID. "El combate en la Roma republicana: una aproximación a las características generales de la batalla antigua" (131-146). 2012, 3 [selección]: BETETA MARTÍN, YOLANDA. "La feminidad normativa y la violencia sexual en el III Reich. La deconstrucción de las identidades femeninas y la explotación sexual de las mujeres en los campos de concentración y exterminio" (107-135); ALEGRE LORENZ, DAVID. "Yugoeslavia: entre el progreso y el abismo. Una aproximación a la postguerra en los márgenes de Europa" (459-479).

Historias del Orbis Terrarum. Estudios Clásicos, Medievales, Árabes y Bizantinos [En línea], 2009, 1 www.orbisterrarum.cl [selección]: QUEZADA RODRÍGUEZ, CRISTINA. "Los Horrores de la Guerra: la expedición a la isla de Melos y la tragedia 'Las Troyanas'" (4-12). 2009, 2 [selección]: SÁNCHEZ BARCAZO, CÉSAR. "Los infieles a las puertas de Constantinopla. Los primeros esfuerzos árabes de tomar la Nueva Roma" (55-76); ÓRDENES HERMOSILLA, HÉCTOR. "Las cruzadas en Bizancio: visiones y acciones entre los siglos XI y XIV" (170-186). 2009, 3 [selección]: MENEGHELLO, RAIMUNDO. "Las milicias concejiles en la plena Edad Media Hispana. El caso de Castilla y León en los siglos XII y XIII" (93-102). 2010, 1 (*Actas de Jornadas y Coloquios*) [selección]: GUZMÁN SOTO, FRANCO. "Las Guerras Púnicas. El nacimiento del imperio romano" (19-32). 2011, 7 [selección]: RIEDEMANN L. VALERIA. "Etruscos y romanos: escenas de batalla y sacrificio en monumentos funerarios inspirados en la mitología griega" (9-28). 2011, 1 (*Anejos de Estudios Clásicos, Medievales y Renacentistas*) [selección]: ALVARADO H., TAMARA. "Cruzada y reconquista a partir del Poema del Mio Cid: una lectura de las estructuras socio-políticas para los siglos XI-XIII" (35-44). 8, 2012 [selección]: ARAYA VALENCIA, BORIS. "La presencia de la guerra de Troya en el *Libro de Alexandre*: un *exemplum* medieval (siglo XIII d.C.)" (12-28). 9, 2012 [selección]: CASTRO HERNÁNDEZ, PABLO. "La guerra en el mundo islámico y sus formas de aplicación contra los reinos cristianos. Algunas precisiones conceptuales en torno a las aceifas, algazúas, y yihad en al-Andalus (ss. X – XI d.C.)" (15-50); ACUÑA CERDA, MARÍA CONSTANZA. "Estado de la cuestión acerca de las dinámicas de frontera en la Hispania del Cid. Relaciones pacífico/guerreras entre Castilla y al-Andalus durante el siglo XI" (53-63). 2012, III (*Anejos de Estudios Clásicos, Medievales y Renacentistas*) [selección]: SOLARI TRUFFY, MACARENA. "El bronce en Homero" (1-10); CASTRO HERNÁNDEZ, PABLO. "Algunas consideraciones en torno al rol del califa en al-Andalus y su papel en la defensa del Islam (ss.X-XI)" (30-42). 2013, V (*Anejos de Estudios Clásicos, Medievales y Renacentistas*) [selección]: VÁSQUEZ GIBSON, PAZ. "Los Horacios y los Curiaceos: la pervivencia de una leyenda romana" (18-39).

Revista de Claseshistoria. Publicación digital. Historia, Ciencias Sociales y Humanidades [En línea] Juny de 2009, www.claseshistoria.com [selección]: AGUILAR BARAJAS, ANTONIO. "Una historia épica: las Guerras Médicas" (artículo núm. 20). Agost de 2009 [selección]: HERNÁNDEZ BUBEROS, ADOLFO. "La amenaza de los pueblos del norte sobre la República de Roma: galos y germanos antes del siglo I" (art. 28); LIARTE ALCAINE, MARÍA ROSA. "Hernán Cortés, el Conquistador" (art. 29); LIARTE ALCAINE, MARÍA ROSA. "Cortés, marqués del Valle de Oaxaca" (art. 30); LIARTE ALCAINE, MARÍA ROSA. "El final de los días de Cortés" (art. 31); AGUILAR BARAJAS, ANTONIO. "Espartanos, guerreros del Peloponeso" (art. 33); MARTÍNEZ RIVAS, ALICIA. "El imperialismo ateniense" (art. 34). Setembre de 2009 [selección]: LIARTE ALCAINE, MARÍA ROSA. "La Iglesia y la Guerra Civil Española" (art. 46). Noviembre de 2009 [selección]: SEGADO-ÚCEDA, MANUEL JESÚS. "La colonización cartaginesa en la península ibérica" (art. 61). Març de 2010 [selección]: SEGADO-

ÚCEDA, MANUEL JESÚS. "Los señores de la guerra. Historia de los ejércitos en la Antigüedad. Roma. De las primeras legiones republicanas a las legiones del imperio. I. La Guerra Terrestre" (art. 95); **LIARTE ALCAINE, MARÍA ROSA**. "Europa durante la Guerra de los Treinta Años y la paz y el espíritu de Westfalia" (art. 114); **RODRÍGUEZ TEN, MARÍA ELENA**. "La utilidad de los poemas homéricos como fuente histórica" (art. 135); **GONZÁLEZ BOYERO, MARCO ANTONIO**. "El Régimen de Vichy: fascismo en la Francia libre' (1940-1944)" (art. 136); **LIARTE ALCAINE, MARÍA ROSA**. "Reacción de la Iglesia ante las cruzadas" (art. 156). **Juny de 2010 [selecció]: SÁNCHEZ NEGRO, MARÍA BEGOÑA**. "Francia, 1814-1815" (art. 161). **Setembre de 2010 [Selecció]: ROJANO SIMÓN, MARTA**. "La Francia de Luis XIV" (art. 165); **MARTÍN PÁRRAGA, JAVIER**. "Los bombardeos de Dresde a través de la mirada de Kurt Vonnegut" (art. 166). **Diciembre de 2010 [selecció]: RUÍZ ORTIZ, MIGUEL ÁNGEL**. "La guerra de Sucesión Española 1701-1715" (art. 178). **Agost de 2011 [selecció]: PÉREZ CIPITRIA, AGUSTÍN**. "La defensa militar de Zaragoza en la película Agustina de Aragón 1950" (art. 215). **Setembre de 2011 [selecció]: GIMÉNEZ YESTE, JOSÉ MIGUEL**. "Breve historia de la guerrilla antifranquista en Andalucía" (art. 223). **Octubre de 2011 [selecció]: BARRERA LUNA, RAÜL**. "Perspectivas del Pasado. La conquista del Perú" (art. 230); **FISLER LAMELAS, GUILLERMO**. "Las revueltas comuneras de Castilla y Nueva Granada; un análisis comparado" (art. 233). **Diciembre de 2011 [selecció]: GONZÁLEZ PUEBLA, CRISTIÁN**. "Por venganza, por botín o por recursos: los saqueos realizados por los ejércitos durante la Patria Vieja (1813-1814)" (art. 262). **Febrero de 2012 [selecció]: SANTOS ESCRIBANO, FRANCISCO**. "La Primera Guerra Carlista en Navarra y sus consecuencias: las ventas de 'corralizas', otro modelo de desamortización" (art. 283). **Abril de 2012 [selecció]: ZURERA ÁLVAREZ, FRANCISCO GABRIEL**. "La Guerra Civil Española: Ejemplos de utilización del terror como instrumento de guerra por parte del bando sublevado" (art. 290). **Mayo de 2012 [selecció]: ORTUÑO ARREGUI, MANUEL**. "Los templarios en la Corona de Aragón" (art. 301). **Setembre de 2012 [selecció]: ALJARILLA PÉREZ, NICOLÁS**. "La guerra de los Balcanes en el marco de la Segunda Presidencia Española de la Unión Europea y su reflejo en la prensa" (art. 314). **Noviembre de 2012 [selecció]: PAREDES MUÑANTE, JORGE GUILLERMO**. "Guerra del Pacífico entre Perú, Bolivia y Chile. El viaje de Prado (Diciembre 1879) y la falsificación de misivas" (art. 330); **FERREIRA NAVARRO, MARCOS**. "La intervención de Europa en los conflictos de la Antigua Yugoslavia" (art. 331). **Diciembre de 2012 [selecció]: RUÍZ ORTIZ, MIGUEL ÁNGEL**. "La monarquía española de los Áustrias en los siglos XVI y XVII" (art. 336). **Febrero de 2013 [selecció]: PÉREZ CIPITRIA, AGUSTÍN**. "La participación de los servicios de inteligencia alemanes en la Guerra Civil Española (1936-1939)" (art. 344). **Març de 2013 [selecció]: "Aspectos relacionados con la Península Ibérica en Apiano: sobre Iberia y Aníbal" (art. 353).**

Tiempos Modernos. Revista electrónica de Historia Moderna [En línea], 2011, vol. 7, núm. 22, www.tiemposmodernos.org [selecció]: CHAÍN-NAVARRO, CELIA - JUAN JOSÉ SÁNCHEZ-BAENA. "La configuración del primer sistema de información cartográfico naval en España: conocimiento, representación y difusión" (22 p.). **2011, vol. 7, núm. 23 [selecció]: DONGIL Y SÁNCHEZ, MIGUEL**. "La Guerra de Sucesión en el Concejo de Gijón (1702-1712): La participación militar, la defensa y las aportaciones al esfuerzo bélico" (29 p.); **ECHARRI IRIBARREN, VÍCTOR**. "La verdadera autoría y fecha del plano de Alicante atribuido a Juan Bautista Paravesino y datado en 1656" (15 p.); **GARÉS TIMOR, VICENT MANUEL**. "Poder político y violencia social en la villa de Alzira. De la superación de la Primera Germanía a la reordenación de la insaculación a mediados del Quinientos" (34 p.). **2012, vol. 7, núm. 24 [selecció]: PÉREZ MILLÁN, MARÍA ISABEL**. "Antonio Montañut, Esteban de Panón y Juan Martín Zermeno. Tres propuestas para la defensa del castillo de Alicante" (32p.); **GARCÍA HERAS, VÍCTOR ALBERTO**. "San Clemente en la Guerra de Sucesión (1700-1712): un reconocimiento insuficiente" (38 p.). **2012, vol. 7, núm. 25 [selecció]: GONZÁLEZ AVILÉS, ÁNGEL BENIGNO**. "Mejoras en las fortificaciones abaluartadas de Alicante durante la Guerra de Sucesión" (29 p.).

L'ESPASA I LA PLOMA

La Conclusión, d'un soldat hispànic del Camp de Tarragona que es deia Pedro Calderón de la Barca

El primer conflicte en el qual aparegué l'anomenada “guerra de la tinta”, fou la Revolució de 1640 i subsegüent guerra de Separació. D'un bàndol (**Felip III** i Castella) i de l'altre (**Lluís I**, amb Catalunya i França), brollà com a bolets tota una plèjade d'escrits i publicacions sota diferents denominacions (apologia, *apoyos de la verdad*, avisos, carta, document, justificació, memòria, pedra de toc, proclamació, relació, súplica, verdadera relació, etcètera) que exposaven les raons d'uns i d'altres. Així, de la mateixa manera que als camps de batalla els soldats s'intercanviaven trets, al món intel·lectual de la cultura escrita es llençaven al cap volums llibraris, sovint escrits per les primeres plomes de la corona. El 1640, una d'elles coincidí que prestava serveis militars en virtut de l'hàbit de Sant Jaume que el seu rei li havia concedit feia uns anys. **Calderón de la Barca** ja estava consagrat com el gran poeta i escriptor de comèdies que fou (de fet, la mercè de l'hàbit – 1636- volia recompensar la seva genialitat amb la ploma), i en mobilitzar els cavallers dels ordes militars, hagué d'acudir a servir com els companys. Amb ells vení a Catalunya i prengué part en els dos primers anys de guerra. Home inquiet, intel·lectual polifacètic, se li atribueix un escrit de poques pàgines, que aquí analitzarem, la *Conclusión defendida por un soldado del Campo de Tarragona del ciego furor de Cataluña*.

PEDRO CALDERÓN DE LA BARCA Y BARREDA GONZÁLEZ DE HENAO RUÍZ DE BLASCO Y RIAÑO (Madrid, 1601-1682), ha estat considerat una de les més brillants figures del teatre barroc. L'estil que va imprimir **Lope de Vega** a les comèdies de teatre veurien la seva culminació amb l'obra calderoniana, d'altra banda, també força prolífica (atès que ell mateix comptava 110 comèdies i una vuitantena d'obres menors). CALDERÓN perfeccionà tècnicament l'obra del seu precursor, en reduir el nombre d'escenes i depurar-ne aquells elements sobrers. Aconseguí dotar les comèdies teatrals d'una sensibilitat molt particular, tot potenciant la posada en escena i la música.

Fill d'un secretari del Consell i Comptadoria d'Hisenda i d'una dama noble, fou el tercer de cinc germans, però el més dotat per als estudis, cosa que acredità al Col·legi Imperial dels Jesuïtes de Madrid i a les universitats d'Alcalà i de Salamanca. Aviat abandonà la carrera eclesiàstica cap a on la família l'orientava i inicià la militar, sense estar-se d'embolicar-se en jocs, pendències i plets que l'obligaren a marxar, al servei del duc de **Frías**, per Flandes i Itàlia (1623-1625). Allí prengué part en diverses campanyes militars, fins que involucrat en un homicidi passà al servei del Connestable de Castella. Recalà a la Cort des de 1625, i es guanyà la vida amb la producció d'enginyoses comèdies que el van fer famós i grat als ulls del rei. Aquest el va tenir en nòmina per a l'estrena de comèdies al palau de l'Alcàsser o al del Buen Retiro.

El 1636 **Felip IV** el nomenà cavaller de l'Orde de Sant Jaume, inici d'una segona fase de la seva carrera militar, atès que la guerra contra França comportaria una sèrie de mobilitzacions militars a les quals estava obligat a acudir. Així, fou mobilitzat el 1638, al servei del duc del Infantado, i prengué part en el socor d'Hondarríbia. El 1640 els segadors es revoltaren a Catalunya i occiren al virrei i a molts jutges de la Reial Audiència. Per sufocar la revolta i restablir el poder reial a Catalunya, s'aixecà un gran exèrcit, al front del qual es posà al marquès de **Los Vélez**. **PEDRO CALDERÓN DE LA BARCA** i el seu germà **José**, participaren en tots els combats d'aquella campanya militar (el Perelló, Vila-seca, Cambrils, Martorell, Montjuïc) com a capitans, **PEDRO**, de cavalls, i **José**, d'infanteria. L'octubre de 1641, havent finalitzat el setge de Tarragona, el virrei interí marquès de la **Hinojosa** l'envià a la Cort amb la certesa que no havia ningú millor que ell per explicar de primera mà a **Felip III** els esdeveniments succeïts a Catalunya fins aquell moment, a més de l'estat de l'exèrcit, la remonta de la cavalleria, el llistat dels efectius de què disposaven, el bescanvi de presoners, etcètera. Després d'una temporada a Madrid, retornà a Catalunya per participar en la batalla de les Forques (7 d'octubre de 1642), derrota que el sumí en tal desengany que optà per deixar el servei de les armes.

Pedro Calderón de la Barca vers 1640

[La Literatura universal – literaturauniversalmariv.blogspot.com]

De tornada a Madrid, la guerra ho havia canviat tot i amb els teatres tancats, entrà al servei del duc d'**Alba**

(1645), a qui féu de secretari. Posteriorment, ingressà en religió com a terciari i s'ordenà el 1651. Al llarg d'aquella dècada, conreà els autos sacramentals i els drames, fins a acreditar-se com el millor dramaturg de la Cort. El 1663 el rei el nomenà capellà d'honor i el 1666 passà a ser capellà major del nou rei **Carles II**.

La *Conclusión* és un escrit anònim de cinc fulls que es va publicar imprès vers 1641. Se li va atribuir a **PEDRO CALDERÓN DE LA BARCA** perquè així ho afirmava el cronista oficial del rei, **JOSÉ PELLICER DE TOVAR**. Pel contingut, E.ZUDAIRE afina una data de composició entre

mitjan desembre de 1640 i el 26 de gener de 1641, data de la batalla de Montjuïc. Nosaltres, emperò, creiem que interpreta erròniament el passatge que dóna suport a la seva especulació i que hauríem de retrassar la data i suposar que la va escriure a Tarragona estant, probablement, durant el setge entre maig i agost de 1641. L'anonimat de l'obreta no ens estranya si pensem que CALDERÓN solia escriure a sou i per encàrrecs i que bona part de la producció d'aquella “guerra de la tinta”, va aparèixer sense el nom de l'autor.

A la *Conclusión*, CALDERÓN adopta les al·legacions dels polítics i militars castellans envers la revolta segadora i verteix les idees d'aquests, en un intent de rebatre els principals arguments dels catalans. L'argumentari que rebat està extret de la *Proclamación Católica*, el principal i a bastament difós manual català reivindicatiu. Efectivament, l'escrit està plantejat tal i com ho faria un magistrat, amb una exposició inicial dels arguments de la part contrària i una bateria dels que els rebaten, un per un. En l'argumentació que l'autor desplega es pot entreveure la visió bruta i prepotent dels militars i polítics castellans envers els catalans revoltats. Al fet que els soldats allotjats cometessin tot d'excessos i abusos, ell hi oposava la precisa necessitat de conservar l'exèrcit que havia passat les penalitats de la campanya de Salses, el dret a la pròpia defensa (doncs havien estat els catalans els primers a atacar-los!) i la consideració de que, en tot cas, eren soldats del rei [i és clar, se'ls havia de deixar fer...]. Al fet que els militars castellans perpetrassin delictes sacrílegs amb l'incendi i saqueig d'esglésies a Montiró i Riudarenes, oposava que als soldats se'ls hi havia anat la mà amb el foc (*“luego, si la intención hubiese sido quemar una cassa y no un Templo, aunque por la comunicación del fuego, el Templo se abrase aquel no sería incendiario de un Templo sino de una casa, esta es razón que absuelve al agresor”*) i tenia la poca vergonya d'afegir que *“fueron los mismos naturales tuos los que le cometieron por hazer mayor la disculpa de sus rencores”*; a més, si els castellans eren sacrílegs, més ho eren els francesos amb els seus exèrcits plens d'hugenots malpenedits [l'al·legat del “i tu més”]. El tercer tret era contra la brutalitat del militar castellà, que a Catalunya envaint *“abrassa, roba, forza, despedaza y hace esclavos...”*. Assegurava que s'havia respectat la vida a tots els presoners [fals!, ja que els primers anys no hi va haver quarter per als catalans] i excusava el cas de Cambrils. I aquí sí que cal dir que dóna unes explicacions que, tot i la inexcusabilitat de la matança perpetrada, hem de reconèixer que ens semblen força verosímils i que constitueixen la versió dels fets més plausible, lògica i coincident que hem trobat. Reforça la versió i torna a recórrer al “i tu més”, i retreu la massacre que els miquelets perpetraren a l'hospital de Vilafranca del Penedès contra els pacients hispànics. Finalment, adopta un posat teòric i acaba plantejant que una república només podia aspirar a la llibertat en tres supòsits: la conservació de la Fè, la llibertat de la Pàtria o la defensa de la vida, i que *“ninguno destos tres milita en tu levantamiento”* [i això malgrat la invasió militar desproporcionada, els incendis, sacrilegis, assassinats i massacres!]

Els darrers paràgrafs els reserva per fer servir alternativament el pal i la mà estesa. **Felip III** tenia dos exèrcits dins del Principat i *“la guerra es fuerza que se prosiga por que tú no quieres ponerte en manos de su Magd.”* i li desventurava un panorama apocalíptic de *“continuos inconvenientes que tray tras si la guerra: muertes, ambres, enfermedades, violencias, robos, miserias, lástimas y desdichas, siendo teatro tus campañas, donde la fortuna represente tus tragedias”*. I encara serà pitjor quan el rei *“no te castigue como hija propia, sino que te conquiste como a nacion extraña...”*. Llavors, la culpa no seria dels seus soldats, ans de l'exèrcit francès que acudeixi a l'ajut i que *“entrará quemando tus campos,*

derribando tus lugares, sin que aya vid, árbol, ni mies que el fuego no consuma de manera que quando (suposicion imposible por ser contra el poder y la razon) quedases victoriosa, quedarás para muchos años destruida”. Pronosticava [aquest cop, encertadament] que els francesos esdevindrien més odiosos que ningú i que “llegará el dia que te dé mas cuidado el como te as de librar de tus baledores, que de tus enemigos, pues no por venir a favor tuio, an de dexar de consumir tus frutos, de gastar tus haveres, y de gozar de la ocassion de verte necesitada dellos”. Les últimes paraules són de lloança a la proverbial lleialtat de la ciutat de Barcelona, una ensabonada final per deixar bon sabor de boca després de tanta amenaça inclement.

La *Conclusión* de PEDRO CALDERÓN DE LA BARCA va publicar-se impresa i segons PALAU Y DULCET, ho fou a Pamplona el 1641. Almenys alguna de les còpies va sobreviure enmig dels patracols de la Biblioteca Nacional de Madrid, concretament a la secció de *Manuscritos*, núm. 18.717-15, f. 123-127 [ZUDAIRE]. L'any 1953 la va transcriure íntegrament E.ZUDAIRE, qui la va trobar, però existeix alguna altra transcripció, com la d'I.ARELLANO que respecte de l'anterior “moderniza grafías y corrige puntuación”, però també prescindeix inexplicablement d'entre un 35-40% del text. Aquesta última versió consta a la Xarxa. A Catalunya es pot consultar a la Biblioteca del Monestir de Montserrat (ms. 1.240).

[MG]

PALAU Y DULCET, ANTONIO. *Manual del librero hispanoamericano. Bibliografía general española e hispano-americana desde la invención de la imprenta hasta nuestros tiempos con el valor comercial de los impresos / descritos por....* Barcelona: Sub. anticuaria de A. Palau [San Feliú de Guixols: J.M. Viader], 1948, t. IV, p. 8.

ZUDAIRE [HUARTE], EULOGIO. “Un escrito anónimo de Calderón de la Barca”. *Hispania. Revista Española de Historia*, t. XIII, núm. LI (abril-juny de 1953) 268-293.

IBAÑEZ LOSADA, ISABEL. “Sinopsis biográfica de Calderón de la Barca y el Arte de su tiempo”. *Goya*, 161-162 (1981) 354-367.

GARCÍA LORENZO, LUCIANO (Coord.): *Calderón*. Actas del Congreso Internacional sobre Calderón y el teatro español del Siglo de Oro (Madrid, 8-13 de juny de 1981). Madrid: CSIC, 1983.

ARREDONDO, MARÍA SOLEDAD. “Armas de papel: Quevedo y sus contemporáneos ante la guerra de Cataluña”. *La Perinola*, 2 (1998) 117-151, p. 126-127.

ALCALÁ-ZAMORA Y QUEIPO DE LLANO, JOSÉ. “Los mares portugueses en Calderón”. *Estudios Calderonianos*, 2000, 247-272.

ALCALÁ-ZAMORA Y QUEIPO DE LLANO, JOSÉ – ERNEST BELENGUER CEBRIÀ (Coord.). *Calderón de la Barca y la España del Barroco*. II. Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2001.

ALCALÁ-ZAMORA Y QUEIPO DE LLANO, JOSÉ. “Homenaje a Don Pedro Calderón de la Barca”. *Militaria. Revista de Cultura Militar*, UCM, 15 (2001) 75-84.

ARELLANO, IGNACIO (ed.). *El socorro general*. Pamplona/Kassel: Universidad de Navarra/Kurt & Roswitha Reichenberger, 2001, p. 46.

Calderón. Innovación y legado. Actas selectas del IX Congreso de la Asociación Internacional de Teatro Español y Novohispano de los Siglos de Oro. [Madrid]: Peter Lang, 2001.

Calderón desde el 2000 (simposio internacional complutense). [Madrid]: Ollero y Ramos, 2001.

COTARELO Y MORI, EMILIO – JUAN MANUEL ESCUDERO BAZTÁN – IGNACIO ARELLANO AYUSO. *Ensayo sobre la vida y obras de D. Pedro Calderón de la Barca*. Madrid: Vervuert, 2001.

APARICIO MAYDEU, JAVIER. “Calderón de la Barca”. Dins: HUERTA CALVO, JAVIER. *Historia del teatro español*. I. *De la Edad Media a los Siglos de Oro*. Madrid: Gredos, 2003, 1.097-1.148.

ESPARZA, JOSÉ JAVIER. “Calderón de la Barca. Soldado, cura y poeta”. *Época*, 1.347 (2011) 78-81.

NOTÍCIES:

Conferències, tertúlies i xerrades

Dijous 24 de gener de 2013, a les 19:00h., la sala d'actes M2 de l'Arxiu Municipal de Tarragona (segona planta de l'Espai Tabacalera), acollí la conferència que pronuncià Jordi Piqué Padró "**Tarragona sota les bombes (1937-1939)**".

[www.tarragona.cat]

Dilluns, 6 de maig següent, el Centre de Lectura de Reus organitzà la conferència "**El Dret marítim català: aproximació a la seva història**", que pronuncià a la sala d'actes de la seva seu, el catedràtic en dret i llicenciat en història Anton Jordà i Fernández.

Dimecres, 9 de maig, va ser el Taller d'Història de Gràcia qui va organitzar la conferència "**Les ambicions territorials d'Alemanya a finals dels anys 30 i el desencadeament del conflicte. El drôle de guerre**", pronunciada per Ruben Padilla. L'acte, que va tenir lloc a la Finca Sansalvador de Gràcia, s'integrava dins de la Primavera d'Història a la finca Sansalvador "La Segona Guerra Mundial".

El mateix dia, el Centre d'Estudis Mont-roigencs organitzà la conferència "**Una aproximació a Jaume I. El gran rei de la Catalunya medieval**", a càrrec de Jaume Borràs i Galceran. L'acte va tenir lloc a la Casa de Cultura Agustí Sardà, de Mont-roig del Camp, i s'inicià a les 20h.

L'endemà, dia 10 de maig de 2013, a les 19h., la Biblioteca Pública Trinitat Fabregat, d'Alcanar, fou l'escenari de la conferència "**La Memòria oral sobre la Guerra Civil al terme municipal d'Alcanar**", dins del cicle Cultura Viva 2013, que va pronunciar M. Helena Fibla Reverté. L'acte fou organitzat per l'Associació Cultural Lo Rafal i comptava amb la col·laboració de la D.G. de Cultura Popular, Associacionisme i Acció Cultural i del Museu de les Terres de l'Ebre.

Dins del VII Memorial Francesc Cabré, d'Arqueologia, l'Institut d'Estudis Vallencs, va organitzar la conferència "**Els cavalls dels ibers**", pronunciada per Ariadna Nieto. L'acte va tenir lloc divendres 24 de maig a la seu de l'IEV.

Dins del Cicle del 75è Aniversari de la Guerra Civil, el Centre de Lectura de Reus va organitzar per al dia dilluns 3 de juny de 2013, a la seva sala d'actes, la conferència: "**L'ocupació de Reus i els catalans 'nacionales'**". L'acte fou a les 19:30h., i anà a càrrec del professor de la URVT Joan M. Thomàs.

Divendres dia 7 de juny, l'associació tot Història Associació Cultural, organitzà per a les 18:30h., la tertúlia d'Història "**El mundo clásico. La epopeya de Grecia y Roma**". L'acte va desenvolupar-se a la seu de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, a Ca l'Ardiaca, i va anar a càrrec de Robert Fox Lane.

El mateix dia, a Bocairent (Vall d'Albaida), l'Institut d'Estudis de la Vall d'Albaida va organitzar, en col·laboració amb l'Ajuntament de Bocairent, per a les 20:00h., la conferència "**L'Hospital Militar Internacional d'Ontinyent i la sanitat en guerra**", que va pronunciar Joan Josep Torró i Martínez, professor associat del Departament d'Educació Comparada i Història de l'Educació de la Universitat de València, a la Sala Joan de Joanes de Bocairent. L'acte, s'emmarcà dins del cicle de conferències sobre la Guerra Civil a la Vall d'Albaida, i pretenia exposar l'experiència de solidaritat europea d'aquest hospital i

les actuacions en matèria de sanitat militar.

L'endemà dia 8, els Amics i Amigues de l'Ebre van organitzar una conferència-passejada pels **Espais de la Batalla de l'Ebre, a la Terra Alta**, d'accés i inscripció gratuïta.

Juanjo Cortés pronuncià, dilluns dia 10 de juny següent, la conferència "**Pere I el Catòlic i la batalla de Muret (1213)**". L'acte, que va tenir lloc a l'Arxiu Nacional de Catalunya, d'accés lliure, estava organitzat per la Societat Catalana de Genealogia, Heràldica, Sigil·lografia, Vexil·lologia i Nobiliària i constituï la cloenda del curs 2012-2013.

[www.irmu.org]

Cursos/Tallers

El Centre Cívic Navàs, de Barcelona, acollí l'inici del curs-taller d'**introducció a la Història de l'Europa Moderna, del segle XV al XVIII**, dimecres dia 17 d'abril de 2013, a les 18h. L'acte va estar organitzat per Tot Història. Associació Cultural, i va anar a càrrec de Gregor Siles. El preu per a prendre-hi part, va ser de 38'20 €. El curs s'allargà fins el dia 10 de juny, amb sessions tots els dimarts a les 18h.

[www.irmu.org]

Exposicions

Del 19 d'abril al 12 de maig de 2013, la sala d'exposicions del Museu Arxiu de Sant Andreu de Llavaneres, mantingué oberta al públic l'exposició "**Art i guerra: destrucció, espoli i salvaguarda del patrimoni durant la Guerra Civil**". La mostra va estar organitzada pel Museu Arxiu de Sant Andreu de Llavaneres.

[www.irmu.org]

Presentacions

Dijous, 24 de gener de 2013, a les 20:00h., va tenir lloc, a la sala d'actes del Vinseum de Vilafranca del Penedès, la conferència visual de presentació del llibre **El Penedès sota les bombes. Crònica d'un setge aeri (1937-1938)**, a càrrec de Ramon Arnabat i David Iñíguez, dels autors Adrián Cabezas i David Gesalí. L'acte estava organitzat per l'Institut d'Estudis Penedesencs. L'endemà, també a les 20h, es repetia el mateix acte, amb els mateixos protagonistes, a la sala d'actes del Centre Cívic L'Estació, del Vendrell.

[www.iepenedesencs.org]

Diumenge, 27 de gener de 2013, a les 12:00h., la sala Coromines de la seu del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles (que organitzava), a Banyoles (Pla de l'Estany), fou escenari de l'acte de presentació, a càrrec de Genís Barnosell, del llibre **La guerra del Francès al Pla de l'Estany**. Aquesta activitat comptava amb una subvenció de la VI Convocatòria d'Ajuts a Publicacions de Centres d'Estudis de l'IRMU.

[www.cecbanyoles.cat]

La presentació del llibre de David Gesalí i David Iñíguez, **La guerra aèria a Catalunya (1936-1939)**,

impulsada per l'editorial Rafael Dalmau, ha tingut diversos escenaris. Dimecres, 13 de maig de 2013, fou al Departament de Governació i Relacions Institucionals de la Generalitat de Catalunya (Barcelona), coorganitzadament entre Dalmau Editor i el Memorial Democràtic. El llibre tornava a presentar-se, dimecres 3 d'abril a les 19h., a Can Jonch, de Granollers, coorganitzat amb el Centre de Cultura per la Pau. També divendres dia 12 d'abril, fou presentat, a les 19h., a Can Ginestar – Les Golfes, de Sant Just Desvern (coorganitzat amb el Centre d'Estudis Santjustencs i Desvern Accions), i el 25 d'abril següent a les 18:30h., a Can Riera – Espai Memòria L'Hospitalet, de l'Hospitalet de Llobregat, coorganitzat amb el Museu de l'Hospitalet.

[www.rafaeldalmaueditor.cat]

Ramon Arnabat Mata presentà el llibre de Pedro Otiña Hermoso *El camp d'aviació de la Pineda (Vila-seca, Tarragona)*, el dilluns dia 22 d'abril de 2013, a les 20h. L'acte va tenir lloc a la sala polivalent de l'Antic Hospital, i va estar organitzada per l'Agrupació Cultural Vila-seca.

La Fundació Bosch i Cardellach, de Sabadell, va organitzar per al dia 5 de juny de 2013, a les 19:30h., la presentació del llibre *La Tercera Catalunya (1936-1940)*, d'Arnau González Vilalta. L'acte, que va anar a càrrec de Josep Lluís Martín i Berbois, va transcórrer a la sala d'actes de la Fundació B&C.

L'endemà dijous dia 6 de juny, a les 20:00h., el Centre d'Estudis del Bages organitzà la presentació del llibre de Gentil Puig i Moreno *El passat ens empaita: vicissituds d'un fill d'exiliat republicà*. Va tenir lloc al Museu Comarcal de Manresa i anà a càrrec d'Agnès Torras i Joan Vilamala.

L'endemà, divendres, dia 7, Alejandro Martínez presentà el seu llibre *El poder feudal, els seus agents i el territori: el vescomtat de Cabrera*. L'acte va tenir lloc al Centre Cultural Els Forns, de Breda, a les 20:00h., i va estar organitzat pel Centre d'Estudis Selvatans.

[www.irmu.org]

Visites guiades i itineraris

Dissabte, dia 4 de maig de 2013, a partir de les 10h., el Centre d'Estudis Santjustencs organitzà un itinerari de la guerra del Francès a Sant Just Desvern, a càrrec de Juli Ochoa i González.

[www.irmu.org]

Jornades sobre els bombardejos

Entre el 24 i el 26 de gener se celebrà a l'Arxiu Municipal de Reus la **Jornada de Treball, Els Bombardeigs a Catalunya durant la Guerra Civil**, organitzada per Carrutxa i el mateix arxiu. La jornada començà el dijous 24 de gener amb l'obertura d'una mostra de documents municipals referents als bombardeigs i la construcció de refugis antiaeris (1937-1938) i amb la conferència "**La defensa de la ciutat –activa i passiva– durant la Guerra Civil**", a càrrec d'Ezequiel Gort, dins el cicle «El document del mes». El dia 25 es dedicaren unes sessions obertes a estudiants de Secundària i Batxillerat, mentre que el gruix de la jornada es dugué a terme dissabte 26 de gener, amb la presentació de sengles publicacions sobre els bombardejos durant la Guerra Civil, que van anar a càrrec dels autors: David Gesalí, David Iñiguez, Ramon Arnabat, Ezequiel Gort i Salvador Palomar.

[<http://carrutxa.blogspot.com>]

Jornada de Patrimoni Històric. Commemoració del 300 aniversari del 1714. L'impacte del règim borbònic a la comarca de les Garrigues

Dissabte, 8 de juny de 2013, al castell de La Floresta (Les Garrigues), tingué lloc la Jornada de Patrimoni Històric dedicada a la **Commemoració del 300 aniversari del 1714, L'impacte del règim borbònic a la comarca de les Garrigues**, organitzada pel Centre d'Estudis de les Garrigues, en col·laboració amb el CEL Vilosell, el Consell Comarcal de les Garrigues, l'Ajuntament de la Floresta i l'IRMU.

L'accés i la participació a la Jornada era lliure, i es desenvolupà amb el següent programa:

16.30 h - Salutacions i presentació de la jornada de treball, a càrrec de Juli Muro Manso, Jaume Setó Cornadó i Josep Rubió Sobreperere.

16.45 h - "L'impacte del règim borbònic a Catalunya: una visió general", a càrrec de Josep M. Teixidó.

17.15 h . "La documentació sobre les Garrigues del segle XVIII a l'Arxiu Històric de Lleida, el Cadastre de Patiño", a càrrec de Joan Farré.

17.45 h - "Una perspectiva de comparació: l'impacte del règim borbònic a la Conca de Barberà", a càrrec de Josep M. T. Grau Pujol.

18.15 h - Pausa-cafè.

18.30 h - Presentació de treballs realitzats sobre el segle XVIII a la comarca de les Garrigues.

19-15 h - Taula rodona: "Perspectives de treball del projecte 1714. L'impacte del règim borbònic a la comarca de les Garrigues", amb Josep M. Pasqual, Ramon Miró, Santi Arbós i Miquel Germà. Moderador: Vicenç Aguado.

[www.irmu.org]

Jornades de Patrimoni Històric, 75è aniversari de la batalla de l'Ebre

Entre l'1 i el 5 de maig de 2013, van tenir lloc a Campredó, les **Jornades de Patrimoni Històric** amb el títol del **75è Aniversari de la Batalla de l'Ebre**, organitzades per Lo Riu. Associació per l'estudi del patrimoni arqueològic i històric de les Terres de l'Ebre i l'Associació Soldevila, i amb la col·laboració de l'EMD Campredó i del Grup de Recreació Històrica Ejército del Ebro. Les activitats que es van desenvolupar durant aquests sis dies, van ser múltiples i variades.

Dijous, 2 maig 2013, al Casal Francesc Llop, de Campredó:

19.30 Inauguració de l'Exposició Batalla de l'Ebre

20.00 Conferència "**La Batalla de l'Ebre**", a càrrec de l'historiador de la UB: Francesc Xavier Hernández Cardona

20.45 Documental: **Batalla de l'Ebre**

Divendres, 3 maig 2013, al Casal Francesc Llop, de Campredó:

19.00 Visita de l'Exposició: "**La Batalla de l'Ebre**"

20.00 Conferència "**Brigades Internacionals a l'Ebre**" a càrrec de l'historiador de l'Associació Lo Riu: Antonio López Fernandez

20.45 Presentació del documental "**Compañeros**" a càrrec del president de Terra de Germanor: Pepe Gamero.

21.00 Audiovisual: Documental "**Compañeros**"

Dissabte, 4 maig 2013, al Casal Francesc Llop, de Campredó:

19.00 Visita a l'Exposició

19.30 Conferència "**La maniobra de distracció del pas del'Ebre**", a càrrec de l'historiador: Joan Carles Lleixà

20.30 Audiovisual: **Pas de l'Ebre 1938**

Diumenge, 5 maig 2013, a la Torre de Campredó:

11.00 Visita al **punt d'observació de la Torre de Campredó**

11.30 **Recreació històrica de la Batalla de l'Ebre** per part del Grup de recreació històrica "Ejército del Ebro"

14.00 Paella popular

[www.irmu.org]

Visites i itineraris

Els Amics del Patrimoni de Calafell, van organitzar per al diumenge dia 2 de juny de 2013 una sortida de lliure participació, per visitar els llocs de **La batalla de l'Ebre, arqueologia i paisatge**. La visita anà a càrrec de Xavier Hernández.

[www.irmu.org]

Presentació del projecte SIBHIL-LA, de la UAB

<http://sct.uab.cat/sibhilla>

Sibhil·la és un nou servei científicotècnic de la UAB, dirigit pel professor **Borja de Riquer**, que neix amb l'objectiu de convertir-se en un **servei destacat de transferència de coneixement en l'àmbit de les humanitats**, amb projecció, dins i fora de la UAB i amb un impacte social ampli a Catalunya. Es pretén oferir un servei cultural d'interès en la **recuperació, conservació i difusió del patrimoni documental català** i una **infraestructura d'informació sobre la història i l'art de Catalunya**, i sobre la **llengua i la literatura catalanes**. La finalitat del ***Sibhil·la*** és facilitar una sèrie de serveis transversals en l'àmbit de les humanitats, per tal de respondre a les necessitats del **professorat, investigadors i estudiants** de la UAB, així com a altres **entitats públiques o privades externes**.

Sibhil·la neix de la fusió de dues entitats:

- El **Servei de Documentació d'Història Local de Catalunya (SDHLC)**, fins a l'actualitat Laboratori de Prestació de Serveis (S3) i adscrit al Departament d'Història Moderna i Contemporània. El principal objectiu del SDHLC ha estat la creació del "**Fons d'Història Local de Catalunya**", base de dades bibliogràfica que recull a l'actualitat més de 136.000 referències sobre història de Catalunya localitzades a diferents centres d'informació (arxius, biblioteques i entitats) de tot Catalunya.

- **TRACES**: Base de Dades de Llengua i Literatura Catalanes, elaborada pel **Grup d'Estudis de Literatura Catalana Contemporània (GELCC)** del Departament de Filologia Catalana, dirigida per *Jordi Castellanos Vila*, i que compta en l'actualitat amb més de 80.000 registres bibliogràfics.

Ambdós projectes presenten uns antecedents i objectius similars. Van néixer l'any 1987 com a resultat d'iniciatives de professors i/o grups de recerca davant una conjuntura marcada per les dificultats d'accés a la informació. El seu principal objectiu ha estat la creació d'unes infraestructures de suport a la recerca d'indubtable valor, reconegudes dins i fora de la UAB:

La carta de serveis que ofereix *Sibhil·la* cobreix els següents àmbits:

- **Servei d'atenció personalitzada a les consultes de les bases de dades** (adreçat a estudiants i PDI de la universitat, centres d'informació i a qualsevol usuari extern)

- **Elaboració de productes culturals i transferència del coneixement** amb la informació recollida a les bases de dades.

- **Suport tècnic a la recerca i a la docència**: assessorament a grups de recerca, gestió i disseny de projectes.

Entre els projectes gestionats actualment per *Sibhil·la* es poden destacar:

- "**Documents per a la Història - Documents for History (1750-2010)**"

Catàleg d'enllaços a documents electrònics sobre Història (llibres digitalitzats, arxius digitals, editorials, tesis i hemeroteques digitals) de tot el món. El projecte pretén posar a disposició dels historiadors, d'arreu del món, el coneixement de tots els materials existents a la Xarxa. És un projecte multilingüe (català, castellà, anglès, francès, italià i portuguès) que aspira a convertir-se en una eina essencial i imprescindible en el món de la historiografia, a la vegada que permetrà internacionalitzar la Història de Catalunya, i la incorporarà a la d'Europa i el món. "*Donar a conèixer al món el que hi ha a Catalunya. Oferir als catalans la possibilitat d'accedir fàcilment al que hi ha al món*".

- **Edició i difusió del projecte l'Actualitat de TRACES.**

Fruit de l'establiment d'un conveni de col·laboració amb la Institució de les Lletres Catalanes, TRACES compleix amb la funció específica, des de l'octubre del 2007, de recollir el testimoni de la crítica actual en dos àmbits: el del llibre i el del teatre catalans i traduïts

al català. L'**Actualitat** de TRACES mostra el seguiment i fitxatge de les ressenyes i crítiques literàries i teatrals publicades als següents diaris, setmanaris i revistes: *Avui*, *Benzina*, *Caràcters*, *El País* (edició Catalunya), *El País* (edició C. Valenciana, "Quadern"), *El Periódico de Catalunya*, *El Temps*, *Els Marges* (a partir de 2011), *L'Espira-Diari de Balears* (a partir del desembre de 2010), *Hamlet*, *L'Avenç*, *La Vanguardia*, *Levante-EMV*, *Lluc*, *Presència*, *Serra d'Or* i *Time Out Cultura-Ara* (a partir del gener de 2011).

- Creació i gestió del **Tesaurus d'Història de Catalunya**

Vocabulari controlat de terminologia, en català, sobre la història de Catalunya, creat des del SDHLC per a servir com instrument en l'anàlisi documental i la recuperació de la informació del **Fons d'Història Local de Catalunya**. És el fruit d'un llarg esforç que es va iniciar l'any 1987 i que en aquests moments compta amb **4.397** termes i **8.156** relacions entre termes.

- Gestió tècnica del projecte de recerca **Diccionari biogràfic de Parlamentaris de Catalunya (1810-1939)** del SGR Grup d'Història del Parlamentarisme.

Aquest projecte és fruit d'un conveni de col·laboració científica signat per les Cortes Generals i la Universitat del País Basc, en representació de la Universitat Autònoma de Barcelona, la Universitat de Sevilla, la Universitat de Valladolid, la Universitat del País Basc i el Centre de Estudios Políticos y Constitucionales de Madrid, i d'una **xarxa de 44 universitats** espanyoles i americanes i més de **400 investigadors**.

- Elaboració de productes bibliogràfics relacionats amb la llengua i la literatura catalanes: **efemèrides**, monogràfics sobre una obra literària i/o un autor, etc. (centenaris de Pere Calders, Avel·lí Artís-Gener...; 50 anys de la creació de "La Plaça del Diamant", "Els Joglars, 50 anys", "Bicentenari de la Guerra del Francès", "Commemoració del 1714"...).

- Suport tècnic al nou **Màster d'Història de Catalunya** (curs 2012-2013) i al **Màster oficial en Estudis Avançats i Aplicats en Llengua i Literatura Catalanes**.

Sibhif·la vol ser un ens de transferència de coneixement, i crear nous productes destinats als àmbits de l'ensenyament, la cultura i la investigació.

EXPUGNARE OPPIDUM

Puigcerdà, 1678

Noailles destrueix el pas d'accés a la Cerdanya

Les poblacions situades en punts clau fronterers, sempre han tingut la guerra com a lacra. Els exemples són molts i diversos (Salses, Perpinyà, Figueres, Girona, Lleida –inclús Berga, Roses o Tortosa-), però

un dels més frepants és, sens dubte, el de la

Vista postal de Puigcerdà (primera meitat del s. XX). Es pot apreciar la diferent elevació de la plataforma on s'assenta la part antiga.

[Arxiu Zerkowitz © www.zerkovitz.es - www.flickr.com/photos/archivo_zerkowitz]

població que podia taponar l'únic accés orogràfic que els Pirineus permetien, al cor de la comarca ceretana: Puigcerdà. La ciutat ha patit mantes setges i ha estat especialment exposada fins el punt que tradicionalment sempre fou considerada punt fronterer clau.

En el marc de la guerra franco-holandesa (1672-1678), **Lluís XIV** ordenà envair els territoris de **Carles II**, un dels sobirans que formaven part de la Quàdruple Aliança, i per tant, enemic seu. Una de les incursions anà a càrrec del duc de **Noailles**, i fou per la Cerdanya.

El segon duc de **Noailles** era **Anne-Jules de Noailles Boyer** (1650-1708), un dels grans militars de la dissetena centúria. Va iniciar la carrera militar com a capità de la guàrdia personal del seu pare, però desseguida es promocionà als més alts càrrecs militars i governatius: general de brigada (1665), mariscal de camp (1677), mariscal de França, governador del Rosselló (1678) i tinent general (1684). La seva primera guerra important fou, precisament la franco-holandesa. El 1672 prengué part a la conquesta del Franc

Comtat i, al llarg del conflicte, s'acredità de la plena confiança de **Lluís XIV**, que el designà governador del Rosselló.

D'allí aplegà un exèrcit d'uns 12 o 14.000 homes, amb els quals partia el 27 d'abril de 1678 i es plantava davant la vila ceretana, molt ben fortificada per l'època, a principis de maig. La fortalesa comptava amb 22 peces d'artilleria i estava defensada per tropa napolitana, a més de la milícia local i molts religiosos que s'hi afegiren voluntaris. El governador era **Sancho de Miranda**, general de l'artilleria espanyola. Eren cònsols: **Joan Gaspar Mauri**, Dr. **Jaume Morer**, **Gabriel Ricart** i **Maurici Maurat**.

Les bateries dels defensors disparaven totes a l'hora i ocasionaren força estralls entre les files franceses. L'artilleria francesa també actuà, però sobretot fou notable l'activitat en mines. Una d'elles esclatà sobtadament i matà més de 300 francesos que eren preparats per l'assalt. L'empit dels gals es mostrà en els

assalts, quantiosíssims i sagnants, per bé que la única sang vesada fou la dels atacants; la milícia local i els regulars napolitans els anaven rebutjant un rera l'altre. Els de **Noailles** arribaren a perdre 4.500 homes, dues terceres parts dels quals resultaren morts; les baixes dels defensors foren insignificants. Però les mines feien el seu efecte, i obrien diverses bretxes, una d'elles, de 48 passes, fou per on aprofità la guarnició hispànica de la vila per fugir. En aquestes condicions i sense reixir el socor que preparava el virrei comte de **Monterey**, els defensors hagueren de capitular (*Rovira i Virgili [1979] 550*).

Això fou el 28 de maig de 1678, i l'endemà **Noailles** i **Miranda** signaven els protocols corresponents, i pactaven condicions força magnànimes. És una bona ocasió per a la seva anàlisi, ja que representen el típic exemple de capitulació d'una plaça militar assetjada: L'entrega de la posició es materialitzaria el següent dia 31 de maig, de manera que si abans de l'esmentada data rebien socor, les capitulacions restaven sense efecte. A les 7 hores del

Torre de Santa Maria de Puigcerdà

[Albert Esteves, 2006 © Pobles de Catalunya –
www.poblesdecatalunya.cat]

dimarts dia 31 de maig de 1678, els oficials de graduació havien de lliurar als comissaris francesos tota l'artilleria i llur munició “*en bonne foy*” (doncs més d'un governador rendit procedia a enterrar els canons –o rebentar-ne les boques- per tal que no passessin a l'enemic). La guarnició quedava lliure i havia d'abandonar la població a les 10 hores del matí, per la bretxa del bastió de Sant Pau. Oficials de sou i militars (de la guarnició i dels que guardaven la frontera de la comarca), aquests, enduent-se les armes de mà, amb les trompetes sonant, a tambor batent, metxes enceses, bales en boca i ensenyes desplegades. O sigui, amb tots els honors. En aquesta mena de capitulacions els vencedors solien confeigir un itinerari per assegurar-se que la guarnició que sortia no aprofitava per prendre posicions que els fossin perjudicials, no es repleguessin o no s'ajuntessin ràpidament amb altres tropes exteriors. L'itinerari dissenyat per **Noailles** els feia arribar a Ripoll el primer dia i a Vic el segon. Les tropes franceses els acomboiarien i els proporcionarien pa de munició per a quatre dies. Els presoners fets pels dos bàndols quedaven en llibertat el dia 31 i els habitants restaven amnistiats de qualsevol delictes (en defensa de la terra). Quant als malalts i ferits de l'hospital, podrien abandonar la població lliurement així que es guarissin, i fins llavors restaven atesos pels nous amos i, en marxar, rebrien un socor per arribar a la plaça forta més propera. A la població civil (de Puigcerdà i la plana de la Cerdanya) se li concedia tres mesos perquè, aquells que es consideressin lleials a **Carles II**, poguessin abandonar la llar amb tots els béns mobles que vulguessin. Finalment, **Noailles** es comprometia a suplicar al rei (**Lluís XIV**) per la conservació dels privilegis locals. Difícilment s'hagués pogut demanar més (*Lameire [1905] 50-53*).

A partir del mes de maig, **Noailles** féu entrar de guarnició el regiment de Sanix, i hi posà al front monsieur d'**Urban**. La vila havia resistit gairebé un mes, gràcies al coratge i a l'heroïsmes dels defensors, que van rebutjar fins a 33 assalts. Recull el *Dietari de Puigcerdà*: “*Si volia escriure las finesas tenim fetas seria molt llarch, que més ha costat al francés esta plasa que nenguna de Flandes, per dir-o ells matexos los francesos*” (*Galceran [1977] 134*). Podia semblar, certament, que **Noailles** havia fet una mala inversió, a jutjar pels milers de morts ocasionats i, en canvi, les condicions honoroses de capitulació. Però el què havia fet el mariscal francès era una inversió a llarg termini. El guany no era la possessió de la fortalesa (que, de fet, abans d'un any -5 de febrer de 1679- tornava a mans dels hispànics en virtut del Tractat de Nimega), sinó el seu desmantellament definitiu o, si més no, quasidefinitiu. Efectivament, **Noailles** aprofità l'ocupació per endur-se tota l'artilleria, arrassar les muralles, derrocar la casa de **Joan de Queralt**, la de la Diputació del General i les presons (*Lameire [1905] 53*), de manera que Puigcerdà queda exposada i sense defenses i deixà de ser la plaça forta que taponava el pas de la Cerdanya, com es va demostrar uns anys més tard amb motiu de la guerra dels Nou Anys.

[MG]

LAMEIRE, IRÉNÉE. *Les occupations militaires en Espagne pendant les guerres de l'ancien droit*. París: Arthur Rousseau, 1905, 49-53; GALCERAN VIGUÉ, SALVADOR. *Dietari de la fidelíssima vila de Puigcerdà*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1977, p. 124, 128-134; ROVIRA I VIRGILI, ANTONI. *Història de Catalunya*. VIII. Bilbao: La Gran Enciclopèdia Vasca, 1979, p. 550; BOSOM I ISERN, SEBASTIÀ. *Puigcerdà*. Girona: Caixa, 1993 (Quaderns de la Revista de Girona), p. 49; SAHLINS, PETER. *Fronteres i identitats. La formació d'Espanya i França a la Cerdanya. S. XVI-XIX*. Vic: Eumo, 1993, p. 80.

AGENDA :

XVII (BECA) MEMORIAL JOAN CAMPS (Granollers, setembre de 2013)

Convoca: Centre d'Estudis de Granollers, Associació Cultural de Granollers i Ajuntament.

Tema: Beca al millor projecte de recerca sobre la Història, l'economia o la societat de Granollers i/o el seu entorn comarcal.

Dotació: 5.000 €.

Termini: 30 de setembre de 2013.

Informació: www.acgranollers.com

IX TROBADA D'ESTUDIOSOS DE LES GARRIGUES (Fulleda, 26 d'octubre de 2013)

Organitza: Consell Comarcal de les Garrigues, Centre d'Estudis de les Garrigues, Ajuntament de Fulleda.

Tema: Podran presentar-s'hi treballs inèdits de recerca o investigació científica en llengua catalana. L'àmbit d'estudi és el conjunt de les Garrigues, i el treball pot comprendre diversos municipis o un de sol de la comarca. Les temàtiques possibles de treball són: antropologia, arqueologia, art, botànica, demografia, dret, economia, etnologia, filologia, geografia, història, iconografia i sociologia.

Termini: 26 d'octubre de 2013.

Informació: <http://cegarrigues.blogspot.com.es/2013/03/normes-per-la-presentacio-de-treballs.html>

IX CONGRÉS DE LA COORDINADORA DE CENTRES D'ESTUDI DE PARLA CATALANA (Cervera, 21 i 22 de febrer de 2014)

Organitzen: IRMU, CCEPC i Generalitat de Catalunya.

Títol: "Després de les Noves Plantes: Canvis i continuïtats a les terres de parla catalana".

Tema: Promoure i posar en comú la recerca feta des de la perspectiva del món local sobre el que va significar la ruptura de les Noves Plantes, allà on van ser aplicades, i sobre la transcendència de les transformacions polítiques, econòmiques, socials i culturals que van viure i protagonitzar al llarg del segle XVIII les successives generacions de persones que habitaren el conjunt dels territoris de parla catalana, en atenció dels canvis i les continuïtats.

S'han previst quatre àmbits per aplegar estudis temàtics i biogràfics relacionats amb les propostes de cada un d'ells:

- 1.- Sistema polític i elits locals: règim municipal, hisendes locals i fiscalitat.
- 2.- Una economia en transformació: especialitzacions productives, xarxes comercials i dinàmiques gremials.
- 3.- Transformacions socials i conflictivitat: mobilitat social, xarxes de relació familiar i espais de sociabilitat.
- 4.- Cultura popular i renovació de les idees: llengua, ensenyament, producció científica i literària.

Dates: 21 i 22 de febrer de 2014.

Terminis: 20 de setembre de 2013 (de la inscripció) i 10 de gener de 2014 (de la presentació de comunicació).

Informació: ccepc@iec.cat; tel. 93-324 85 85, ext. 131.

<http://www.sre.urv.es/proves/rmuntaner/html/apartats-esquerra/activitats/417/circularCongr%25E9sNovesPlantesDef.pdf>

***Aplec de Treballs*, núm. 32 (2014), revista anual del Centre d'Estudis de la Conca de Barberà**

S'està planificant el proper número de la miscel·lània del Centre d'Estudis de la Conca sobre temes d'humanitats i ciències socials relacionats amb la comarca de la Conca de Barberà, les seves poblacions i/o els seus habitants. Els interessats han de lliurar els treballs abans del 31 de desembre del 2013, juntament amb dos resums de 15 ratlles cadascú, en català i castellà, paraules clau i les dades personals. Es recomana no passar dels 15-20 folis. Les notes han de col·locar-se al final de l'article i no a peu de pàgina. Els autors seran convidats a l'acte de presentació a Montblanc, i rebran quinze 'separates' de la seva aportació i dos exemplars de la revista.

Recepció de treballs: rpuig@tinet.fut.es; fgraupuig@telefonica.net.

Més informació: www.tinet.org/~cecb.

[JMTGP]

A C a r n ! Publicació electrònica d'Història Militar Catalana

Director: Manel Güell [manelguell@acarn.cat].

Consell Científic: Núria Florensa Soler, Josep M. Grau i Pujol, Roser Puig i Tàrrach, Jordi Rovira i Soriano, Óscar Martín Vielba.

Junta Externa d'Avaluació: Ramon Arnabat Mata (Professor d'Història Contemporània de la URVT), Maria Bonet Donato (Professora d'Història Medieval de la URVT), Àngel Casals i Martínez (Professor d'Història Moderna de la UB), Valentí Gual Vilà (Professor d'Història Moderna de la UB), Jordi López Vilar (Doctor en Arqueologia de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica), Robert Vallverdú Martí (Doctor en Història i membre de la *Real Academia de la Historia*).

Imatges: *Portada* – Plafó format amb rajoles colorejades que representen el setge de Roses de 1645 [Rosespèdia. L'Enciclopèdia participativa del patrimoni cultural de Roses: www.rosespedia.cat/index.php/Fitxer:Plafo_setge_1645.jpg]. *Editorial* - Instantània de Josep M. Recasens i Comes [www.tottarragona.cat]. Les imatges dels articles són aportades pels autors i figuren convenientment acreditades. Les imatges de les cobertes dels llibres recensionats, al web de referència de la recensió o de l'editora (llevat de la coberta de *La memòria sota el mar*, extreta del web www.diaridegirona.cat/cultura...).

A C a r n ! no es considera responsable de l'opinió, tendència ideològica o contingut empíric que puguin semblar indicar o expressin els articles i col·laboracions que ciberpublica. *A C a r n !* és un projecte personal, pensat, dissenyat, desenvolupat, omplert, gestionat i distribuït per Manel Güell amb ajut de voluntariat col·laborador, que ofereix un bloc de contingut semiobert i lliure circulació per acollir tota participació capaç d'aportar informació veraç, debat, crítica, suggeriments, etcètera., amb els quals ampliar el coneixement de la Història Militar de Catalunya i dels catalans. Existeix el compromís tàcit de rigorositat pel que fa al tema de citació i referències bibliogràfiques, compromís que s'exigeix a tot col·laborador que hi vulgui publicar, i que garanteixen, en tot cas, els membres de la Junta Externa d'Avaluació. Aquesta publicació és lliure i gratuïta, respon a criteris purament altruïstes de militància cultural i, per tant, no cobra preu ni percebeix cap mena de retribució o contraprestació, ni tampoc paga cap aportació.

A C a r n ! penja al bloc, sengles versions de cada número, en català i castellà, però no garanteix les condicions o la correcta prestació dels serveis que aquell bloc ofert als usuaris d'Internet per terceres persones alienes a la nostra publicació, ni tampoc que aquests compleixin la normativa vigent en matèria de protecció de dades de caràcter personal i comerç electrònic. Tampoc es fa responsable dels possibles danys ocasionats per interferències, desconnexions, virus informàtics, avaries telefòniques, sobrecàrregues, retrassos o bloquejos de la xarxa, o altres perjudicis del sistema electrònic, ni molt menys dels danys que puguin causar terceres persones mitjançant il·legítimes intromissions, fóra del nostre absolut control.

www.acarn.cat

www.irmu.org > Notícies; www.11setembre1714.org; www.delaguerra.org > Enllaços;
<http://seneca.uab.es/historia/hn0708.htm>; <http://hispanianova.rediris.es/enlaces/hn0708.htm>.